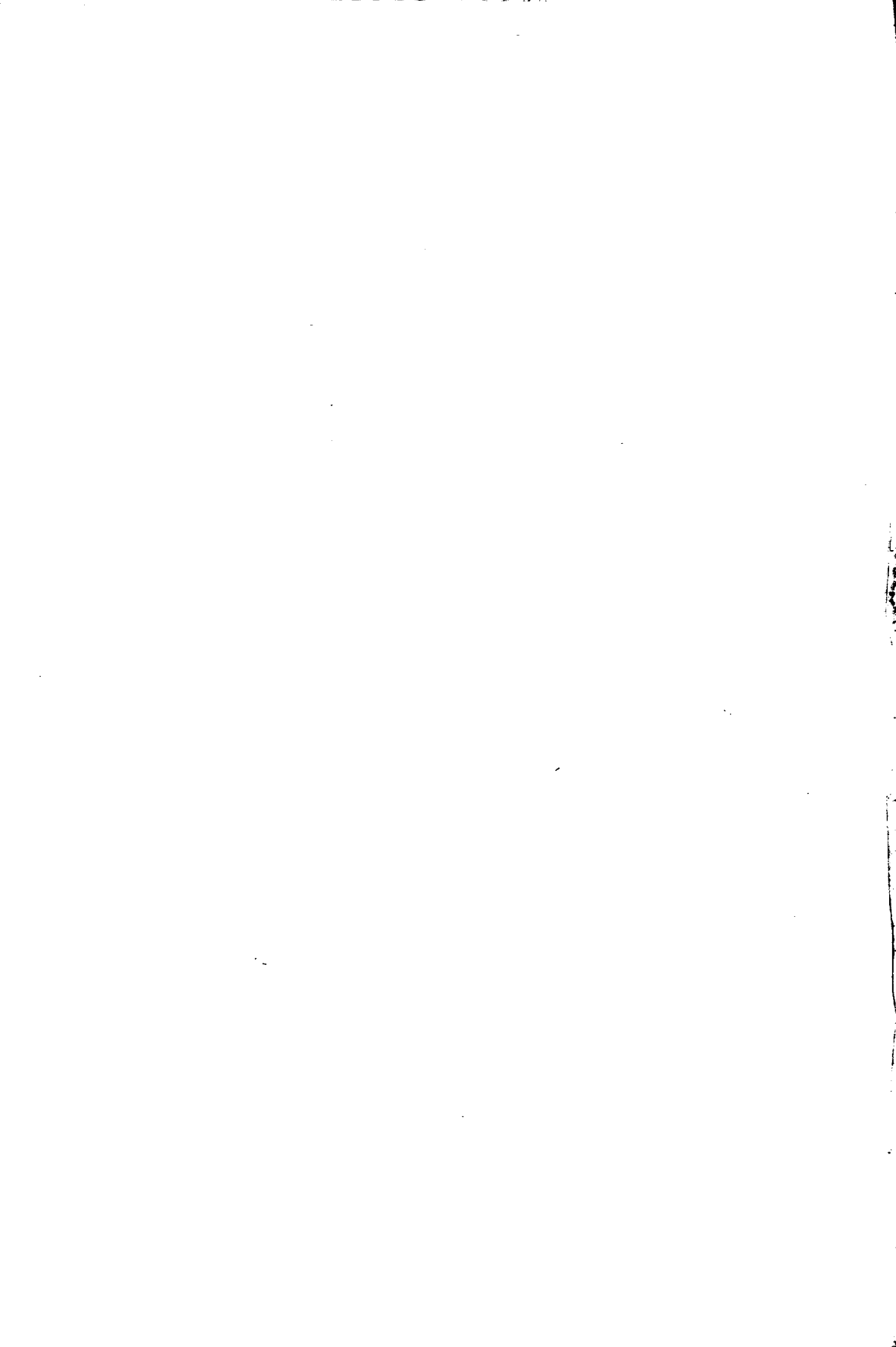

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

**ACTA HISTORICA
TOMUS CIX.**

**HUNGARIA
SZEGED
1999**

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

**ACTA HISTORICA
TOMUS CIX.**

**HUNGARIA
SZEGED
1999**

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA**

Szerkesztő bizottság:

**DR. MAKK FERENC, DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. PÁNDI LAJOS, DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, DR. ZIMONYI ISTVÁN**

A kötet a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék kiadványa.

Redegit:

DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Szerkesztette:

DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Műszaki szerkesztő:

SZÖNYI ETELKA

HU ISSN 0324—6523 Acta Universitatis Szegediensis

de Attila József nominatae

HU ISSN 0324—6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstract* and *America: History and Life*

NÉMET POLITIKAI FEJLEMÉNYEK A MAGYAR TÖRTÉNET HÁTTERÉBEN A X-KORA XI. SZÁZAD FOLYAMÁN

Imperatoris praedicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis
Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras
faciens coronam et benedictionem accepit.

Thietmari *Chronicon*, iv:38 (59)

A tizedik századbéli [keleti-]frank: német uralkodóknak a római egyház segítségével sikerült uralmukat országuk egész területére kiterjeszteni a század folyamán, mert sem nyugat, sem kelet felé nem állt útjukban egy olyan birodalom, mely hatalmuk terjeszkedését akadályozta volna. A Karolingok birodalmának szétesése után a [nyugati-]frank uralkodók nyugaton nem voltak képesek egy erős, egységes királyságot felépíteni; délen pedig az olaszok hasonlottak meg. Kelet felé a lengyel törzsek, a csehek, s a magyarok sem hoztak létre központosított államszervezetet saját területeiken.

Milyen feladat várt a kialakulóban lévő német birodalmi kormányra? Országuk, birodalmuk politikájának intézésekor az uralkodók nem válogathattak tetszésük szerint, vagy csak igen ritka alkalommal. Az uralkodónak mindig számot kellett vetnie a fennálló tényleges politikai helyzettel, amit legtöbb esetben az ország földrajzi fekvése határozott meg. Miként védhette meg területét egy ország, és ha alkalma volt rá, merre terjeszthette ki határait? A terület földrajzi fekvése határozta meg kormányának bel- s külpolitikáját, népének kultúráját.

A németek történelmük folyamán a *kettős front* problémájával viaskodtak. Fennmaradásuk érdekében harcolniuk kellett úgy nyugat, mint kelet felé, valamint dél felé gazdasági és kultúrkapcsolatokat kellett kiépíteniük. A tizedik század folyamán kialakuló Németország — a Karolingok kihaltával, 911 óta (keleti frank) német uralkodó állt az ország, 962 óta a birodalom élén — két nagy nép közé ékelődött kelet és nyugat között, ugyanakkor az Alpok felől a klasszikus római kultúra hatásával, délkelet felől a szintén klasszikus alapokon nyugvó bizánci civilizációval kellett számolnia.

A Rajna bal partján Lotharingia [nyugati-]frank hatalom alá került, így olyan terület veszett el a [keleti-frank] németek számára, ahol már régóta virágzó kultúra honolt. Ugyanakkor a Rajnától keletre eső területen, — ahol a rómaiak, hadászati okokból, a múltban többször pusztítottak — amely soha sem volt részese a római kultúrának, még gyenge lábon állott a Nagy Károly (768–814) révén bevezetett [latin] civilizáció ügye. I. [Madarász] Henrik (918–36) rendelkezett olyan lélekjelenléttel, hogy az elvesztett területet visszavegye. 923-ban, mikor a [nyugati] frank királyt trónjától megfosztották s Lotharingia tényleges katonai védelmére nem került sor, a német uralkodó kapva az alkalmon visszahódította a területet; így a Maas folyóig a letűnt Karoling birodalom központjában, ahol valaha Nagy Károly császár székelt, a felépülő Németország köz-

pontja alakult ki. A visszacsatolt területet természetesen védeni kellett; I. Ottó királynak (936–73) gondja volt rá, hogy nőtestvéreinek házassága révén — Gerberga „Tengerentúli” IV. Lajos frank uralkodóhoz ment feleségül, a frank trónöröklés kérdését a háttérből irányító Nagy Hugó pedig, az időközben meghalt Rudolf frank uralkodó (923–36) sógora, Hedviget vette nőül — szemmel tartsa a frank királyságot, befolyásolja annak gazdasági-politikai célkitűzéseit.

Németföld keleti határán, a harcias magyarokkal szemben nem volt ilyen könnyű a helyzet. A magyarok a IX. század vége óta éltek a Közép-Duna medencében, de évről évre betörték német területre. I. Konrád (911–18) tehetetlen volt velük szemben, I. Henrik is csak óvatosan, nagy türelemmel tudta mósresre tanítani a kalandozó magyarokat, míg 933-ban Riadenál le nem győzte őket. Mivel a továbbra is fenntartandó katonai ellenállás fásasztó volt s költséges, I. Ottóra hárult a feladat, hogy az alkalmat felhasználva, 955 augusztus havában az Augsburg mellett megvívott csatában véglegesen leszámoljon a magyar veszéllyel. A német uralkodót nem tüzelte bosszúvágy: az Enns folyótól keletre eső területről ugyan kiűzte a magyarokat — e területből lett az *Ostmark* —, de megelégedett azzal, hogy az országához tartozó bajor földnek a Lajta mentén legyen a határa.

A wendekkel, akik az Elba túlsópartján, a Saale mellett, a cseh erdők mentén minden politikai és katonai szervezet nélkül éltek, I. Ottó aránylag könnyen boldogult, bár 983-ban a wendek összefogtak a „német veszély” ellen, s visszavették elveszített területük nagyobbik részét. A cseh területeket ellenben bekebelezte a német királyi udvar; a cseh uralkodó, később király, 929-ben német hűbéres lett, területe idővel a német birodalom védőbástyája. Erre a bástyára szükség volt az 1000-ban létrejött lengyel királysággal szemben. Csupán Erős Boleszláv halála, és fiainak civakodása folytán, s a kievi nagyherceg segítségével sikerült a lengyel területeket 1031 után megcsonkítani. Ellenben arra, hogy a lengyeleket végleg leigázzák, még csak gondolni sem lehetett. A német udvarnak meg kellett elégednie azzal, hogy a császárt a lengyelek névleges uruknak elismerték. A tengerpartot nem sikerült visszafoglalni, pedig onnét a wendek már a X. század végén kivonultak. II. Konrád (1024–39) uralma alatt a birodalom keleti s nyugati határa biztosítva volt, s az udvarnak döntenie kellett, hogy kelet vagy nyugat felé orientálja politikai célkitűzéseit.

Már a tizedik század közepétől fogva dél felé tekintett a német udvar: *császári* politikát folytatott. I. Ottó 951-ben megpróbálta Észak-Itáliát elfoglalni: II. Berengár lombard király ellenfelei hívták segítségül; a német uralkodó győzött, a lombardok elismerték a német fennhatóságot, s Berengár a németek javára lemondott az alpesi hágók használatáról. A német hercegek 953–54-ben bekövetkezett I. Ottó-ellenes lázadása, s ezzel összefüggően a magyarokkal 955-ben történt fegyveres leszámolás következtében az észak-itáliai területi német hódítás elveszett. II. Berengár újra független lett, sőt a pápai területekre (*Patrimonium Petri*) is kiterjesztette figyelmét. A bajba került pápa most I. Ottóhoz fordult, s a német uralkodó 961-ben megkezdte a második olaszföldi háborút. Rövid idő alatt elfoglalja a lombard királyságot, foglyul ejti Berengárt, s önmagát teszi meg lombard királlyá. Uralma alá vonja a pápai területeket is, így dél felé a Bizánc révén névlegesen uralt területtel kerül közvetlen kapcsolatba. Tárgyalásokat

kezdett a bizánci udvarral; a görög császár felismerte a tényleges itáliai helyzetet és ki-egyeztetést ajánlott: a dél-olasz hercegségek (Benevento, Capua és Salerno) német fennhatóság alá kerülnek, viszont a német császár lemond arról, hogy a görög kézen maradt tengerparti dél-olasz városokat elfoglalja; Bizánc elismeri a német császárságot.

II. Ottó császár (973–83) azon volt, hogy dél felé tovább terjeszkedjék; háborút kezdett a Sziciliából betörő arabokkal, de serege 982-ben vereséget szenvedett, s a császár egy évre rá meghalt. A lombard területet nem volt nehéz megtartani, jöllehet III. Ottó 1002-ben bekövetkezett váratlan halála után a lombardok lazítani szerettek volna helyzetükön, bár minden további nélkül elismerték II. Henrik császár (1002–1024) uralmát, aki német püspököket nevezett ki a lombardiai egyházmegyék élére.

A problémát Róma jelentette. XII. János pápát, aki I. Ottótól kért segítséget, s akít a pápa 962-ben császárrá koronázott, a császár hűtlenség vádjával Rómából kiűzte; ugyanakkor III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa (999–1003) között teljes volt az együttműködés. 1027 után II. Konrád uralma alatt elfogadott vált az a nézet, hogy a német uralkodó egyben lombard király és Róma ura — abban az értelemben, hogy Róma a német birodalom szerves része lett (attól függetlenül, hogy Rómában például a német uralkodót még 1040-ben is *rex Romanorum*-ként tartották számon). Ahhoz, hogy itáliai uralmát biztosítsa, II. Konrád az időközben uralkodó nélkülivé vált burgund területet 1030-ban szintűgy a német birodalomhoz csatolta; így háború esetén német földről két irányból, Verona s Milánó felől lehetett az olasz területeket megközelíteni. Az itáliai főpapok sereggel segítették Burgundia elfoglalását: csapataik Ravenna s Milánó felől nyomultak be burgund területre, míg a német haderő északról, Bázél felől kezdte meg előnyomulását. A német *reálpolitika* eredményes volt: egyházi jellegű vallásos nimbusz övezte a kialakuló német-római szent *birodalmat*, a német uralkodó theokratikus eszközökkel valószínűtlen meg világhatalmi elgondolásait, mert *ténylegesen* nem uralkodott a német–lombard országrészt körülvevő népek felett. II. Konrád erőszakolt s nem mindenben sikeres politikája erősen különbözött az Ottók politikai elképzeléseitől.

A kérdés így merült fel: helyes bel- és külpolitikát követett-e a német császári udvar? Elvakította-e a császári korona fénye az uralkodót, illetve tanácsadóit olyannyira, hogy elfelejtették köznapi dolgokra összpontosítani figyelmüket? Mintha elhanyagolták volna az uralkodó dinasztia hatalmának alapjait belpolitikailag megerősíteni; a szász, bajor, sváb, illetve lotharingiai hercegi családokkal kellett volna kiegyezni, politikai célkitűzéseket egyeztetni, avagy azon családokat az uralkodói ház hatalmának elismerésére készíteni – ahelyett, hogy velük a hatalomban osztozzanak. Ugyanakkor külpolitikailag kelet felé kellett volna tovább terjeszkedni; egy ilyen irányú központosító terjeszkedés csak tovább erősítette volna a császári udvar hatalmát. Amint erre már Albert Brackmann rámutatott, a frankoniai Salier uralkodók teoretikus elképzeléseket követő diplomáciai magatartása a nemzeti erők teljes szétforgácsolásához vezethetett.

A német császárok itáliai politikája látszólag hamis elveket követett, mintha nemzedékek elvakultan követték volna az udvar révén irányított bel-, illetve külpolitikát, az Ottóktól számítva, s IV. Henrik korát is beleértve, mintegy másfél évszázadon keresztül. Hiszen a német császár abszolút uralkodó volt, akinek nem volt szüksége arra, hogy bel-, illetve külpolitikai döntéseit a hercegi családokkal, avagy a családok tanácsadóinak bevonásával hozza. Viszont a közel másfélszázados német császári politika

aránylag sikeres volt, ideiglenesen biztosította az udvar a római pápaság felett aratott világi győzelmét, német érdekeket szolgált, így kellett, hogy élvezze a német nép bizalmát, morális és pénzbeli támogatását.

Tárgyilagosan nézve a dolgokat, a német politika a X–XI. századokban nem kergetett romantikus álmokat. Az északról jövő németek számára szokatlan itáliai klíma, továbbá azon körülmény következtében, hogy a lakosság a németeket nem kedvelte, német szempontból nézve az itáliai lakosság nem volt megbízható. Ez arra készítette a császári udvar tanácsadóit, hogy az egyház révén kiküldött, Itália földjén működő püspökökbe helyezték bizalmukat. Ezen politikai irányzat terén ugyan III. Ottó, a bizánci hercegő fia és a lombard királyné unokája kivételt képezett annyiban, hogy megtagadva német mivoltát Rómában települt meg, bár ezen elhatározásával elveszítette német népének szerető bizalmát. A korabeli források kutatójának az az érzése támad, hogy az I. Ottó révén alapított birodalom egy későbbi konstrukció volt, egy olyan politikai elgondolás szüleménye, ami akkor keletkezett, mikor a birodalom már nem állt fenn.

Ha a német birodalmi körök teljesen egyházi támogatásra alapították birodalmi-világhatalmi elképzeléseiket, akkor — lélektani alapon, a kor felfogása szerint — természetesenek tűnt, hogy külpolitikai célkitűzéseik egyházi érdekek szolgálatában álltak. A mai korban világgazdaságról van szó, egyesült nemzetekről, azt megelőzően világszövetségről. Akkoriban a birodalom s az egyház szorosan egybefont közreműködéséről beszéltek olyan értelemben, hogy a Rómát hatalmában tartó német uralkodónak külpolitikai céljai megvalósítása érdekében az egyházi érdekekre is ügyelnie kellett. A pápai udvar védelme, a Rómával való gazdasági-politikai együttműködés erősítette a német császári korona fényét, hiszen a német püspöki kar, valamint a lombard földön működő német püspökök világi feje, Rómában székelt.

A tizedik századot alig egy évszázad választotta el a Karolingok birodalmának felbomlásától, amikor is egy gazdasági-politikai, valamint vallási-kulturális egység — az első európai Közös Piac — alakult ki Nyugat-Európában. Az idő távolában *Charlemagne*: Nagy Károly király és császár alakja mind hatalmasabb árnyékot vetett az utókorra. Az időközben kialakuló utódállamok gazdasági-politikai képződményei még mindig a régi egység részeit alkották, s az egyház kialakuló adminisztratív rendszere gondoskodott arról, hogy a birodalmi egyház központosított közigazgatási, valamint gazdasági-területi egysége továbbra is megmaradjon. I. Ottó frank uralkodó volt, országa nagy részben a nagykárolyi birodalom számos területét foglalta magában. Természetesenek tűnt, hogy I. Ottó birodalmában lássák a nagykárolyi eszme felélesztését.

Mi történt volna, ha I. Ottó csupán a keleti-frank (= német) területekre terjesztette volna ki hatalmát? Minden bizonnyal az Alpoktól délre egy másik, latin-európai itáliai birodalom keletkezett volna, a lombard király uralma alatt. Egy olaszföldi birodalom erősen befolyásolta volna a német birodalom politikai és gazdasági, további kulturális fejlődését. Hiszen a német uralkodó rá volt utalva a német püspöki kar közreműködésére, de a püspöki kar látható feje az itáliai Rómában székelt. Bármilyen nézeteltérés a német hercegek, illetve a hercegek s az uralkodó között, az uralkodó és püspökei között, csak Róma malmára hajtotta volna a vizet. Az Itália földjén kialakuló római, lombard birodalom komoly nehézségeket gördített volna a német gazdasági fejlődés útjába. Egyszerűen elzárta volna a németeket a Földközi-tenger medencéjének gazdasági és kul-

turális életétől. Az Ottók birodalma, különösen annak északi része földrajzilag Európának még mindig elhanyagolt területét képezte, azt a bizonyos hátsó udvart, ahova nem jutott el a korábbi kelta, vagy latin-római kultúrbehatás. A német területektől keletre még nomád körülmények uralkodtak. A kor világkereskedelmének ütőere Kis-Ázsiától és Bizánctól a Földközi-tengeren keresztül Itáliáig, onnét az Alpok vonalán keresztül nyugati-frank földre vezetett (esetleg fel Angliáig), teljesen kihagyva a [keleti-frank] német területeket. A német kereskedők csupán a Brenneren és a Septimer hágón keresztül érintkeztek az itáliai kereskedőkkel. Ahhoz, hogy a művelt életforma eszméihez, a civilizált világ áruhoz hozzájussanak, Velencéhez kellett fordulniuk, hogy Velence révén Bizánccal kerüljenek összeköttetésbe. Ezen német-velencei-bizánci gazdasági kultúrkapcsolatot, az azon átfutó gazdasági összeköttetést egy kialakulóban levő lombard-olasz állam állandó zaklatásnak tette volna ki — például súlyos adó kivetése révén.

I. Ottó csak késve, akkor is igen óvatosan, nyitott Róma felé utat. Az Örök Város hosszú ideig kívül maradt a politikai érdekkörén. A lombard királyságot csak 952-ben készítette a német fennhatóság elismerésére, főleg azért, hogy a Velencével tartott kapcsolat földrajzi hátterét politikai vonalon biztosítsa. A német udvar részére létfontosságúvá vált Velence révén a Bizánccal felvett gazdasági és kultúrkapcsolat fenntartása; ablak volt az a világgazdaság, a fejlett világ kultúrája felé. Ezt a viszonyt biztosítani kellett, hiszen 962-ben, ha ideiglenesen is, a lombard terület elveszett a németek számára. Ezért rövid időn belül biztosítani kellett a lombard területnek a német birodalomhoz való tartozását; ezért kellett I. Ottónak 962-ben Rómába bevonulni, azt fegyveres erővel megszállni. Az észak-itáliai területek birtoklása már csak azért is szükséges volt, mert Aquileia és Verona városok a bajor fejedelemséggel tartottak fent szoros viszonyt, mely könnyen a dél-német (sváb-bajor) hercegségek északi, szász-frankonai területektől való elszakadásához vezethetett volna. Az elfoglalt lombard területekre német püspököket neveztek ki, akiknek a német udvarhoz való hűségéhez nem fért kétség, viszont Rómát minél előbb állandó német befolyás alá kellett vonni oly módon, hogy egy németbarát pápa álljon a Szentszék élén.

Igy Németország egyesítésének első évszázada alatt a német vallás-politikai érdekek erősödtek Rómában — kivéve III. Ottó tényleges uralkodásának alig egy évtizedét, aki elsősorban bizánci születésű édesanyjának befolyása alatt egy álomszerű, de politikai távlatokban rövidlátó, realitást nélkülöző terveihez igyekezett érvényt szerezni.

Magyar vonatkozásban II. Ottó (973–83) uralkodása alatt a magyar-német viszony békés volt, e téren az uralkodó követte atyjának a magyarokkal szemben tanúsított toleráns politikáját. Ellenben a lengyelek ellen többször hadat viselt a császár, Itáliában pedig egy előre nem látott konfliktus során vívott ütközetben serege igen súlyos vereséget szenvedett 982-ben. Az udvar szerencséjére a katonai vereség nem ásta alá a birodalom hatalmi alapját olasz földön. Akkoriban Itália volt a kontinens leggazdagabb, és kulturális téren legfejlettebb területe; az olaszokkal fenntartott kapcsolat erős behatást gyakorolt az Alpoktól északra fekvő régió gazdasági és kulturális fejlődésére.

Olasz földön a pénz gazdasági forgatókét jelentett, a gazdasági jólét alapját képezte — ellentétben az Alpoktól északra eső területekkel, ahol a gazdasági helyzet még mindig rendezetlen volt és drágaság honolt. Német területen — de még a sváb s bajor hercegségekben sem — álltak a német uralkodónak rendelkezésére fejlett gazdasági

eszközök, mint például a [magán] birtok fogalma, az örökösödés jogi feltételei, adásvétel, rendszeres adóztatás, az árubehozatal, illetve árukivittelt szabályozó előírások, hivatalos rendelkezések, továbbá egy működő vámrendszer.

Az itáliai gazdasági rendszer nagyban elősegítette, sőt egyenesen talpra állította I. Ottó császár s udvarának gazdaságpolitikai terveit, mintegy alábástyázta, gazdaságilag megszilárdította az udvar bel- és külpolitikai érdekeit. Itália német uralom alatt kincses kamrája lett a német császári udvarnak, alappillére a német közgazdaságnak: gazdaggá tette Németországot. Ennek a tizedik század utolsó évtizedeiben kialakult gazdasági-politikai helyzetnek ellenben volt egy nagy hátránya is: a német birodalom keleti része nem lett gazdasági szempontból kellően kiaknázva. Kétségtelenül a birodalom keleti területei vizenyősek voltak, egészségtelenek; rendszeres agrikulturális fejlesztésének, a vizek lecsapolásának, s a termőföldek kialakításának még nem jött el az ideje. A tengerparti homokbuckák rendezése még sokáig váratott magára főleg azért, mert a tizedik–tizenegyedik század folyamán nem állt elegendő emberi munkaerő rendelkezésre; hiányzott a munkaerő úgy a földművelés, mint a bányászat rendszeres fejlesztése terén. A tizenegyedik század utolsó harmadáig senki sem tanácsolhatta volna a német uralkodóknak, hogy Itália gazdasági helyzetének kihasználása helyett inkább a vizenyős, le nem csapolt, kulturálatlan területek művelésére irányítsák figyelmüket. Erre csupán a tizenkettedik században került sor.

A *korai* német államalakulat bel-, illetve külpolitikája egyházi támogatáson nyugodott. A császárság szervezete, a németek itáliai uralma nem maradhatott volna meg a pápa és a papság jóakarató közreműködése nélkül. Amint ez a viszony megszűnt, mikor a pápa többé nem engedelmeskedett a császárnak, mikor Róma s a német udvar politikai ellenfelekké váltak, úgy a császárság, mint a pápaság intézménye veszélybe került. Erre a kenyértörésre inkább az 1070-es évek elején került sor, hogy hosszú küzdelem kezdődjék el Róma s a német császári udvar között, mely a XII. század végén a császári hatalom megroppanását eredményezte oly annyira, hogy II. Frigyes — *stupor mundi* — 1250-ben bekövetkezett halála után a császári eszme lehanyaglott és a német államkeret felbomlott. A XIII. század második felében, a XIV. és a XV. századok folyamán, a német császárság csupán árnyéka maradt önmagának.

Vallástani, valláspolitikai szempontból az államegyház kétségtelenül nem felelt meg hitbéli — vallásos elkötelezettségeinek. Világi célokat szolgált, saecularis eszközökkel. Hatalmi eszközzé vált. Az egyháztól világi szolgálatot, s nem feltétlenül vallási érdekekkel egyező szolgáltatást követeltek a német uralkodók a római Szentszéktől. A papok gyakran semmiben sem különböztek világi személyektől, a püspökök és az apátok világi főurak, lovagok voltak, nem igazi, hivatásos, egyházi emberek. Eme rossz példákat követve a klérus sem állt hivatása magaslatán.

A X. század második felében, a XI. század elején a nyugati-frank királyság keleti felében, főleg Lotharingiában egyházi reform mozgalom vette kezdetét, mely német s olasz földre is kiterjedt, különösen III. Henrik király, idővel császár uralkodása alatt. III. Henrik (1039–1056) személyes feladatának tekintette, hogy az egyházat bensőleg megújítsa, hibáitól megtisztítsa. Mégis, a német uralkodó arra már nem volt hajlandó, hogy egyéni és birodalmi érdekeit ennek érdekében feláldozza. Az egyházat, az *ő egyházát*, mint az *egyház ura* akarta megújítani, és a megújított egyházat a maga teljes

morális lelki–szellemi fegyverzetével a saját — a német uralkodók — szolgálatára akarta biztosítani. Nem elégedett meg helyi reformokkal; amint erre alkalma adódott, Rómában kezdte meg az egyház megújítását.

Az 1040-es évek elején Rómában három pápa székelt. Az 1046 decemberében Sutriban összeült egyházi zsinat a három pápát elmozdította helyükről, de III. Henrikre hárult az a feladat, hogy I. Ottó nyomdokain haladva a bambergi püspök személyében új pápát nevezzen ki. Mikor pedig az új pápa, mérgezés folytán, meghalt, III. Henriknek gondja volt rá, hogy egy másik főpap személyében újra csak egy német kerüljön a pápai trónra. A császár római politikájának az volt a célja, hogy a pápaság — *deutsches Papsttum!* — a római világegyház teljes egészében részese legyen a német birodalomnak. A 960-as évekkel ellentétben, Rómában az 1040-es évek végén németbarát pártfogók álltak a német pápa mögött, akik csak elősegítették a birodalom világi érdekeit: a pápa, mint egyházfő, mindenütt német érdeket képviselt Európában.

Ez az egyházi szempontból áldatlan helyzet nem tarthatott sokáig. 1056-ban III. Henrik meghalt, utóda fia, a kiskorú IV. Henrik volt, miért is 1072-ig kormányzókat vezették a német birodalom bel- s külpolitikáját. Ugyanakkor, az egyházi belső megújulás nyugati-frank szerzetesek révén folytatódott tovább — ha nem is német földön, ahol még a kormányzóság ideje alatt is a császári hatalmi eszme kiterjesztésén fáradoztak, nem talált sok megértésre. Róma hamarosan ki is csúszott a német vezető körök kezéből. Ugyanakkor Gottfried, született lotharingiai herceg, aki házassága révén Toszkána örgrófja lett, s aki III. Henrikkel állandóan hádlábon állt, családjával, Matilda leányával együtt, a római egyházi reformot támogatta. A lombardiai népfelkelés tovább gyengítette az itáliai német befolyást. Róma támogatásával, az egyházi reformok zászlója alatt, az olasz városok egymás után lázadtak fel a hivatásukhoz méltatlan életformát követő klerikusok, és a német érdekek itáliai érdekképviselői ellen. A lombardiai egyházmegegyeket vezető német püspökök a császári udvartól nem várhattak segítséget a népfelkelés ellen.

Délen az ott még 1030-ban letelepült normannok vették birtokukba a dél-olasz bizánci területet. IX. Leó pápa sereggel indult ellenük, de vereséget szenvedett, fogságukba esett s kénytelen volt velük kiegyezni. 1059-ben Robert Guiscard és Averzai Richard fegyverüket ajánlották fel Szent Péternek. A pápaság Dél-Itália ura lett, és a legjobb hadsereg állt rendelkezésére, hogy azt alkalomadtán a németek ellen fordítsa. A lombardiai Beneventóban, mely korábban elismerte a német uralmat, össze is csaptak az új ellenfelek. Ezen normann fegyveres támogatásnak megvolt a gyümölcse: az 1059-ben, a II. Miklós pápa uralkodása alatt összeült római egyházi zsinaton semmisnek nyilvánították ki I. Ottó még 962-ben, császári koronázása előtt írásba foglalt, a pápával szemben támasztott igényét. A zsinat úgy rendezte el a jövő pápaválasztások kérdését, hogy a megválasztott pápa, „... electus tamen sicut papa auctoritatem obtineat regendi sanctam Romanam ecclesiam, ...” a német császári udvar jóváhagyása nélkül. A zsinat azt is megtiltotta, hogy laikus egyén egyházat alapítson, az általa épített templom felett rendelkezék, egyházi hivatalra egyháziakat kinevezzen — és ezen rendelkezésével aláasta a birodalmi egyház hatalmi helyzetet.

IX. Leó és II. Miklós pápák alatt, az 1050-es években, bealkonyodott a laikusok révén gyakorolt egyházi investitúra.

JEGYZETEK

A kor történetére fényt derítő forrásmunkák közül megemlítendő *Widukindi Corbiensis Rerum gestarum Saxoniarum libri III*, 4. kiad., ed., G. Waitz nyomán K. A. Kehr, SSrG (Hannover, 1904; uny. 1925), munkája, illetve *Thietmari Merseburgensis Chronicon*, ed., I. M. Lappenberg, átdolgozott kiadás, F. Kurze, SSrG (Hannover, 1889), megbízható krónikája; úgyszintén, *Liudprandi Cremonensis opera*, 3. kiad., ed. J. Becker, SSrG (Hannover, 1915), kül. az „Antapodosis,” *ibid.*, 1kk., valamint „Gesta Ottonis,” *ibid.*, 159kk., című szerzeményei; a frankok szemszögéből fontos *Richeri Historiarum libri IIII*, ed. G. H. Pertz, SSrG (Hannover-Paris, 1839), átdolgozott kiad., G. Waitz, SSrG (Hannover, 1877), könyve; úgyszintén, *Ottonis episcopi Frisingensis Chronica, sive Historia de duabus civitatibus*, átdolgozott kiad., ed., A. Hofmeister, SSrG (Hannover, 1912), továbbá, *Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I imperatoris*, 3. kiad., ed. G. Waitz-B. de Simson, SSrG (Hannover, 1912) művei.

Lényeges ezen írókkal és magával a témával foglalkozó irodalomból megemlíteni Alphons Lhotsky, *Aufsätze und Vorträge*, ed. Hans Wagner — Heinrich Koller, 5 köt., vol. I: *Europäisches Mittelalter: das Land Österreich* (München, 1970), 29kk, valamint 64kk., feljegyzéseit; Heinrich Fichtenau, *Beiträge zur Mediävistik*, vol. II (Stuttgart, 1977), 157kk., tanulmánykötet. Továbbá, Wolfgang Eggert - Barbara Petzold, *Wir-Gefühl und Regnum Saxonicum bei frühmittelalterlichen Geschichtsschreibern* (Bécs-Graz, 1948), 98kk., illetve Wolfgang Eggert, *Das ostfränkisch-deutsche Reich in der Auffassung seiner Zeitgenossen* (Bécs-Köln-Graz, 1973), 219kk., értekezéseit. A forrásmunkákra vonatkozóan még ma is érdemes áttanulmányozni W. Wattenbach klasszikus művét, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 2 köt., 6. kiad. (Berlin, 1893-94), annak I, 314kk., továbbá II, 201kk., oldalait. Újat mond, és nagyszerű analízissel szolgál Johannes Fried, *Otto III und Chrobry* tanulmánya, a *Frankfurter historische Abhandlungen* 30. kötete (Stuttgart, 1989), 65kk., és 93kk., valamint *passim*; kitűnő Knut Görich szigorúan a forrásokra alapozott, velős értekezése, *Otto III: Romanus Saxonicus et Italicus* (Sigmaringen, 1995), kül. annak 62kk., és 187kk., oldalai.

Az itt tárgyalt témát nagyszerűen ismertette a nyolcvanas években elhunyt Friedrich Heer, a Bécsi Egyetem [Universität Wien] nagy tudású professzora — akinek tudós-zobrá ott állt a Schönbrunn kastély kertjében felállított, Ausztria ezeréves fennállását 1996-ban ünneplő, az elmúlt évezred ezer osztrák gondolkodó — írónak emléket állító szobra között, egy Freisingi Ottó, valamint egy Walter von der Vogelweide társaságában — a bécsi egyetemen az 1963-64-es tanévben megtartott előadásainak keretében, valamint *Die Tragödie des Heiligen Reiches* (Stuttgart, 1952), *passim*, továbbá a mélyen szántó, roppant universalis tudásról tanúskodó *Europäische Geistesgeschichte*, 2. kiad. (Stuttgart, 1965), 106kk., munkáiban. Részletesen tárgyalta a téma politikai részleteit Robert Holtzmann, *Geschichte der sächsischen Kaiserzeit*, 4. kiad. (Darmstadt, 1961), című művének 110kk., 190kk., és 327kk., oldalain, illetve boncolta Bruno Gebhardt már klasszikus értékűvé vált, négy kötetre duzzadt egyetemi segédkönyve, *Handbuch*

der deutschen Geschichte, Herbert Grundmann révén átdolgozott 8. kiadásának — annak 6., javított utánnomásának — (Stuttgart, 1962), 180kk., valamint 243kk., hasábjain. Hivatkozni kell E. Dümmler, *Geschichte des oströmischen Reiches*, 2. jav. kiadás (Leipzig, 1887-88), *passim* munkájára.

Fontosak Hóman Bálint-Szekfü Gyula, *Magyar történet*, 5 köt., 6. kiad. (Budapest, 1939), I, 241kk., hasábjain tett megállapításai; Kristó Gyula, *A magyar állam megszületése* (Szeged, 1995), 39kk., 97kk., kötete, és a könyv révén kiváltott, a Takács Miklós-Révész László révén levezetett vita a *Századok*, 131 (1997), 168kk, valamint 215kk., hasábjain. Makk Ferenc, *Magyar külpolitika, 896-1196* (Szeged, 1993), 7kk.; Tóth Sándor László, *Levediától a Kárpát-medencéig* (Szeged, 1998), 112kk., s 189kk., munkái. Rendkívül értékes Josef Deér, „Karl der Grosse und der Untergang des Awarrenreiches,” *Karl der Grosse: Lebenswerk und Nachleben*, ed., H. Beumann, I. köt. (Düsseldorf, 1967), 717kk., magvas tanulmánya. Ch. R. Bowlus, *Franks, Moravians and Magyars, 788-907* (Philadelphia, 1995), 46kk., s 235kk., könyve sok érdekes fejtegetést tartalmaz, és a témával összefügg az ugyanő: „Die Reitervölker des frühen Mittelalters im Osten des Abendlandes,” *Ungarn Jahrbuch*, 22 (1995-96), 1kk., 24 oldalas dolgozata. Albert Brackmann, „Der römische Erneuerungsgedanke und seine Bedeutung für die Reichspolitik der deutschen Kaiserzeit,” *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl.*, 1932, no. ix, utánnomás; idem, „Der mittelalterliche Ursprung der Nationalstaaten,” *ibid.*, 1936, no. xiii, 128ff. Végül, de nem utolsóként, feltétlenül megemlítendő Fritz Kern nagyszabású műve, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im frühen Mittelalter zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie*, a Rudolf Buchner révén kiadott 1954-es 2. kiadás 5. lenyomata (Darmstadt, 1970), 46kk. Az 1059. évi római zsinat határozatainak szövege a *Monumenta Germaniae historica, Leges*, sectio IV, vol. I. (Leipzig, 1893); 539kk., kiadásból lett idézve.

GERMAN POLITICAL DEVELOPMENTS IN THE BACKGROUND
OF TENTH-EARLY ELEVENTH CENTURY HUNGARIAN HISTORY

During the tenth century, it was the Church of Rome that had helped the rulers of Germany to extend their rule over the whole of their country. In the west, the (west-) Franks were unable to unify their kingdom; toward the south the Italians were divided among each other, while eastward the Poles, the Czechs, and the Magyars were not, as yet, able to establish permanent statehoods. It was the goal of the German court to develop its own domestic and foreign policy, and economic-cultural objectives, between east and the west, and to counteract economic-cultural influences from the Italian south. During the 950s and 960s, Otto I (the Great) had, in two military encounters, occupied north-Italian (Lombard) and papal territories, and in 955, defeated the Magyars at Augsburg; in 1000, with the cooperation of Otto III, the Magyar kingship had its beginning, while German-Polish relations slowly took a more peaceful turn in the early eleventh century. Italy, however, remained a problem. The formation of a unified Italian kingdom would have threatened the emerging economic-political structure and cultural interests of the recently established German empire. Therefore, Otto III, whose mother was a Byzantine, and grandmother an Italian princess, formulated the policy in that the imperial court would place German bishops in charge of dioceses in the occupied Lombard and papal territories; and, since the spiritual head of the bishops resided in Rome, the court would also draw the Holy See into its sphere of influence. This plan had been successfully realized under Henry III, and yet, it backfired. Under the pontificates of Leo IX, and Nicholas II, the Roman See was able to regain the initiative and effectively oppose lay investiture relied upon by the imperial court.

KRISTÓ GYULA

ADATOK A FIATAL KÁROLY RÓBERT KÜLFÖLDI KAPCSOLATAIHOZ

A nápolyi Anjouk családjából származó Károly Róbert 1300 augusztusában 12 évesen érkezett meg a Magyarországhoz tartozó dalmát tengerpartra, akkor, amikor még élt az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András. Azzal a nem titkolt szándékkal jött, hogy az Anjouk és az Árpádok közti dinasztikus kapcsolat alapján — kétségbe vonva III. András Árpád-házi származását — elfoglalja a magyar királyi trónt. Sikerét arra alapozta, hogy maga mögött tudta a hatalma csúcsán álló pápaságot, a pápai hűbérnek számító Nápolyi Királyságot (amelynek trónján ekkor nagyapja, II. Károly ült), továbbá élvezte a Nápolyhoz legközelebb eső magyarországi területek, a Délvidék főurainak támogatását. Gyorsan haladt előre az ország belseje felé, az új évszázad első napjaiban már Zágrábban tartózkodott. Károly Róbert egyértelműen trónkövetelőnek számított, hiszen a törvényesen megkoronázott magyar királyt akarta trónjáról letaszítani. A fegyveres összeütközés csak azért maradt el közöttük, mert a véletlen (egyes külföldi hírek szerint méregpohár képében) közbeszólt: III. András 1301 januárjában fiú utód nélkül meghalt. Károly híveivel együtt gyors ütemben folytatta útját Magyarország közepébe, és ez év tavaszán Esztergomban meg is koronázták. A magyar trón azonban nem hullott Károly ölébe, hiszen 1301-ben II. Vencel cseh király fia, Vencel, majd 1305-ben Ottó bajor herceg tartott igényt a magyarországi főhatalomra, s nemcsak Károly Róbertnek, de Vencelnek és Ottónak is sikerült magyar királlyá koronáztatnia magát. Így a 14. század első évtizedében Károlynak osztoznia kellett a főhatalomban másokkal. Károly Róbert „hosszú menetelése” a Magyarország feletti erős királyi hatalom megszerzéséhez több mint két évtizedig tartott. Ennek az útnak két szakasza különíthető el. Az első 1300-tól 1310-ig, Károly harmadik, immár végleges és jogérvényes koronázásáig terjed. Ekkor a fő gondot a rivális királyok elleni harc jelentette. E szakasz végére Károlynak sikerült a magyar társadalom nagy részét — mint utólag kiderült, a tényleges hatalmat gyakorló nagyurakat csak formálisan és felületesen — a maga oldalára állítania. Az 1310. évi koronázás után azonban a Károly mögött felsorakozó nagyurak felmondták az engedelmisséget királyuknak, és a második szakaszt az ellenük folytatott fegyveres küzdelem jellemzi.¹ A konkrét viszonyokból adódik, hogy az első szakaszt a nemzetközi politika tükrében is vizsgálhatjuk, a második szakasz pedig — amelyre jelen rövid írásunkban nem térünk ki — döntően a magyarországi belpolitika témakörébe tartozik. Az *Anjou-kori oklevéltár* nyitó kötetei megadják

¹ Minderre I. Károly Róbert emlékezete. Szerk. KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC. Bp. 1988. 11–23.; ENGEL PÁL—KRISTÓ GYULA—KUBINYI ANDRÁS: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. 45–55.

a lehetőséget arra, hogy az első szakaszt illetően néhány új (a magyar történetkutatásban még egyáltalán nem vagy csak alig hasznosított) adat tükrében alkossunk képet a fiatal (12–22 éves) Károly Róbert külföldi kapcsolatairól. Nem lehet feladatomban e helyütt a részletek aprólékos bemutatása, a sokszor bonyolult folyamatok kimerítő ábrázolása, inkább csak azt szeretném érzékeltetni: a teljességre törekvő anyaggyűjtés (az 1301–1310 közötti időszakra vonatkozó közel kétezer oklevél) mily mértékben járulhat hozzá nagyobb összefüggések tisztázásához, illetve hogy olykor a diplomáciai jellegű kútfők is becses belpolitikai információkat rejtenek magukban.

Mivel Károly Róbert Nápolyból jött Magyarországra, érthető, ha mindenekelőtt onnan számíthatott támogatásra. Ez többféle formában realizálódott. Hosszú éveken át gyakran utaztak Károly Róbert követei Nápolyba, akik beszámoltak a magyarországi viszonyokról, és tanácsokat kaptak a teendőket illetően. Főleg addig volt gyakori a követjárás, amíg élt Károly Róbert nagyapja, II. Károly nápolyi király, vagyis 1309 előtt. A magyarországi követek sorában délvidéki, Nápolyhoz közel fekvő területek nagyuraival (pl. Babonic Radislav, Šubić Pál) éppen úgy találkozunk, mint a szintén délvidéki magyar területek főpapjaival (pl. István kalocsai érsek, Mihály zágrábi püspök). A követküldés kölcsönös volt. 1307-ből meg éppen arról van hírünk, hogy II. Károly felesége, Árpád-házi Mária nápolyi királyné tervezett személyes magyarországi utat.² A nápolyi uralkodó rendszeresen engedélyezett gabonakivitelt a Nápollyal tengeren szomszédos magyar államterületre, Dalmáciába, ahol Károly Róbertet pártoló nagyurak éltek. Közülük Šubić György lovak (köztük harci mének) kivitelére nyert engedélyt Nápolyból.³ A Šubićok családjának fejét, Pált II. Károly rendszeres évi apanázzsal, 100 uncia arannyal jutalmazta Károly Róbert iránti hűségéért.⁴ II. Károly közvetlenül is támogatta unokáját: 1301-ben Provence-ban Károly Róbert hadereje számára szedett adót, 1308-ban pedig végrendeletében 2 ezer uncia aranyat hagyott rá.⁵ A nápolyi király 1305. évi oklevele szerint firenzei kereskedők — a Károly Róbert magyarországi ügyeire adott 300 uncia arany fejében — felesége, Mária királyné egy aranykoronáját kapták meg zálogba.⁶ Annak érdekében, hogy Gentilis pápai legátus — II. Károly által fontosnak ítélt — magyarországi követsége 1308-ban sikerrel járjon Károly Róbert érdekében, a nápolyi uralkodó megbízottját küldte Gentilishoz, és két hajó hadi felszerelésével segítette a pápai követ útját Magyarországra.⁷ II. Károly 1308 elején ugyanis — II. Jakab aragóniai királynak küldött tájékoztatása szerint — úgy vélte: unokája ügye jól áll, hiszen a hosszú időn át Károly Róbert iránt engedetlen főpapok

² KRISTÓ GYULA: Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–II. Bp.–Szeged 1990., 1992. (továbbiakban: Anjou-oklt.) I. 30., 127., 415., 443., 590., 619., 675.; II. 38., 262., 665. szám. (Az alábbiakban a forrásokat rendre ebből a kiadványból idézem, ahonnan a lelőhelyek és a kiadások könnyűszerrel kikereshetők.)

³ Uo. I. 9., 46., 427., 429. szám.

⁴ Uo. I. 55., 249. szám.

⁵ Uo. I. 128.; II. 323. szám.

⁶ Uo. I. 744. szám.

⁷ Uo. II. 308., 322. szám.

és nagyurak elismerték őt királyuknak, s ha Gentilis megérkezik Magyarországra, a további esetleges ellenfelek is megbékélnek.⁸ A nápolyi király ugyan érdemben nem szól bele belső magyar ügyekbe, de két ízben is tudunk arról, hogy V. Kelemen pápánál eljárt magyarországi vezető egyháziak érdekében.⁹

Az első szakaszban a leghathatósabb támogatást Károly Róbert a pápától élvezte. Mivel a Nápolyi Királyság pápai hűbérenek számított, a pápák elsőrendű érdeke volt, hogy Magyarország trónjára a nápolyi Anjouk leszármazottja kerüljön. VIII. Bonifác pápa 1301-ben Miklós ostiai és velletri püspököt, V. Kelemen pápa pedig 1308-ban Gentilis bíborost küldte szentszéki követként Magyarországra.¹⁰ Egyik esetben sem kérdéses, hogy a követek dolga Károly Róbert ügyének előmozdítása volt. 1301 szeptemberében II. Jakab aragóniai királyt Velencéből akként tájékoztatták, hogy Miklós szentszéki követként Magyarországon Károlyt igyekszik hatalomba ültetni.¹¹ VIII. Bonifác 1301 októberében rosszallását fejezte ki Vencel cseh király fiának magyar királlyá koronázása miatt, s azt már ekkor jogellenesnek minősítette.¹² Az oklevelek hallgatása¹³ arról tanúskodik, hogy Miklós követ magyarországi működése Károly Róbert ügyében nem hozott frontáttörést. A kortárs magyar krónika — ha nem kis túlzással is — mindenesetre azt írta: amikor Miklós látta, hogy Károly érdekében semmit nem érhet el, visszatért a pápai udvarba.¹⁴ VIII. Bonifác 1302-ben újlag figyelmeztette Vencelt: Mária királyné szerint Magyarország hozzá és unokájához tartozik, majd a római főpap 1303 májusában mint döntőbíró a magyar trón betöltésének vitájában Mária királyné és Károly Róbert javára döntött Vencel és fia ellenében, néhány nappal utóbb pedig Magyarország népét kiközösítés büntetése alatt a Mária és Károly Róbert iránti engedelmességre utasította.¹⁵ 1307-ben V. Kelemen pápa szintén egyértelműen Károly Róbert mellé állt, és eltiltotta Ottó bajor herceget a magyar királyi cím viselésétől.¹⁶ A Kelemen pápa által Magyarországra küldött Gentilis bíboros, szentszéki követ — a körülmények kedvezőbb alakulása miatt is — sokkal többet tett Magyarországon Károly Róbertért, mint néhány évvel korábban Miklós. Rendkívül fontos intézkedések sorozatával¹⁷ elérte, hogy 1310. augusztus 27-én Károly Róbertet jogérvényesen Magyarország királyává koronázták.¹⁸

⁸ Uo. II. 300. szám.

⁹ Uo. II. 197., 198., 731. szám

¹⁰ Uo. I. 40.; II. 201. szám.

¹¹ Uo. I. 69. szám.

¹² Uo. I., 88., 89. szám.

¹³ Vö. uo. I. 96., 103. szám.

¹⁴ EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum*. I-II. Budapestini 1937–1938. (továbbiakban: SRH.) I. 482.

¹⁵ Anjou-oklt. I. 232., 392., 406. szám.

¹⁶ Uo. I. 221. szám.

¹⁷ Uo. II. 482., 494., 501., 668., 790. szám.

¹⁸ SRH. I. 486.

Nápoly és a pápaság mellett a harmadik külső támaszt Károly Róbert számára anyai ágon rokonai, a Habsburgok jelentették. VIII. Bonifác pápa 1303. évi ítéletével egyidejűleg intette és kérte Habsburg Albert római királyt és fiát, Rudolf osztrák herceget, hogy I. Károlynak segítségére legyenek.¹⁹ Ugyanebben az évben hasonló kérést fogalmazott meg Albert római király felé a magyarországi főpapok nevében a váradi és a zenggi püspök.²⁰ 1304. évi adat szerint Károly Róbert szorult helyzetében Albert királyhoz is küldött követet.²¹ Mindezek együttesen azt eredményezték, hogy 1304 augusztusában szövetség jött létre Károly Róbert király és Habsburg Rudolf osztrák herceg között, amelyhez Károly magyarországi hívei is csatlakoztak.²² A megegyezés Vencel cseh király ellen irányult, s rövidesen Albert, Rudolf és Károly Róbert együttesen indított támadást Csehország ellen.²³ A következő években Habsburg Frigyes osztrák herceg állt ki Károly Róbert ügye mellett.²⁴

Az oklevelek azonban nem csupán a tényleges külföldi kapcsolatokról adnak számot, hanem — sajátságos módon — olykor még a belső viszonyokról is a külkapcsolatok tükrében értesülünk. A sok külföldi (nápolyi, pápai, osztrák) támogatás mellett Károly Róbert még 1310-ben is úgy ítélte meg, hogy bent Magyarországon gyenge a támasza. Erre két frappáns adatunk is van. Tudjuk, hogy 1310-et megelőzően tárgyalások folytak Ferdinánd mallorcai király és Károly Róbert testvére, Klemencia házasságáról. 1310-ben azonban Károly arra kérte Róbert nápolyi királyt: ne tegyen újabb lépést e frigy érdekében, ugyanis az a szándéka, hogy Klemenciát Magyarországon adja férjhez valamilyen hozománnyal, s ennek révén támaszhoz juthatna.²⁵ Ugyancsak ez évben Károly azt kérte V. Kelemtől, hogy mivel az ország kormányzásával járó elfoglaltságai nagyon igénybe veszik, a pápa mérsékelje a naponta elmondandó imák és elolvasandó olvasmányok számát.²⁶ Bent Magyarországon az uralkodó legszilárdabb támaszának a kunok számítottak, akik hagyományosan az utolsó Árpád-házi királyoknak is hűségesen szolgáltak. Amikor II. Jakab aragóniai királyt 1301-ben Rómából a magyar állapotokról tájékoztatták, az informátor azt jegyezte fel: Magyarország nagyobb része a cseh királyé, Vencelé, a szicíliai király unokáját, vagyis Károly Róbertet csak a kunok támogatják.²⁷ Osztrák kútfőből tudjuk, hogy Károly Róbert 1304. évi csehországi hadjáratában kunok vonultak fel vele.²⁸ 1301-ben a magyarországi felső klérus nagy része

¹⁹ Anjou-oklt. I. 393., 404., 405. szám.

²⁰ Uo. I. 510., 511. szám.

²¹ Uo. I. 611. szám.

²² Uo. I. 643., 644. szám.

²³ G. H. PERTZ: Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. IX. Hannoverae 1834. 660–661.; HIERONYMUS PEZ: Scriptorum rerum Austriacarum veteres ac genuini. I. Lipsiae 1721. (továbbiakban: SRA.) 475–476.; Anjou-oklt. I. 651., 674.; II. 634. szám.

²⁴ Anjou-oklt. II. 65., 66. szám.

²⁵ Uo. II. 779., 821–823. szám.

²⁶ Uo. II. 825., 826. szám.

²⁷ Uo. I. 130. szám.

²⁸ SRA. I. 475–476.

még nem állt Károly Róbert mellett. Ez évben egy érsek és hat püspök ment Csehországba, hogy a magyar királyi koronát Vencelnek ajánlják fel.²⁹ Miklós ostiai és velletri püspök szentszéki követségének legnagyobb eredménye az volt, hogy a vezető egyházi méltóságok többsége felsorakozott Károly Róbert mögött. 1302 szeptemberében már az ország mindkét érseke és további három püspök adott ki oklevelet Károly javára.³⁰ 1303-ban a Károly Róbert-párti főpapok lelkesen közreműködtek abban, hogy VIII. Bonifác pápa Vencel ellenében Károly javára döntő bulláját minél szélesebb körben hirdessék ki az országban.³¹ Ez azonban jelentős tömegeket nem vitt Károly Róbert táborába, hiszen a kortárs magyar krónikából arról értesülünk: az ország nagy része félt az erős pápai támogatást élvező Károlytól, attól, hogy „az ország szabadjai elveszítik szabadságukat az egyház adta király elfogadásával”. Még a vezető egyháziak sem egy csapásra álltak Károly mellé, hiszen 1305-ben két magyarországi püspök végezte el éppen Károly Róbert ellenében Ottó bajor herceg magyar királlyá koronázását.³² Mindenesetre egyházi körökben egyre erősödött Károly Róbert támogatottsága (a káptalanok neki jelentettek, őt ismerték el királynak),³³ s az első szakaszban a klérus tekinthető Károly Róbert legszilárdabb magyarországi támaszának. Ugyancsak fokozatosan terjedt ki Károly fennhatósága a városokra. Kezdetben csak a Nápollyal tengeren szomszédos, magyar uralom alatt álló dalmát városok (Trau, Spalato) ismerték el királyuknak Károly Róbertet,³⁴ de néhány év múltával, olykor fegyveres akció eredményeképpen, Magyarország belsejében fekvő fontos városok (Buda, Kassa) is Károly Róbert hűségére tértek.³⁵ Nem alap nélkül írta II. Károly király 1308-ban II. Jakab aragóniai királynak: engedelmességet tanúsítanak Magyarországon unokája iránt a nevezetesebb (*famosiores*) városok is, amelyek korábban visszautasították uralmát.³⁶

Az első szakaszban a belső magyarországi viszonyok terén a legbonyolultabb képet a nemesség mutatja. Kezdetől fogva Károly Róbert oldalán álltak a délvidéki nagyurak (a Šubićok, a Babonićok, Csák Ugrin), valamint az ország különböző részein élő bizonyos kisebb nemesek. Nehéz (és nem is kell) szabadulni attól a gondolattól, hogy amikor 1300 augusztusában kikötöttek Károly Róbert gályái Spalatóban, egy kellően elő nem készített, kalandor akció vette kezdetét, amely mágnesként vonzotta mindazokat a nemeseket, akik a legkülönbözőbb okok miatt kaphatók voltak kalandokra. Az okok sorában előlegezett jutalom megszolgálása, haszonlesés, személyes sérelmek egyaránt megtalálhatók. 1300-ban nem volt igazi „nápolyi párt” Magyarországon. Károly Róbert táborának menet közben, évről évre gyarapodva szerveződött meg, nem kis mértékben a nápolyi, pápai és osztrák (tehát külső) támogatásnak köszönhetően. Főleg

²⁹ SRH. I. 479–480.

³⁰ Anjou-oklt. I. 279. szám.

³¹ Uo. I. 417., 426., 432–434. szám.

³² SRH. I. 480., 483.

³³ Anjou-oklt. I. 208., 657., 681., 756. szám.

³⁴ Uo. I. 439., 464., 483. szám.

³⁵ SRH. I. 485.; Magyar Országos Levéltár, Budapest, Df. 265 464.

³⁶ Anjou-oklt. II. 300. szám.

az egyházi fenyítékek (kiközösítés és átok) kényszere „győzött meg” sokakat arról, hogy Károlyhoz csatlakozzanak. A kortárs magyar krónika így fogalmazta meg a nemesek érzelmeit: amikor „a holtak tetemeit a temetőkön kívül látták heverni, keserű és felzaklatott lélekkel” fogadták el királyuknak Károly Róbertet, és megkoronázták.³⁷ 1310-ben, a harmadik és immár jogérvényes koronázással lezárult Károly Róbert király „hosszú menetelésének” első szakasza. Úgy tűnt, minden számottevő magyarországi társadalmi erő mögéje állt, elfogadta uralkodójául. A napra pontosan tízéves kaland, amely 1300 augusztusában a spalatói partraszállással kezdődött, és 1310 augusztusában Székesfehérvárott a koronázással zárulni látszott, mintha szerencsés véget ért volna. Ez azonban — mint tudjuk — csalfa látszat volt, amelyre az 1311–1323 közti évek történései alaposan rácafoltak.³⁸

³⁷ SRH. I. 486.

³⁸ Minderre I. KRISTÓ GYULA: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 139–212.; ENGEL PÁL: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen. Századok 122 (1988) 89–156.; PÁL ENGEL: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: Die Herren von Güns-Güssing. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Heft 79. Eisenstadt 1989. 85–126.

Gyula Kristó

*SOME DATA TO THE FOREIGN RELATIONS
OF CHARLES ROBERT AS A YOUNG KING*

The study surveys the foreign relations of the Hungarian king, Charles Robert (1301–1342) during the first decade of his reign using the sources published in the first two volumes of the charters of the Angevin-period. Charles Robert was supported most effectively by the popes, but the consolidation of his power was due to Naples and his relatives, the Hapsburgs. The correspondence reveals not only the foreign diplomatic relations, but the domestic situation of Hungary, as well. From these sources it turns out, that in 1301 Charles Robert was supported just by the Cumans, otherwise other layers of the Hungarian society did not help him. However, not much later the clergy became his main supporter in Hungary. In 1308 the most famous Hungarian cities joined his party. Yet even in 1310 Charles Robert regarded his Hungarian camp of supporters weak according to the testimony of two sources. It can be explained so, that the great barons dominating most parts of the country opposed the king or even if recognising him they did not let him rule over their territories.

KORDÉ ZOLTÁN

KÁROLY RÓBERT SZÉKELY ISPÁNJAI. ADALÉKOK AZ I. KÁROLY ALATTI ARISZTOKRÁCIA TÖRTÉNETÉHEZ

Számos tanulmány és monográfia foglalkozott már Károly Róbertnek a tartományurak ellen folytatott harcával, valamint az őt hol támogató, hol pedig ellene forduló hatalmi csoportosulás (elterjedőben levő szóhasználat szerint: „főúri elit”) összetételével, a fáradságos munkával kiépített „új arisztokrácia” jellegzetességeivel, s egyes tagjaival.¹ E történetnek azonban több lapja még nincs megírva. Az alábbi tanulmány a kérdéskörnek csak egy (bár nem jelentéktelen) szeletével kíván foglalkozni: az I. Károly alatti székely ispánok személyével és tevékenységével. Tekintve, hogy a vajda után a székelyek ispánja viselte Erdély második legnagyobb közjogi méltóságát, a vizsgálat bepillantást nyújthat abba a folyamatba, amely e fontos, országrésznyi terület konszolidációjához vezetett, egyúttal adalékokkal szolgálhat a Károly Róbert által kialakított „új arisztokrácia” megismeréséhez. Korlátozottnak mondható a jelen dolgozat célkitűzése annyiban, hogy a személyi vonatkozásokon túl nem (vagy csak érintőlegesen) foglalkozik a hivatal jellemzőivel, az ebben az időszakban bekövetkezett változásokkal.

Az Árpád-ház kihalását követő években a magyar koronaért folytatott harcok kedveztek a tartományúri hatalom megerősödésének. A zavaros időszak nem hagyta érintetlenül a székely ispáni hivatalt sem, amelyre Erdély nagyhatalmú ura, Kán László tette rá a kezét. Bár arra vonatkozó adattal, hogy ez pontosan mikor történt, nem rendelkezünk, annyi sejtethető, hogy III. András 1301 legelején bekövetkezett halálát követően a vajda nem sokat várhatott hatalmának a királyi jogok és birtokok rovására történő kiterjesztésével. Az utolsó Árpád-házi uralkodóval ugyan nem szállt szembe, a dinasztia kihalását követően azonban tartózkodott attól, hogy bármelyik trónkövetelő mellé álljon, ehelyett inkább tartományurassága megerősítésével foglalatoskodott, majd pedig nyíltan

¹ Az utóbbi évek szakirodalmi terméséből a teljesség igénye nélkül: FÜGEDI ERIK: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp. 1986. (továbbiakban: FÜGEDI 1986.) 182. skk.; KRISTÓ GYULA: Az Anjou-kor háborúi. Bp. 1988. (továbbiakban: KRISTÓ 1988.) passim; ENGEL PÁL: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 1988. 89–146. (továbbiakban: ENGEL 1988.); KORDÉ, ZOLTÁN: La haute noblesse hongroise: l'exemple des comtes des Sicules sous les rois angevins. In: La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du Moyen Âge. (Sajtó alatt. Továbbiakban: KORDÉ 2000.); KRISTÓ GYULA: I. Károly főúri elitje. Századok 1999. 41–62.

fellázadt Károly Róbert ellen.² Valószínű tehát, hogy a tisztség az utolsó Árpád-kori ispán, Fogas Péter szereplését követően rövidesen László vajda birtokába jutott.³

Nincs adatunk arra nézve sem, hogy Kán László miként gyakorolta a méltósággal járó jogköröket és feladatokat. Címei közé nem vette fel a székely ispánét, a teendőket bizonyára valamelyik familiárisa látta el. Azt is csak a szászokkal szembeni magatartásából sejthetjük,⁴ hogy nem lehetett különösebben tekintettel a formálódó székely kiváltságokra sem. A teljes függetlenség kellemes állapota 1310-ben ért véget László vajda számára. Ez év április 8-án Szegeden kénytelen volt ígéretet tenni Károly Róbertnek a korona, valamint a jogtalanul eltulajdonított királyi javak, egyebek mellett a székely ispánság (*comitatum Syculorum*) visszaszolgáltatására.⁵ Az egyezségben foglaltakat, így a Szentkorona visszaadását Kán László teljesítette, Károly Róbert pedig az év vége felé Erdélybe látogatott, hogy a viszonyokat rendezze, s hatalmának — amennyire lehet — érvényt szerezzen.⁶ A vajdával való kapcsolata a továbbiakban kiegyensúlyozottnak volt

² Anjou-kori Oklevéltár. Főszerk.: KRISTÓ GYULA. I–V., VII–IX., XI., XXIII. Bp.–Szeged 1990–1999. (továbbiakban: AKO.) II. 114. sz. KRISTÓ GYULA: Kán László és Erdély. Valóság 1978/11. 83–96. (továbbiakban: KRISTÓ 1978.) 90.

³ Bő nembeli Fogas Péter hivatalviselésére egy 1300. X. 28-ra keltezett oklevél szolgáltatja az utolsó adatot (DL. 34 094.: „*magister Petrus filius comitis Stephani comes Syculorum nostrorum de genere Bev*”; T. SMIČIKLAS: *Codex diplomaticus regni Croatiae et Slavoniae*. VII. Zagabriae 1909. /továbbiakban: SMIČIKLAS VII./ 403.). A diplomát a korábbi kutatás hitelesnek fogadta el, az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke azonban a dátumsor ellentmondása és bizonyos paleográfiai következtetések miatt a XIV. század első felében keletkezett hamisítványnak minősítette azt (BORSA IVÁN: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II/4. Bp. 1987. 4336. sz.). Az oklevél szerint III. András megengedi Péternek, hogy a korábban már odaadományozott Darnóc birtokot feleségének adhassa, akinek jogában áll ezzel belátása szerint rendelkezni („*ipsa domina similiter plenam et meram cuiuspiam uoluerit donandi seu conferendi habeat facultatem; et si sibi placuerit pro se ipsa reseruare, simili modo possit. sev ualeat perpetuo et irreuocabiliter pacifice et quiete possidere*” (SMIČIKLAS VII. 404.). Úgy tűnik, a hamisítást nem annyira a birtokadományozás igazolása, hanem inkább a jogoknak a feleségre történő átruházása motiválta. A hasznélvező feltehetőleg az (akkor már özvegy) asszony volt, a hamisítás talán éppen az ő tudtával történt. Ha ez így van, akkor ez azt jelenti, hogy az oklevél állítólagos dátumakor Fogas Péter még élt és viselte a székely ispáni méltóságot. Sorsáról ezt követően nem tudunk biztosat, valószínűleg „*már régen, 1327 előtt fiörökös nélkül meghalt*” (KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995. /Reprint-kiadás./ 302. Továbbiakban: KARÁCSONYI 1995.)

⁴ László elfoglalta a beszercei és a szebeni ispánságot (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von FRANZ ZIMMERMANN-CARL WERNER I. Hermannstadt 1892 /továbbiakban: US. I./ 296.), a megyesi, selyki és berethalmi szászokat elszakította a szebeni szászoktól (US. I. 315–16.), s más módon is zaklatta őket (US. I. 246–53.). JANITS IVÁN: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. H. é. n. [Bp. 1940.] 21.; KRISTÓ 1978. 89.

⁵ Df. 289 196. (US. I. 295–96.)

⁶ ENGEL 1988. 95., 133., 136.; KRISTÓ GYULA: Erdély 1315-ben. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1996. 333–342. (továbbiakban: KRISTÓ 1996.) 334–35.

mondható,⁷ kétséges azonban, hogy már ekkor sor került volna az uralkodó részéről székely ispán kinevezésére. Bár ezekben az években nincs nyoma a kettejük közötti ellenségeskedésnek, „a helyzet valójában úgy festhetett, hogy Erdélyben a tényleges hatalmat továbbra is Kán László gyakorolta, a király pedig csak elvileg formált jogot erre a területre”.⁸ László Szegeden tett ígérétének, miszerint visszaszolgáltatja a székelyek ispánságát, inkább csak elvi jelentősége volt, az 1310-es évek közepéig nem rendelkezünk ugyanis olyan adattal, amelyik igazolná e méltóság tényleges helyreállítását. Csak 1315. június 27-én kapunk hírt Tomaj nembeli Dénes fia Tamás és István mesterekről, a királyi székelyek ispánjairól (*magister Thomas et Stephanus comites Siculorum nostrorum, filii Dyonisii*), akik arra kérték Károly Róbertet, hogy Lápos nevű örökletes birtokukat, amelyet László volt vajda hatalmaskodva elfoglalt és egészen mostanáig a kezében tartott, juttassa vissza nekik.⁹ Az uralkodó a kérést méltányolta és oklevelében a Losonciak Láposra való birtokjogát megerősítette. Önmagában ez az aktus is jelzi, hogy a király és a Kánok viszonya ekkorra már megváltozott. László vajda (feltételezhetően 1315 elején bekövetkezett) halála¹⁰ után Károly fellépett az atyjuk örökébe lépni kívánó László-fiak ellen. Vajdává Pok nembeli Meggyesi Miklóst nevezte ki,¹¹ s ekkor kerülhetett sor a székely ispáni hivatal betöltésére is a Losonci testvérekkel.¹² Nem valószínű ugyanis, hogy korábban a Kán Lászlóhoz fűződő normalizált, de törekeny kapcsolatot a vajdával ellenséges viszonyban levő méltóságviselők kinevezésével akarta volna megterhelni a király.

Úgy tűnik tehát, hogy közel másfél évtizedes szünet után a székely ispáni hivatal ténylegesen is visszakerült az uralkodó rendelkezési joga alá. Az erdélyi konszolidációra azonban még várni kellett, a Károly király ellen többször is lázadó László-fiak és Majs fia Majs teljes megfékezése még éveket vett igénybe.¹³ A székely ispánságra vonatkozó adatok legközelebb 1319 folyamán bukkannak fel a forrásokban; március 8-

⁷ Amellett, hogy László megtartotta vajdai méltóságát, az uralkodóval való normalizált viszonyra utal az is, hogy 1313. június 22-én Károly Róbert jelenlétében és megerősítésével kerül sor a Kánok és mások közötti birtokcserére: US. I. 310–11. PÓR ANTAL: László erdélyi vajda. (1291–1315.) Rajzok Erdély múltjából a középkorban. Erdélyi Múzeum 1891. 474–75.; KRISTÓ 1996. 335.

⁸ PETROVICS ISTVÁN in: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Bp. 1994. (továbbiakban: KMTL.) 397.

⁹ DL. 29 995.: „*terra Lupus vocata, in comitatu de Zonuk existens, cum aurifodina et omnibus ad ipsam pertinentibus... ipsorum esset et fuisset hereditaria, sed per Ladizlaum quondam woyuodam Transsiluanum usque modo potentialiter occupata extitisset et detenta*” (VARJÚ ELEMÉR—IVÁNYI BÉLA: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez. I. Bp. 1908. (továbbiakban: BÁNFFY I.) 42.

¹⁰ PETROVICS ISTVÁN in: KMTL. 193.; KRISTÓ 1996. 336–38. Más felfogás szerint viszont „a vajda, bár életben volt, ekkoriban már nem szereplője az eseményeknek; talán öregkori betegség tette cselekvésképtelenné” (ENGEL 1988. 111.). L. még: KÖPECZI BÉLA (főszerk.): Erdély története három kötetben. I. Bp. 1986. 321.

¹¹ Első említése 1315. VIII. 1-én: AKO. IV. 131. sz.

¹² ENGEL 1988. 111.

¹³ ENGEL 1988. 111–12., 115., 117–18., 124–25., 129.; KRISTÓ 1988. 45., 49., 56–7., 60–1.

án Losonci Tamás (aki ekkor már egyedül viseli a címet¹⁴) az Erdélyi Káptalan előtt tiltja Majs fia Ellöst Bonyha (*Bohna*) birtok — amely Tamás és testvérei tulajdona — elidegenítésétől. Az oklevél külön érdekessége, hogy először történik említés a székely ispán altisztjéről: Losonci Tamás officialisa révén, az Aranyos menti székelyek közül való Renold által adja elő tiltakozását a káptalannak („*per Renoldum comitem officialem suum de Siculis de iuxta Aranyas protestatus est coram nobis*”).¹⁵ Egy másik tisztviselőről esik szó a december 13-án írott levélben (amely az első ránk maradt székely ispáni oklevél): Tamás Balázs mentői várnagyot és telegdi albirót (*magistrum Blasium dilectum et fidelum nostrum, castellanum de Menteu, necnon viceiudicem nostrum de Tylegd*) bizza meg avval, hogy a Dénes-fiak birtokmegosztását illetően urát az Erdélyi Káptalan előtt képviselje.¹⁶ Az ispán tehát az aranyosi székelyek közül való, valamint a telegdiek fölött ítélkező officialisokkal rendelkezett, oklevelét pedig az Aranyos-szék területén levő Felvincen állította ki (amelynek birtokjoga egyébként hamarosan elke- seredett vita tárgyát képezte az esztergomi káptalan és az aranyosi székelyek között¹⁷). Mindez egyértelműen arra utal, hogy 1319-re már — a megelőző évek bizonytalan erdélyi viszonyai és a még végérvényesen el nem fojtott felkelések ellenére is — a székely ispáni méltóság helyzete némileg stabilizálódott, a királyhoz hű tisztviselő ki- építette hatalmát, s ténylegesen gyakorolta a hivatalhoz kapcsolódó jogköröket.

Bizonyára részt vettek a Losonciak a sok kellemetlenséget okozó Majs fia Majs leverésében is.¹⁸ Károly Róbert 1320. március 25-én kelt oklevele tudósít (hivatali címét említetlenül hagyva) Dénes fia Istvánnak Majssal vívott győztes Bonchidai csatájáról.¹⁹ Erdély teljes pacifikálása, a Kán-fiak erejének a végleges megtörése azonban csak 1321- ben következett be. Károly Róbert júliusban új vajdát nevezett ki, a tisztséget több mint

¹⁴ „*Thomas filius quondam Dionysii palatini comes Siculorum*” (US. I. 338.). Testvérét, Istvánt, akivel 1315-ben közösen viselték a méltóságot, 1319. XII. 12-én és 13-án csak „magister” címmel il- letik: BÁNFFY I. 46., 47. A méltóság történetében ez az első példa arra az — egyébként meglehetősen elterjedt — gyakorlatra, hogy egy báró testvérével (testvéreivel) közösen viseli a hivatalt (a honort). A honorra vonatkozóan I. ENGEL PÁL: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kor- mányzati rendszeréről. Századok 1982. 893. KARÁCSONYI JÁNOS szerint Losonci Tamás 1318-ban Bereg megye ispánja volt (KARÁCSONYI 1995. 1019.), ez azonban tévedés, a tisztséget ekkoriban Dénes fia Jánki Tamás töltötte be. (ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (továbbiakban: ENGEL 1996) I. 109., II. 113.).

¹⁵ US. I. 338.

¹⁶ BÁNFFY I. 47. XLVIII. sz. A káptalan XII. 14-ei átiró oklevele „*magistro Blasio officiali magistri Thomae comitis Syculorum*”-ként említi Balázst (uo. 47. XLIX. sz.).

¹⁷ AKO. XI. 257., 270., 385., 389. sz.

¹⁸ A Majssal való leszámolást KRISTÓ GYULA 1319-re, ENGEL PÁL viszont 1320 elejére teszi (KRISTÓ 1988. 56.; ENGEL 1988. 129.).

¹⁹ „*cum Moys filius Moys dampnate memorie emulus et infidelis noster in Bonchyda cum magistro Stephano filio Dyonisii fideli nostro, in contemptum nostre regie corone conflictum et bellum execrabile presumptione temeraria habuisset...ubi ipse magister Stephanus victoriam obtinuit et tri- umphum laudabilem reportavit*” (Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania. I–XII. București 1953–1985. /továbbiakban: DPIR./ I. 428.).

20 éven át betöltő, nagyívű pályát befutó Kacsics nembeli Szécsényi Tamást, aki novemberre már meg is oldotta a feladatot, megszerezve Kán László fiainak utolsó várát, Csicsót.²⁰ A hadjáratban a vajda mellett részt vett unokatestvére, Kacsics nembeli Mihály fia Simon is, aki november 1-jén Tamással együtt szavatosságot vállalt a Csicsót átadó Emich fia Miklós várnaggyal kötött egyezséget illetően.²¹

Simon (Kacsics nembeli Mihály fia) rokonsága sok más tagjához hasonlóan Csák Mátét támogatta, s csak 1317-ben állt át Károly Róbert táborába. Az irányváltás gyümölcsözőnek bizonyult, jutalma egyebek mellett a krassói és mezősomlyói ispánság elnyerése volt.²² Az Erdélyi Káptalan 1320. március 26-i oklevele medgyesi ispánként említi, 1321. július 25-én és november 1-jén pedig méltósága nélkül szerepel a forrásokban.²³ Ugyanebből az évből való — csak LÁZÁR MIKLÓS említéséből ismert — adat szerint székely és beszercei ispán volt.²⁴ Amennyiben ez megfelel a valóságnak, akkor Kacsics nembeli Simon székely ispánná történő kinevezését minden valószínűség szerint összefüggésbe hozhatjuk Szécsényi Tamás vajdává emelkedésével. Az unokafivérek már korábban is láttak el közösen diplomáciai feladatot: az 1317 végén megözvegyült király őket küldte el Luxemburg János prágai udvarába, hogy a cseh uralkodó húgai közül új feleséget válasszanak számára.²⁵ Amikor 1321-ben sor került új erdélyi vajda kinevezésére, Károly Róbert szükségesnek tarthatta — bizonyára Szécsényi Tamásnak a kérésére —, hogy a tartomány második legjelentősebb tisztsége az új méltóságviselővel szorosan együttműködő, vele jó kapcsolatban levő ember kezébe kerüljön.

²⁰ Szécsényi Tamás vajdaként történő első említése: 1321. VII. 25. (DL. 2049.). Pályafutására: WERTNER MÓR: Szécsényi Tamás erdélyi vajda. Erdélyi Múzeum 1893. 119–134.; KARÁCSONYI 1995. 720–22.; KIS BÁLINT: Erdély régi családai. (A Zéchéniek, Gerébek s még némely velök egy törzsi család.) Turul 1911. (29) (továbbiakban: KIS 1911.) 95–100. Erdélyi konszolidációjában játszott szerepére: VARGA TIBOR RÓBERT: Szécsényi Tamás erdélyi vajdai tevékenysége (Adalék Erdély Károly Róbert alatti konszolidációjához). Medievalisztikai szakdolgozat. Szeged 1999. Az 1321. évi erdélyi harcokra: ENGEL 1988. 129.

²¹ DL. 29 422.: „*Supremo assumimus et assumimus praedicta omnia et singula praemissorum cum Domino nostro rege confirmandum et tenendum Comiti Nicolao — fide nostra et fide Magistri Simonis, filii Michaelis*” (FEJÉR, GEORGIVS: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844. /továbbiakban: FCD./ VIII/2. 318.). ENGEL 1988. 129.

²² 1317. VI. 24-ei oklevél szerint még a tartományúr szolgálatában áll (*Nos Matheus palatinus notum facimus...quod ad instanciam...magistri Symonis, filij Michaelis*: KNAUZ, FERDINANDUS DEDEK, LUDOVICUS CRESCENS: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Strigonii 1874–1924. (továbbiakban: MES.) II. 748. 1319. IV. 13-án azonban már Károly Róbert krassói ispánja (*Nos magister Symon Comes de Kraso*: NAGY IMRE—TASNÁDI NAGY GYULA: Anjoukori Okmánytár. I–VII. Bp. 1878–1920. /továbbiakban: AO./ I. 512.), V. 13-án pedig krassói és somlyói ispánnak címzik: „*magister Symon filius Mychaelis Comes de Sumlou et de Karasou*” (AO. II. 516.). Simon átállása: KARÁCSONYI 1995. 723.; KIS 1911. 145.; ENGEL 1988. 120–1.

²³ 1320. III. 26.: „*vir magister Symon filius Mychaelis comes de Medyes*” (US. I. 345.); 1321. VII. 25.: DL. 2049.; XI. 1.: DL. 29 422.

²⁴ LÁZÁR MIKLÓS: Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Századok 1880. 734.

²⁵ ENGEL 1988. 125–6.

A választás helyességét az elért eredmények egyelőre igazolták. A keleti országrész helyzetét sikerült normalizálni, így Tamás vajda 1322 áprilisában András erdélyi püspök, és az unokatestvérének (*fratris nostri*) nevezett Simon székely ispán társaságában közgyűlést tarthatott Keresztesen a tartomány nemesei, valamint a székelyek és a szászok részvételével.²⁶ Ugyanebben az esztendőben, egy májusban kiadott és júliusban megerősített oklevelében a király hű szolgálatai elismeréseképpen Simon székely, beszercei és mezősomlyói ispánnak adományozta az örökös nélkül elhunyt Kökényes-Radnót nembeli Radnótnak (a kedvezményezett sógorának) a birtokait.²⁷ A rendelkezésünkre álló gyér adatok szerint Kacsics Simon 1327/28-ig viselhetette méltóságát.²⁸ Hivatali működésére egy 1327. június 4-én kelt oklevél szolgáltatja az utolsó konkrét adatot. A Köcski Sándor országbíró vezetése alatt álló bíróság tagjaként hivatalához szorosan kapcsolódó, székely vonatkozású ügyben szerepelt Simon. A király

²⁶ DF. 278741: „*ex consilio venerandi patris domini Andree dei et apostolicæ sedis gratia episcopi Transilvani et capituli loci eiusdem, magistri Simonis comitis Siculorum fratris nostri et nobilium totius partis Transilvanæ de septem comitatibus Siculorum pariter et Saxonum consiliis et suasionibus interiectis, anno domini MOCCCO vicesimo secundo, in octavis Pasce, in loco Kereztsu vocato congregationem generalem habuissimus*” (US. I. 363.).

²⁷ A Zsigmond király 1428. VII. 6-i diplomájában tartalmi átiratban fennmaradt oklevél szerint Károly király „*pro fidelibus servitiis quondam nobilis et magnifici viri magistri Symonis filii Michaelis comitis Siculorum ac de Bezthercze et de Mezewsomlyo...universas possessiones quondam comitis Rednoldi filii Johannis filii Kwkenes ut hominis absque heredum solatio decedentis...contulisset possidendas*”: (US. I. 360–1.).

²⁸ Nem igazolható Szécsényi Tamás székely ispánsága, amellyel a régebbi kutatás egy része 1322-től számolt. A feltételezésre okot adó diploma latin nyelvű kivonatát FEJÉR GYÖRGY közölte CORNIDES alapján (FCD. VIII/2. 395.). Eszerint „*Thomae Vajuodæ, ac Siculorum Comitis litteræ, quarum tenore possessionem Runda in Comitibus regni Magistro Gegus, filio Nicolai, et Iacobo fratri suo adiudicat*”. A kételyt nemcsak az okozta, hogy az oklevél eredetije nem maradt fenn, hanem gyanút ébreszt az is, hogy 1322-ben több irat is bizonyítja Kacsics nb. Simon hivatalviselését, Tamás vajda székely ispáni tisztjére viszont egyetlen más adatunk sincs. Amennyiben nem egyszerű hamisítványról van szó, akkor elírásra gondolhatunk, illetve arra, hogy a regeszta készítője félreérthetően fogalmazott, s az eredetiben nem a vajda székely ispáni méltóságáról történt említés, hanem Szécsényi Tamás és a székelyek ispánja együtt intézkedett az ügyben. Simon hivatalviselése folyamatosságára látszik utalni XXII. János pápa 1325. november 2-án kiadott diplomája. Az oklevél nehezen értelmezhető tartalmi kivonatban maradt csak fenn (Reg. Vat. 80, ep. 529, ff. 194^r). Eszerint az egyházfő „*Dilecto filio Symoni Magistro Aymonis Comitis Siculorum Ungarie, Preposito ecclesie Dimisiensis Strigoniensis diocesis providetur ex consideratione pre primis Clementie Regine Francie et Navarre, cuius Capellanus et familiaris existit, de beneficio ad collationem Archiepiscopi Strigoniensis pertinente*” (A. THEINER: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. Romæ 1859. 504.; l. még: G. MOLLAT: *Jean XXII (1316–1334). Lettres communes* VI. Paris. 1912. 32–3.). Aymon nevű székely ispánra semmilyen adat sem utal, így a névet elírásnak kell tartanunk (hasonlóképpen: AKO. IX. 504. sz.), ami a pápai regeszták készítőjének tévedése nyomán keletkezett az eredeti *Symon*ból. A pápai adományt tehát leginkább úgy lehet értelmezni, hogy az (Kacsics) Simon székely ispán hasonló nevű fiát illette. Bár a kutatás eddig e fiával nem számolt (vö. KARÁCSONYI 1995. 722. skk.), nincs azonban olyan súlyos indok, amely alapján el kellene vetnünk e magyarázatot (WERTNER MÓR is Simonra vonatkoztatja az adatot: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár /továbbiakban: TT./ 1907. 63.).

külön parancsára Visegrádon összeült bárók és egyháznagyok az esztergomi káptalan és az Aranyos menti kézdi székelyek (*Siculos de Kyzd, iuxta Aranas existentes*) között Felvinc ügyében évek óta zajló per végére tettek pontot, a káptalannak ítélve a vitatott birtokot.²⁹

Ezt követően Kacsics Simon élete újabb fordulatot vett. Hogy mi történt, arra csak későbbi utalásokból lehet következtetni. Károly király 1338. február 9-i okleveléből értesülünk arról, hogy a Belső-Szolnok megyében levő Róna birtok korábban királyi adomány révén Mihály fia Simon akkori székely ispán tulajdonába került, súlyos gáztettei miatt azonban bírói úton átszállt Tamás vajda kezére.³⁰ Nem tudjuk pontosan, hogy a súlyos gáztettek (*gravium delictorum*) kifejezés pontosan mire vonatkozik, csak sejthető, hogy a király elleni megmozdulásról volt szó, ami birtokelkobzással járt. Az eseményre 1327. június 4-ét követően kerülhetett sor, korábban nincs nyoma annak, hogy Simon összeütközésbe került volna Károly Róberttel. Több mint egy évvel később azonban már nem ő, hanem Hermány nembeli Lack viseli a székely ispáni méltóságot.³¹ Feltehetőleg e két dátum között került sor arra az eseményre, amely Kacsics Simon kegyvesztéséhez és hivatalától való megfosztásához vezetett. A méltóság történetében a személycsere egy új korszak kezdetét is jelentette. Végleg lezárult a Károly királlyal szembeforduló tisztviselők kora, s az uralkodóhoz feltétlenül hű ember kezébe került a hivatal, akit a későbbiekben hasonló beállítottságú utódai követtek a tisztségben.

Hermány nembeli Lack előéletéről nagyon keveset tudunk. Olyan nemzetségből származott, melynek tagjai Károly Róbert koráig nem játszottak fontos szerepet az országos politikában. A vele ismeretlen rokonsági fokban levő Hermány nembeli Lampert volt az első, aki magas méltóságra emelkedett: 1312–1324 között az országbírói tisztelet töltötte be.³² Lack talán Károly Róbert temesvári tartózkodása során került közelebbi kapcsolatba az uralkodóval.³³ 1323-ban már az előkelők között tűnik fel: pecsétjével is megerősítette a Károly és Frigyes német király közötti egyezséget.³⁴ Legidősebb fia, István 1326-ban lett lovászmester, ami arra utal, hogy a székely ispáni

²⁹ DF. 238 226.: A felek képviselői 1327. V. 1-én megjelentek az országbíró, a bárók és a prelátusok előtt: „*ex regia speciali permissione coram nobis, necnon coram quibusdam prelatibus, barronibus ac nobilibus regni ad id de speciali mandato regio deputatis, comparentibus et constitutis...Nos igitur, unacum...magistro Symone comite Siculorum, necnon cum aliis regni nobilibus, qui tunc interesse poterant ex regio edicto*” hoztak ítéletet (MES. III. 111–2.)

³⁰ „*possessionem Rona nominatam...ad Simonem filium Michaelis tunc comitem siculorum et de Biztricia regia nostra donacione mediante translatam, que pretextu gravium delictorum eiusdem comitis Simonis ad manus...Thome voyvode tamquam iuducis ordinarii...devoluta fore dinoscitur*” (AO. III. 470.). L. még Károly Róbert 1339-i oklevelét: „*quandam possessionem...Rona vocatam...per...Thomam woyvodam a Simone filio Michaelis ordine iudiciario optentam*” (AO. III. 613.).

³¹ DF. 257 972.: „*Ladizlaus comés Sycolorum*”.

³² FÜGEDI 1986. 235–6., 238.; ENGEL 1996. I. 6.

³³ KARÁCSONYI 1887. 8–9.

³⁴ KARÁCSONYI 1995. 625.; FÜGEDI 1986. 238.

tisztet két évvel később elnyerő Lack már nem tartozott a méltóságviselők fiatalabb generációjához.³⁵

A székelység legfőbb előjárójaként elsőként 1328. szeptember 21-én szerepel, a Károly Róbert és Frigyes német király, valamint ennek testvérei között létrejött békeszerződésben, a tanúságtevő előkelők sorában (akik között egyébként ott található fia, István lovászmester is).³⁶ Az utolsó oklevél, amely még e tisztség viselőjeként említi, 1343. V. 2-án kelt.³⁷ Mintegy másfél évtizednyi székelypánti tevékenykedése mellett Lack más tisztségeket is betöltött: 1343. évi oklevél brassói, más források beszercei, csanádi és medgyesi ispánként említik, 1336-ban kiadott diplomájában pedig a Rába és a Rábca között levő királyi had vezérének, illetve kapitányának címezte magát (*princeps seu capitaneus exercitus domini regis inter fluvios Raba et Rapcha existentium*).³⁸ A rá vonatkozó források elsősorban olyan jellegű tevékenységéről őriztek meg adatokat, ami nem kapcsolódott szorosan a székelységhez: a már említett tanúsorban való szereplései, illetve hadvezéri tevékenysége mellett az országnagyok között látjuk, amint Visegrádon birtokügyben ítélt, a király meghatalmazottjaként (*procurator*) birtokcsere lebonyolításában vesz részt, mint beszercei ispán az uralkodó parancsára védelmébe veszi Henul Jánost és a fiát birtokaikkal együtt, magánemberként a megölt fiának, Imre vérdíjának a megfizetésével kapcsolatos aktusokban tűnik fel, fiaival együtt birtokadományban részesíti a gyulafehérvári káptalant, de hírt kapunk erőszakos birtokfoglalásairól is.³⁹

Lack székelypánti ispánként betöltött szerepéről jóval kevesebb adat maradt fenn. Nála tűnik fel elsőként a már bevettnek mondható „*comes Siculorum*” titulus mellett a „*comes trium generum Siculorum*” címzés; a vitákra alkalmat adó kitétel nagy valószínűséggel

³⁵ ENGEL PÁL in: KMTL. 391.; KARÁCSONYI JÁNOS: A Laczkfyak története. Történelmi és Régészeti Értesítő 1887. I. Füzet 9. Lackra és családjára I. még: LÁZÁR MIKLÓS: A két Laczk család eredete. Turul 1884. (2) 110–117. (továbbiakban: LÁZÁR 1884.); ENGEL PÁL: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: BEKE LÁSZLÓ—MAROSI ERNŐ—WEHLI TÜNDE (szerk.): Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. Bp. 1987. 427–30.

³⁶ Df. 257 972.: „*Ladizlaus comes Syculorum*”, „*Stephanus magister agasonum*”

³⁷ Dl. 29 673. (LÁZÁR 1884. 111.)

³⁸ Brassói ispánságára vonatkozó adat: 1343. I. 13.: DL. 3553. (NAGY 1889. I. 197.). Beszercei ispánként történő első és utolsó említése: 1334. I. 13.: DL. 62 690. (US. I. 459.); 1339. IX. 15.: Df. 277 288. (US. I. 500.). Csanádi ispánként: 1336. VII. 22.: Df. 257 741. (DPIR. III. 587.); 1339. IX. 24.: Df. 257 475. (TT. 84.). Medgyesi ispánként: 1339. IX. 15.: Df. 277 288. (US. I. 500.); 1340. VI. 17.: Df. 257 477 (TT. 85.). Hadsereg vezérének való említése: 1336. VII. 22.: Df. 257 741. (DPIR. III. 587.).

³⁹ Országnagyokkal való ítélezés: DL. 2632. (AO. II. 468/408. sz.); királyi *procurator*: AO. II. 394/348. sz.; Henul János és fia védelme: DL. 62 690. (US. I. 459/505. sz.), US. I. 460/506. sz.), US. I. 461/508. sz., US. I. 485/534. sz., 486/535. sz. Fia megölésével és a vérdíjjal kapcsolatos oklevelek: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. Pest (továbbiakban: ZO.). 464/448. sz., 490/471. sz., 492/473. sz., 493/475. sz., 496/476. sz., 499/480. sz., 500/481. sz., 506/486. sz., 508/489. sz. A gyulafehérvári káptalan számára tett birtokadomány: Df. 277 288. (US. I. 500/550. sz.); erőszakos birtokfoglalások: DL. 29 673. (LÁZÁR 1884. 111.), DL. 29 686. (AO. V. 439/273. sz.), DL. 4289. (AO. V. 593/368. sz.).

a székelység körében formálódó három társadalmi réteget jelöli.⁴⁰ Nevezik azonban „*iudex Siculorum*”-nak is, ami a székely ispáni tisztnek a katonai mellett egy másik szerepkörére, az igazságszolgáltatóra utal.⁴¹ Említés történik még Lack servienséről, illetve officialisáról, Tiborc fia Lászlóról is.⁴² A székelység katonai vezetőjeként végzett tevékenységéről csak közvetett adatok alapján lehet némi képet alkotni. A gyulafehérvári káptalan 1351. március 30-i oklevele tudósít arról, hogy abban az időben, amikor Károly király Havasalföldre ment haderejével, Lack akkori székely ispán hatalmaskodva elfoglalta a Péterfalvaiak birtokát.⁴³ A székely ispán tehát — minden bizonnyal a fennhatósága alá tartozó népesség katonai erejével együtt — részt vett Károly Róbert 1330. évi, súlyos vereséggel végződő havasalföldi hadjáratában. Hasonlóképpen csak következtetni lehet arra, hogy Lack 1336. évi — fentebb már idézett — hadvezéri tevékenysége kiterjedhetett az osztrák háborúban részt vevő székely csapatokra is.

Károly Róbert korából tehát (nem számítva a tisztséget bitorló Kán Lászlót) összesen négy székely ispánt ismerünk: Tomaj nembeli Losonci Tamást és Istvánt, Kacsics nembeli Simont, valamint Hermány nembeli Lackot. Mivel a Losonci testvérek egyszerre töltötték be a hivatalt, valójában három, egymást követő tisztségviselővel számolhatunk. Az 1315–1342 közötti több mint negyed évszázad alatt az uralkodó két esetben változtatott korábbi döntésén. 1321-ben Losonci Tamás leváltását és Kacsics Simon kinevezését nem kegyvesztés okozta: a királyt bizonyára az a — korábban már említett — törekvés vezérelte, hogy a kiélezett erdélyi helyzetben olyan személy töltsen be a hivatalt, aki szoros, jó kapcsolatban van az új vajdával, Szécsényi Tamással, s akiről feltételezni lehetett, hogy eredményesen vesz részt a terület pacifikálásában. Simon éveken át meg is felelt az elvárásoknak, a királlyal való szembe fordulása azonban újabb váltásra kényszerítette az uralkodót. Hermány nembeli Lack tisztségére emelése minden szempontból jó választásnak bizonyult, vele végre befejeződhetett a hivatalnak, s ezen keresztül Erdélynek a konszolidációja. Szemmel látható Károly Róbertnek az az igyekezete, hogy a terület két fő hatalmassága, a vajda és a székely ispán hivatala és személye vonatkozásában az állandóság és a kiszámíthatóság uralkodjék. E célt végül is Szécsényi Tamás és Lack segítségével tudta megvalósítani, s ezáltal biztosítani az országrésznyi tartomány hűségét és nyugalalmát. E hosszú folyamatban fontos szerep

⁴⁰ 1339. VII. 22.: DF. 257 741. (DPIR. 587.), 1339. IX. 15.: DF. 277 288. (US. I. 500.): Értelmezésére: KORDÉ ZOLTÁN: A székelyek eredete és kiváltságolásuk története a XIV. század elejéig. Szeged 1996. [Kézirat] 170–71.

⁴¹ 1336. IX. 15.: DL. 76 540. (ZO. I. 499.), 1343. V. 2.: DL. 29 673. (LÁZAR 1884. 111.).

⁴² 1339. V. 25.: „*Comes ladislaus filius Tyburcy serviens magistri Ladislai Comitis Siculorum*” DF. 257 474. (TT. 1888. 82.); DF. 257 476. (uo. 83); 1339. IX. 24.: DF. 257 475. (uo. 84.); 1340. VI. 15.: DF. 257 477.: „*ladislaus crispus serviens et officialis magistri ladislai Comitis Siculorum*” (uo. 85.).

⁴³ DL. 29 686.: „*Eo tempore quo dominus rex Karolus pie recordationis ad partes Transalpinas cum suo iverat exercitu, magister Lach tunc temporis comes siculorum, quendam particulam terre ad ipsam possessionem eorum Peturfolva pertinentem...potencialiter occupasset*” (AO. V. 439.).

jutott a székely ispánnak, s úgy tűnik, hogy a méltóság súlya növekedett az Árpád-kori előzményekhez képest.⁴⁴

Ami a tisztségviselők származását, családi hátterét illeti, azt lehet mondani, hogy közöttük a Károly Róbert-féle új arisztokrácia szinte minden rétege képviselve volt.⁴⁵ Losonci Tamás és István a nagymúltú Tomaj nemzetségből származtak; ősük fontos szerepet töltöttek be az ország életében már a XIII. századtól kezdődően. A nemzetség, s a belőle fakadó Losonci család tagjai azonban nem építettek ki tartományúri hatalmat, sőt az I. Károlyt támogató testvérek birtokait Kán László jogtalanul lefoglalta.⁴⁶ Simon szintén jeles nemzetségből, a Kacsics nemből származott, azonban a Losonciakkal ellentétben az 1310-es évek második feléig Károly Róberttel szemben Csák Mátét támogatta, s csak ezt követően állt át a király oldalára.⁴⁷ A csoportban Hermány nembeli Lack tekinthető az igazi „parvenü”-nek: szerény társadalmi állású nemzetsége korábban – egyetlen, kortárs rokonától eltekintve – nem büszkélkedhetett országos méltóságviselővel. Maga Lack is java korabeli ember volt már, amikor az országos politika színpadán megjelent.⁴⁸ Bár Károly Róbert székely ispánjai különböző környezetből érkeztek, s eltérő úton jutottak el hivatalukhoz (valamint az Anjou-kor hatalmi elitjét jelentő új arisztokráciába), közös vonása pályafutásuknak, hogy a székely ispáni méltóság karrierjük csúcspontját jelentette.⁴⁹ A hivatal birtokában, önnön és családjuk szerencséjét kovácsolva jelentősen hozzájárultak Erdély és az ország konszolidációjához, a királyság „újraegyesítéséhez”, az Anjou-kori felemelkedés megalapozásához.

⁴⁴ A gyér forrásadottságokkal rendelkező Árpád-kori előzményekre: KORDÉ 2000.

⁴⁵ Az új arisztokrácia összetételére vonatkozóan FÜGEDI ERIK által felállított csoportokra: FÜGEDI 1986. 230. skk.

⁴⁶ KARÁCSONYI 1995. 1014–1027; ALMÁSI TIBOR in: KMTL. 414.

⁴⁷ A Kacsics nemre és Simonra: KARÁCSONYI 1995. 719–733.; KIS BÁLINT: Erdély régi családai. 1911 (29) 92. skk.; SEBŐK FERENC, in: KMTL. 312.

⁴⁸ Lackra és nemzetségére a 35. sz. jegyzetben idézett munkákon kívül még I. KARÁCSONYI 1995. 617. skk.

⁴⁹ E szempontból Losonci István sem jelent kivételt, bár 1342–1349 között szörényi bán volt (ENGEL 1996. I. 32.).

Zoltán Kordé

THE SZEKLER REEVES OF CHARLES ROBERT.
DATA TO THE HISTORY OF ARISTOCRACY DURING
THE REIGN OF CHARLES I

The study deals with those persons who were Szekler comites under Charles Robert: Tamás Losonci and István Losonci from the clan of Tomaj, Simon from the clan of Kacsics and Lack from the clan of Hermány. Following the rule of László Kán in Transylvania the king appointed first in 1315 his own Szekler reeve, the Losonci brothers. By their activity this office was strengthened, but the pacification of Transylvania had not been achieved yet. The latter goal had been realized by Tamás Szécsi, vojevoda of Transylvania (appointed in 1321) and his relative, Simon of Kacsics, the Szekler reeve. Both had great role in the consolidation of Transylvania. Then Simon rebelled against the ruler in 1327/1328, so he lost his office and property. His successor was Lack of Hermány, who served faithfully the king and together with Tamás Szécsi secured the territory and the loyalty of the Szeklers.

The Szekler reeves of Charles Robert came from the „new aristocracy” and together with Tamás Szécsi — who was the vojevoda of Transylvania for more than twenty years — secured the consolidation of this important territory. It seems, that Charles Robert tried to appoint officers, who were able to cooperate adequately with the vojevoda and to win the sympathy of the Szeklers. In this respect Lack was the most successful among them supporting Charles Robert's rule over the country.

ADALÉKOK A KÖZÉPKORI TEMESVÁR KERESKEDELMI KAPCSOLATAIHOZ

Az alábbiakban, miként azt a cím is jelzi, nem a középkori Temesvár kereskedelmi kapcsolatrendszerére egészének feltérképezésére vállalkozunk, hanem csupán annak egy szeletével összefüggésben kívánunk néhány megjegyzést tenni. Kutatásaink során, ugyanis ráakadtunk egy olyan oklevélre, amelynek autográf példánya valószínűleg a II. világháború során semmisült meg, de a róla készült másolat szerencsére átvészelte a zivataros időket. Erzsébet királyné 1361. szeptember 1-jén Visegrádon kiadott okleveléről van szó, amelyről Fekete Nagy Antal készített másolatot a két világháború között egy később kiadandó okmánytár számára. Fekete Nagy Antal ugyanis tervbe vette, hogy összegyűjti és közzéteszi a Temesi Bánságra vonatkozó középkori okleveleket, s ezzel kiegészíti Pesty Frigyes korábbi munkáját.¹ Vállalkozását, amelyet *A Temesi Bánság Oklevéltára 1093–1590* címmel illetett, két kötetre tervezte. Az első kötet az 1093 és 1400 közötti periódusból, míg a második az 1401 és 1590 közé eső időszakból megőrződött okleveleket ölelte volna fel. Befejezetlen, kéziratban maradt munkáját, amely jelenlegi formájában 1544 oldalon 793 oklevelet tartalmaz, a Magyar Országos Levéltár őrzi.² Az általunk vizsgált oklevél Fekete Nagy Antal kéziratában a 345-ös sorszámot viseli. Fekete Nagy szerint eredeti, vízfoltos állapotban megőrződött oklevélről van szó, amelynek hátlapján gyűrűpecsét volt. Fekete Nagy az oklevél lelőhelyéről a herceg Baththyány család körmendi levéltárát adta meg. Az oklevél jelzete: *Miscellanea Heimiana. No. 172.*³

Mivel a szóban forgó kútfő nemcsak Temesvárral, hanem Himfi Benedekkel, illetve a középkori Fejér megyében fekvő Akasztóval kapcsolatosan is fontos információkat tartalmaz, ezért úgy véljük, mindenképpen hasznos annak *in extenso* formában való közzététele. Megjegyezzük még, hogy a hivatkozott oklevélről Turchányi Tihamér 1903-ban a *Történelmi és Régészeti Értesítő* hasábjain már hírt adott. Turchányi azonban csak regesztát közölt, s az oklevél keltét tévesen határozta meg, tudniillik nála

¹ Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. Másolta és gyűjtötte PESTY FRIGYES. A Magyar Tudományos Akadémia Tört. Bizottsága rendeletéből sajtó alá rendezte ORTVAY TIVADAR. I. 1183–1430. Pozsony 1896. Temesvármegye és Temesvárváros története IV. (továbbiakban: *Temes*) 1–640. Az okmánytár 418 oklevelet tartalmaz.

² A Temesi Bánság Oklevéltára 1093–1590. Kézirat. Fekete Nagy Antal hagyatéka. Magyar Országos Levéltár. P szekció 1732.

³ Uo. 375. szám.

1361. augusztus 1. szerepel az okmány kiadási időpontjául.⁴ Az oklevél szövegében azonban egyértelműen Keresztelő Szent János fővételének ünnepét (augusztus 29.) követő szerdáról van szó, s ez 1361-ben szeptember 1-re esett. Ennek ismeretében azonban az is nyilvánvaló, hogy Fekete Nagy Antal datálása sem helytálló, hiszen ő 1361. augusztus 31-ét tüntette fel keletként. Mindezek előrebocsátása után lássuk magát az oklevelet!

Nos Elizabeth, Dei gratia regina Hungarie, memorie commendamus per presentes, quod Valentinus filius Michaelis et Vehul [Utul?] dictus de Sumplijo ciues de Themeswar ad nostre maiestatis accedentes presentiam dixerunt et coram nobis vive vocis oraculo sunt confessi, ut licet Blasius Rufus tributarius magistri Benedicti filii Pauli filii Heym de Akazthou excessibus ipsorum requirentibus quamplurimas res et bona eorundem abstulerit, attamen idem magister Benedictus agens graciose cum eisdem, acceptisque ab ipsis quinquaginta florenis, uniuersas res et bona eorundem premissis modo ab ipsis ablatas ipsis restituisset sine dampno. Igitur ipsi eundem magistrum Benedictum suosque famulos et quoslibet ad eundem pertinentes super uniuersis dampnis, nocumentis, iniuriis et quibuslibet malorum generibus per dictum tributarium et famulos ipsius magistri Benedicti ac quoslibet alios tempore ablacionis dictarum rerum sibi factis et perpetratis reddidissent expeditos pariterque satisfactos, ymo reddiderunt coram nobis vigore presentium mediante. Datum in Vissegrad, feria quarta proxima post festum Decollationis beati Johannis baptiste, anno Domini M^o CCC^{mo} sexagesimo primo.

Az oklevélből megállapítható: két temesvári polgár volt a kárvallottja annak a jogtalanságnak, amely Himfi Benedek⁵ Fejér megyei birtokán, Akasztón⁶ történt. Mivel az oklevél az eset valamennyi szereplőjét megnevezi, így pontosan tudjuk, hogy Mihály

⁴ TURCHÁNYI TIHAMÉR: A Délvidék történetére vonatkozó oklevél-kivonatok. In: Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat Közlönye. 19 (1903) 87. Fekete Nagy Antal valószínűleg nem ismerte Turchányi fenti munkáját, tudniillik kéziratában nem utal Turchányi regesztájára.

⁵ Himfi Benedek az Anjou-kori Magyarország egyik nevezetes főembere volt, aki számos tisztséget töltött be. A Temesköz története szempontjából különösen fontos, hogy 1366 és 1369 között báni címmel egyszemélyben kormányozta Bulgáriát és a temesi ispánságot. Vö. ENGEL PÁL: Himfi Benedek. In: Korai magyar történelmi lexikon. (9–14. század). Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Szerk.: ENGEL PÁL–MAKK FERENC. Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL) 263.; ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. História Könyvtár. Bp. 1996. II. 100.

⁶ A Fejér megyei Akasztóval kapcsolatosan már 1291-ben említi oklevél az ide vezető nagy utat. Vö. Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest. CSÁNKY [!] DEZSŐ gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte GÁRDONYI ALBERT. I. Bp. 1936. 273. Vö. GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. II. Bp. 1987. 418. A Kalocsától északra található Akasztót a 14–15. századi oklevelek *possessio*-nak nevezik. A rajta áthaladó út miatt fontos vámhely volt, de a Mohács előtti időszakban megmaradt falutelepülésnek. Vö. CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Bp. 1890. 316.

fia Bálint és Somlyóinak mondott Vehul (Vecul, esetleg Uthul) voltak a hatalmaskodás szenvedő alanyai. Nevüket érdemes megjegyeznünk, tudniillik ők tekinthetők az első név szerint is ismert temesvári polgároknak.

Egyikőjük keresztnévének megállapításával némi problémák adódnak: Fekete Nagy Antal a Vehul/Vecul alakot tartja valószínűnek, Turchányi Tihamér ellenben Uthul-nak olvasta a nevet.⁷ Mivel az eredeti oklevelet már nem vehetjük kézbe, a fenti kérdésben csak közvetett adatok révén foglalhatunk állást. Magunk úgy véljük, hogy a Vecul olvasat az elfogadhatóbb, mivel ez a nyelvészek véleménye szerint a német Wezel/Wetzel névből levezethető.⁸ Fontosnak tartjuk továbbá megjegyezni azt is, hogy éppen Vehul/Vecul az első olyan temesvári polgár, akinek származási helyét is ismerjük. Az oklevélben szereplő Sumplijo ugyanis szerintünk csakis a Krassó megyei Mezősomlyóval⁹ lehet azonos.

Az említett temesvári polgárok valószínűleg kereskedők voltak, akik szokásos tevékenységük végzése céljából járták az országot. Itt jegyezzük meg, hogy az első, autográf formában is fennmaradt olyan oklevél, amelyben kifejezetten temesvári kereskedők szerepelnek, 1415. szeptember 25-én kelt. Ez a 15. század elejéről származó oklevél a *mercatores de (nostra civitate) Temeswar* összefoglaló megjelölést használja, s személyneveket nem ad meg.¹⁰ Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy jöllehet már 1411-ben hallunk temesvári kereskedőkről, ám a róluk tájékoztató oklevélnek is elveszett az eredeti példánya. Így csak egy rövid regesztából szerezhetünk tudomást arról, hogy Zsigmond király meghagyta Fejér és Veszprém megyéknek: udvarának *iuvenis-e*, Csapi András részvételével vizsgálják ki a budai, temesvári és váci kereskedők kirablásának ügyét.¹¹

Az 1361. évi oklevél az első nyoma annak, hogy temesvári kereskedők jártak átutazóban a Duna-Tisza közén, s Akasztó után Solt, illetőleg Apostag érintésével vagy Pest felé fordultak, vagy az apostagi révnél átkeltek a Dunán és Fehérvár irányában

⁷ FEKETE NAGY ANTAL: i. m.; TURCHÁNYI TIHAMÉR: i. m.

⁸ A Vecul név magyarázatára l. JAKUBOVICH EMIL: Viska, Stojszló és Pécel. In: Magyar Nyelv 23 (1927) 235–236; Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Curante EMERICO LUKINICH et adiuvante LADISLAO GÁLDI, ed.: ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAJ. Bp. 1941. Études sur l'Europe Centre-Orientale. 24–25., 159., 233.; KNIEZSA ISTVÁN: Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF—GÁLDI LÁSZLÓ (szerk.): Magyarok és románok. I–II. Bp. 1943–1944. I. 217.; A Hunyad megyei, Déva mellett található Vecelre l. GYÖRFFY GYÖRGY: i. m. III. Bp. 1987. 301., valamint CSÁNKI DEZSŐ: i. m. V. Bp. 1913. 66–67.

⁹ Mezősomlyóra l. GYÖRFFY GYÖRGY: i. m. III. 493–494. Vö. még ENGEL PÁL: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579). Dél-Alföldi évszázadok 8. Szeged 1996. 118.

¹⁰ Temes 494.

¹¹ BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Függelékül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay, valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Bp. 1938. 130. 538. számú regesztá. Budapest történetének okleveles emlékei. i. m. III. Összeállította: KUMOROVITZ L. BERNÁT. Bp. 1987. 303. 587. számú regesztá. Zsigmondkori oklevéltár III. (1411–1412). MÁLYUSZ ELEMÉR kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA IVÁN. Bp. 1993. 368. 1446. számú regesztá.

folytatták az útjukat.¹² Az oklevél adatai alapján azt nem tudjuk megmondani, hogy Mihály fia Bálint és Somlyói Vecul hazafelé tartottak-e, vagy éppen Temesvárról jöttek, amikor Akasztón Himfi Benedek vámszedője, Vörös Balázs (Blasius Rufus) elvette a javaikat. S ha ez a körülmény tisztázatlan is marad, magát az útvonalat azonban rekonstruálhatjuk.

Az, aki a középkorban Fehérvárról Szeged, illetve Erdély felé utazott, bizonyára Apostagnál kelt át a Dunán, majd Akasztó és Halas érintése után érkezett meg a Tisza-parti városba.¹³ Szegeden a vár előtti réven átkelve juthatott el az utazó a Tisza bal partján fekvő Szőregre.¹⁴ Onnan Béba (Beba Veche, Románia), Keresztúr (Cherestur, Románia) és Kökényér érintésével Csanádra (Cenad, Románia) vezetett az út.¹⁵ A püspöki székhelynek számító Csanádról délnek fordulva Nagyöszön (Tomnatic, Románia) és Komlóson (Comloșu Mare, Románia) keresztül vitt az út Temesvárra.¹⁶ Az út nyomvonalát a középkori oklevelekben szereplő adatok alapján egyértelműen rekonstruálhatjuk. Az okleveles adatok segítségével megrajzolható útvonal meglétét igazolja a Bánátról a török kiűzését követően a császári közigazgatás által 1723–25 között készítettet meglehetősen részletes és pontos térkép, amelyet a Bánság első kormányzójának, Mercy Claudius Florimund tábornagnak a nevééről az utókor csak Mercy-féle térképként emleget. Itt jegyezzük meg, hogy a szóban forgó térkép tanúsága szerint Csanádról egy másik út is vezetett Temesvárra. Ez Nagyszentmiklós (Sinnicolau Mare, Románia) után Szentpétert (Sînpetru Mare, Románia) és Varjast (Variaș, Románia) érintve futott be a Béga-parti városba.¹⁷ Azt a kérdést, hogy ez utóbbi útvonalat mikortól kezdve használták, egyelőre nem tudjuk megválaszolni.

Míg az 1361. évi oklevél csak valószínűsíti, addig az 1411. évi oklevél egyértelműen bizonyítja, hogy a temesvári kereskedők kapcsolatai a 14–15. században kiterjedtek a Dunántúlra. Azt, hogy mivel kereskedtek, s kereskedelmi kiváltságaik pontosan milyen mértékűek voltak, sajnos nem tudjuk megállapítani. Az azonban roppant valószínű, hogy 1361-ben csak részleges vámmentességet élveztek, hiszen Akasztón vámot kellett fizetniük.¹⁸ Erre abból következtethetünk, hogy az említett két temesvári polgár 50 forint kifizetése ellenében kapta vissza javait Himfi Benedek mestertől. Ezzel az ügy, ami Himfi Benedek akasztói vámszedőjének túlkapása miatt robbant ki, el is ren-

¹² A középkori utakra általában I. PETROVICS ISTVÁN: Út. In: KMTL 702. Vö. még GYÖRFFY GYÖRGY: i. m. II. 342.; BLAZOVICH LÁSZLÓ: Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVI. Szeged 1998. 51–61, különösen az 52. oldal.

¹³ GYÖRFFY GYÖRGY: i. m. II. 342.

¹⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: i. m. I. Bp. 1966. 900–904.; KRISTÓ GYULA (szerk.): Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szeged. 1983. 354.; KMTL 622.

¹⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: i. m. I. 841.; BLAZOVICH LÁSZLÓ: i. m. 55.

¹⁶ Uo.

¹⁷ A térképet hasonló formában, könyve mellékleteként kiadta SZENTKLÁRAY JENŐ: Száz év a Délmagyarország újabb történetéből. Temesvár 1879.

¹⁸ A vámmentesség kérdésére I. FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Uő.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981. 249–258.

deződött. Igaz, ehhez szükség volt Himfi Benedek belátására, aki miután meggyőződött vámszedője jogtalan lépéséről, kegyesen járt el Mihály fia Balázssal és Somlyói Vecullal — miként ezt az oklevél állítja. Így már nem volt akadálya annak, hogy Erzsébet királyné felmentő levelet állítson ki Himfi Benedek mester, valamint akasztói vámszedője, s annak szolgálai számára.

István Petrovics

CONTRIBUTIONS TO THE TRADING ACTIVITY OF
MEDIEVAL TEMESVÁR

The author publishes and analyses a charter from 1361 whose original copy got perished in World War II, but the text of which, fortunately, survived in the transcript of Antal Fekete Nagy. This charter refers to the first burghers of Temesvár whom we know by their names, and proves, in an indirect way, that Temesvár had trading contacts with the Western part of the country already in the second part of the 14th century.

**„... ET IUGITER FAMULANTIBUS REGI SEMPITERNO...”
MEGJEGYZÉSEK A SZÉKESFEHÉRVÁRI JOHANNITA
KONVENT EGY HAMIS OKLEVELÉHEZ**

Három évvel ezelőtt alkalmam nyílt megismerkedni egy, a University of Toronto DEEDS Project-je által — középkori oklevelek datálására — kidolgozott statisztikai módszerrel.¹ A módszer azóta kedvező fogadtatásban részesült a nemzetközi szakirodalomban. Jóllehet a szóelőfordulások statisztikai vizsgálatán alapuló eljárás alapvetően a nagyszámú angol magánjogi tárgyú keltezetlen oklevél datálását elősegítendő került kidolgozásra, mára nyilvánvalóvá vált, hogy a módszer számos, más típusú vizsgálat elvégzésére is alkalmas lehet. A szakma hazai képviselői is megismerkedhettek a DEEDS Project módszerével az *Aetas* hasábjain,² illetve a közelmúltban éppen Magyarországon megrendezett nemzetközi konferencián,³ amelyen a módszer kidolgozói és felhasználói ismertették tapasztalataikat, valamint javaslataikat. Az elhangzott előadások egy része arra hívta fel a figyelmet, hogy a módszer jól alkalmazható az oklevelek formulás szerkezetének vizsgálatára, ugyanis a módszer alapja éppen az, hogy az egyébként rögzült kifejezések időben mégsem teljesen állandóak, s a sokszor apró változások nagyon is „beszédeselek”. A módszer segítségével könnyebb képet alkotni egy-egy írószerv okleveleinek formulás részeiről, a formulák „vándorlásáról” az oklevéladó szervek között, vagy akár hamisítványok azonosítását is megkönnyítheti. A módszer ismeretében megpróbáltam egy hazai oklevélkibocsátó szerv formuláit hasonló részletességgel, azaz szigorú kronológiai rendben áttekinteni.

Az elmúlt években behatóbban vizsgáltam a székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenységét, s ennek eredményeként a konventi írószerv tevékenységéről egyre határozottabb képet alakítottam ki. Először az Árpád-korból fennmaradt okleve-

¹ MICHAEL GERVERS: Procedure for dating undated documents using relational databases, nyilvános előadás (Central European University, Department of Medieval Studies, Budapest, 1996. március).

² MICHAEL GERVERS: „Középkori angol oklevelek datálása szóelőfordulások alapján,” *Aetas* (1997/2–3): 189–197. A módszer részletes ismertetését l. a tanulmányban, illetve MICHAEL GERVERS, ET AL.: „The DEEDS Database of Medieval Charters: Design and Coding for RDBMS Oracle 5,” *History and Computing* 2 (1990): 1–11.

³ Conference on the Dating of Undated Medieval Documents, Collegium Budapest: Institute for Advanced Study, 1999. március 18–20.

leket dolgoztam fel,⁴ majd az elemzés időhatárát kiterjesztettem 1353-ig,⁵ külön figyelmet szentelve az oklevelek formulás szerkezetének.⁶ A feldolgozás során egy sajátos oklevélre bukkantam, egy privilegiális formában kiállított dokumentumra, melyet ímoka 1341. május 28-ára keltezett,⁷ mégsem illik bele a *scriptorium* által követett „trendek” kronologikus sorába.

Az oklevél hitelességével kapcsolatos gyanú már a kézírás láttán felmerült. Bár ilyen lendületes vonalvezetés nem volt ritka a XIV. század közepén kiadott magyarországi privilégiumokban, a konvent által 1300 és 1400 között kiadott okleveleket vizsgálva azonban csak a jelzett dátumnál néhány évtizeddel később jelenik meg ez a könnyed, lendületes *ductus*. Különösen is szembeűnő a szóvégi nazálisok szárának az alapsor alá kanyarítása (*Convent*), illetve az *-is* (*Alba*) és a *-dem, -dam* végzűdészek jellegzetes hurkolása (*Convent*).

Mindkét jegy a XIV. század legvégétől vált egyre gyakrabban a konvent okleveleinek elemvévé, sőt az utóbbi a magyarországi gyakorlatban is ettől kezdve válik mind jellemzőbbé. Mindazonáltal ezek a jegyek csak felébresztették a gyanút, de önmagukban nem feltűtlenül bírnak bizonyító erővel. Éppen ezért célszerűnek tűnt az oklevél formulás szerkezetét áttekinteni, s azt összevetni a konventi ímokok által használt „rűgzűlt” kifejezésekkel. Minthogy a kézírás későbbi „kézre” utal, így a vizsgálatba bevontam a konvent által 1400 októberéig kibocsátott okleveleket is; elsűsorban, de nem kizárólag a privilegiális formában kiállított okleveleket.

A *protocollummal*, az oklevél első fő részével kezdve, az *intitulatiot* vettem elűszűr gűrűcsű alá: *Conventus cruciferorum ordinis Sancti Johannis Jerosolomitani domus hospitalis ecclesie beati regis Stephani de Alba*. Az önmegnevezésben nincs semmi szokatlan, de a formula elűfordulása 1341-ben mindenesetre meglepű. 1264 és kb. 1338 között többé-kevésbé állandósult a konventi írűszerv gyakorlata, s a privilégiumok *protocollumát* *Conventus domus hospitalis Iherosolomitani de Alba* vezette be, míg a pátensek és zárt oklevelek önmegnevezése a kűvetkező volt: *Nos conventus domus hospitalis de Alba*. A változás első jele az 1292-ben megjelenű *cruciferorum* kifejezés

⁴ HUNYADI ZSOLT: „A székesfehervári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban,” In: *Capitulum I. Tanulmányok a kűzűpkori magyar egyház történetébűl*. Szerk.: KOSZTA LÁSZLű. Szeged, 1998. 33–65.

⁵ HUNYADI ZSOLT: „The Knights of St. John and Hungarian private legal literacy up to the mid-fourteenth century,” In *The Man of Many Devices. Festschrift in Honor of János M. Bak*. Eds.: MARCELL SEBűK and BALÁZS NAGY. Bp., 1999. 507–519.

⁶ HUNYADI ZSOLT: „How to identify a 600 year-old forgery? The formulas of the charters of the Székesfehervár convent of the Knights of St. John of Jerusalem up to the mid-fourteenth century,” In: *International Conference of PhD Students, Section Proceedings: Humanities*. Ed.: EDIT SZűKE. Miskolc, 1997. 87–94.

⁷ 1341. 05. 28. (Df.266373) Az oklevél eredetije nincs a Magyar Országos Levéltár birtokában (Státny Oblastny Archív v Nitre; könyűki Uzsovicss család levéltára), de a fénykűpmásolaton jól láthatű a pecsét fűlűggesztésére szolgálű (selyem)zsinűr maradványa.

volt.⁸ A következő változást a konvent védőszentjének szerepeltetése jelentette az *intitulatioban* (*ecclesie beati regis Stephani*) 1333-ban,⁹ 1339-ben,¹⁰ majd pedig rendszeresen 1343-tól.¹¹ Ezek szerint a XIV. század közepére kialakult a következő szerkezet: *Conventus (cruciferorum) domus hospitalis ecclesie beati regis Stephani*, illetve a pátensek és zárt oklevelek esetében kiegészült a *Nos* szócskával.

A formula lassú változásának következő lépése a Rend védőszentjének szerepeltetése az *intitulatioban*. Bár a konventhez küldött (főleg királyi) parancslevelek időnként említik címzésükben (Keresztelő) Szent János nevét, a konvent által kibocsájtott oklevelek a XIV. század közepéig mindössze egyszer¹² tüntették fel a Rend védőszentjét, s „jelenléte” csak az 1350-as évek végétől vált rendszeressé, és kizárólag a privilégiumokban fordult elő.¹³ Ezek szerint a teljes, vagyis mind a ház, mind pedig a Rend védőszentjét tartalmazó *intitulatiot* csak 1358-tól használták, ezért ébreszt máris kétséget az 1341-es kiállítási időpont.

Az *inscriptio* esetében a változás éppen az 1340-es évek elején jelentkezett.¹⁴ Az 1270-es évekre megszilárdult formula (*omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis*) ekkor bővült ki: *omnibus Christi fidelibus tam presentibus (pariter) quam futuris presentes litteras/paginam/notitiam inspecturis*. Mindazonáltal, a hamisításra fényt derítő érvelésben ez a tény meglehetősen indifferens. S ugyanez mondható el a privilégiumok *salutatio*iról is, hiszen ez a formula is ekkortájt változott meg az eddig többé-kevésbé rögzült formához képest (*salutem in domino sempiternam*), leggyakrabban a következő formában: *salutem in omnium salvatore*,¹⁵ *salutem in salutis largitore*,¹⁶ vagy *salutem in eo qui est vero salus dans quietem omnibus et salutem*.¹⁷

A kérdőre vont oklevél *contextusa arengat* nem tartalmaz, a *promulgatio* pedig az *inscriptio* és a *salutatio* változásait követi. Ebben az esetben is 1341/1343-tól érhető tetten egy apró változás, amely az 1270-es évek közepére megállapodott közzététel megfogalmazását érintette. Eddig az időszakig leggyakrabban az *ad universorum notitiam tenore presentium volumus pervenire* előzte meg a *narratiot*,¹⁸ majd ezt

⁸ L. többek között a következő oklevelekben: 1292. 09. 28. (DI.99875), 1322. 08. 20. (DI.99580), 1323. 06. 17. (DI.76313), 1333. 04. 11. (Df.283213).

⁹ 1333. 04. 11. (Df.283213).

¹⁰ 1339. 10. 06. (DI.3261).

¹¹ 1343. 03. 02. (Df.229977), 1343. 04. 30. (DI.51223).

¹² 1333. 12. 23. NAGY IMRE, ET AL.: Hazai Okmánytár. Győr–Budapest, 1865–1891. (a továbbiakban HO) 3, 118–119. Az oklevél eredetijének nem bukkantam nyomára a Magyar Országos Levéltár állományában.

¹³ 1358. 11. 01. (DI.99580), 1364. 12. 21. (DI.20), 1368. 04. 27. (DI.100421, DI.10348), 1373. 01. 25. (DI.71311), 1373. 03. 29. (DI.71232), etc.

¹⁴ 1341. 05. 28. (Df.266373), 1343. 03. 02. (Df.229977).

¹⁵ Pl. 1341. 05. 28. (Df.266373), 1343. 03. 02. (Df.229977), 1380. 04. 17. (DI.42150), 1384. 11. 05. (DI. 71223).

¹⁶ Pl. 1357. 05. 13. (DI.4673), 1358. 11. 01. (DI.99580), 1359. 05. 25. (DI.66425).

¹⁷ Pl. 1347. 10. 10. (DI.30646), 1373. 03. 29. (DI.71232).

¹⁸ Pl. 1275. 04. 10. (DI.33723), 1328. 07. 07. (DI.977), 1334. 09. 30. (DI.2854).

követően az *ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire* vált a legtöbbször használt szerkezetté a privilégiumokban.¹⁹

Az oklevél *narratio*ja, illetve *dispositio*ja arról értesíti olvasóját, hogy a Hothvon (Sárhatvan, Fejér m.)²⁰ faluból való Chumur fiai: Jakab és Domonkos eladták birtokaik egy részét a Böch (Bacs, Fejér m.)²¹ faluból való IPOCH fia: Bekének, valamint hogy átruházták rá a Szent István egyház kegyuraságának egy részét. Az elbeszélésből az is kiderül, hogy Jakab és Domonkos már korábban – szintén a székesfehérvári johanniták előtt – elzálogosították a mondott birtokrészeket, illetve kegyuraságot Bekének. Sőt, azt is megtudjuk, hogy most a szükség (*urgentibus necessitatibus*) vitte rá őket, hogy eladják a birtokokat 40 márkáért (*denariorum Bude currentibus*) *perpetuo et irrevocabiliter*. A szavatosság örökösökre is kiterjedő vállalásán, valamint a rokonok szükséges beleegyezésén (*de voluntate [...] fratris ipsorum*) túl arról is értesülünk, hogy az eladók már a teljes összeget megkapták (*plene receptis ab eodem*) Bekétől az oklevél kiállításának idejére.

A *narratio* és a *dispositio* természetesen önmagában nem ad okot gyanúra sem a tartalmat, sem pedig a megfogalmazást illetően. Azonban a *contextus* záró része, a *corroboratio* a konvent által egy eddig nem használt kifejezést tartalmaz: *litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri maioris munimine roboratas duximus concedendas*. Jóllehet 1341-re már teljesen nyilvánvaló volt a konventi pecsétek autenticitása közötti különbség (*sigillum authenticum, sigillum memoriale*), a konvent irnokai eddig soha nem utaltak a pecsétek tényleges méretbeli különbségére (*maius*), még ha időnként jelezték is, hogy az autentikus pecséttel látták el az oklevelet.²² A megvizsgált oklevelek arról tanúskodnak, hogy az *intitulatio*hoz hasonlóan a pecsét jelzője ugyan már 1368-ban feltűnik,²³ de rendszeresen csak 1389/1394-től tüntették fel az oklevelek kiállítói,²⁴ azaz csak több évtizeddel 1341-et követően.

A gyanút tovább erősítve, az *eschatocollum* is több, nehezen magyarázható eltérést mutat a konvent szigorúan egykorú gyakorlatától. A datálás teljesen szokványos, azonban a méltóságsor néhány „hibát” tartalmaz: *Religiosis viris dominis fratribus Petro Cornuti priore Aurane prelato nostro, Donato preceptore, Andrea lectore, Johanne custode, ceterisque fratribus predicti ecclesie existentibus et iugiter famulantibus regi sempiterno*. A konvent 1243 és 1400 között kiadott, és *in extenso* fennmaradt privilégiumai közül több mint hatvan tartalmaz méltóságsort. Az első, meglehetősen rendhagyó szerkezetű oklevéltől²⁵ eltekintve, a konventi írószerv a ház méltóságviselőit

¹⁹ Pl. 1341. 05. 28. (Df.266373), 1353. 05. 06. (Dl.3261), 1359. 05. 25. (Dl.66425), 1385. 05. 27. (Dl.45459).

²⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. (a továbbiakban: ÁMF) Bp., 1987., 2: 387–388.; GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarság keleti elemei. Bp. 1990., 136.

²¹ ÁMF 2: 347., GYÖRFFY, A magyarság keleti elemei, 137.

²² 1298. 04. 20. (Dl.1499), 1333. 12. 23. (HO 3, 118–119.), 1334. 09. 30. (Dl.2854).

²³ 1368. 04. 27. (Dl.100421, Dl.10348).

²⁴ Pl. 1389. 06. 03. (Dl.30646), 1394. 06. 26. (Dl.7949), 1395. 01. 04. (Dl.72247), etc.

²⁵ 1243 (Dl.99844).

(*preceptor, prior, custos*) tüntette föl az oklevelek végén a XIV. század közepéig. Ettől kezdve²⁶ azonban, ha csak nem volt éppen üresedés, szinte minden oklevélben feltüntették előjárójuk, a vránai perjel nevét is (... *N. prelato nostro...*). Ezért furcsa Comuti Péter szerepeltetése a méltóságsorban, mert bár valóban ő volt a magyar rendtartomány vezetője 1335 és 1348 között, a konventi gyakorlatot egy kissé „megelőzte” jelenléte.

Több probléma is felmerül a formulában megnevezett konventi tisztségviselők személyével kapcsolatban: Donát *preceptor*, András *lector* és János *custos*. A konvent esetében gyakori volt a tisztségek összevonása, elsősorban a *prior* és a *custos*²⁷ illetve a *preceptor* és a *custos*²⁸ személye volt azonos. Ez a helyzet állt elő Donáttal kapcsolatban is, aki egy személyben töltötte be a *preceptor* és *custos* méltóságát is 1332 és 1343 között,²⁹ azaz, az oklevelek tanúsága szerint, mind 1341-et megelőzően, mind pedig azt követően.

Legalább ennyire furcsa a *lector* szerepeltetése a tisztségviselők sorában. A konventi írószerv vezetője, az oklevélkiadásért felelős személy — a székes- és társaskáptalanokkal szemben — nem a *lector*, hanem a *custos* volt. Funkciójának jelentőségét jelzi, hogy a *custos* volt a gazdasági ügyek intézője, sőt a konvent gyakorlatában ez a tisztség sok esetben a *preceptor* méltóság „előszobája” volt. Ily módon a *lector* feltűnése a konventben feltehetően a konventi iskola létrejöttével függ össze, melynek vezetésével az olvasószertetes volt megbízva. Ebben az esetben viszont a *lector* szerepeltetése az oklevelekben, minthogy hivatala ettől fogva folyamatosan létezett, állandónak kellett lennie. Ez az állandóság azonban csak a XIV. század utolsó évtizedeiben alakult ki.³⁰ Miklós Zoltán a *lector* méltóságsorban való megjelenését azonosította azzal a ténnyel, hogy a konventi iskolában a hét szabad művészetet tanították.³¹ A következtetés — úgy vélem — messzire vezet, de az iskola léte talán elfogadható, bár ebben az esetben az alapítás *ante quem*-jét 1390 helyett néhány évvel vagy akár évtizeddel korábbra tehetjük.

Az utolsó, talán legérdekesebb eltérés a méltóságsor, s egyben az oklevél utolsó néhány szava: *ceterisque fratribus predictae ecclesie nostre existentibus et iugiter famulantibus regi sempiterno*. A hiteleshelyi tevékenységet folytató káptalanok és konventek gyakorlatában nem volt ritka a méltóságsorok ilyen lezárása. Jó néhány variáns ismert a hazai okleveles gyakorlatból, abban azonban egységesek, hogy életüket és munkájukat az Úrnak szentelt egyháziakat említenek: *iugiter Deo devote famulantibus et existentibus*,³² *ceterisque fratribus nobiscum Deo iugiter famulantibus et devote*,³³

²⁶ 1353. 05. 06. (DI.3261).

²⁷ Pl. 1259 (Df.262482), 1265. 06. 18. (DI.582, DI.962), 1276. 01. 03. (DI.582, DI.962), etc.

²⁸ 1298. 04. 20 (DI.1499), 1315. 07. 08. (DI.86932), 1325. 05. 25. (DI.86972), etc.

²⁹ 1332. 12. 23. (HO 3, 118–119.), 1343. 03. 02. (Df.229977).

³⁰ 1368. 04. 27. (DI.100421, DI.10348), 1373. 03. 29. (DI.71232), 1385. 05. 27. (DI.45459). 1389. 06. 03. (DI.30646), 1390. 05. 27. (DI.90933, DI.86989, DI.88128), etc.

³¹ MIKLÓS ZOLTÁN: „Hiteles hely és iskola a középkorban,” *Levéltári Közlemények* 18–19 (1940–41): 178.

ceterisque canonicis ibidem deo famulantibus iugiter/feliciter et devote,³⁴ vagy *ceterisque canonicis ecclesie nostre in eadem deo devote famulantibus*.³⁵ A johanniták „önmegnevezése” valamelyest sajátos megfogalmazást nyert ugyan, de teljesen bizonyos, hogy az „örök király” az Úr metaforájaként áll az oklevél végén, akinek örökkön és lankadatlanul szolgálnak a ház testvérei.³⁶ Amitől mégis különös jelentőséget kap ez a szerkezet, az nem más, mint az a tény, hogy ezt a formulát a konvent — a vizsgált időszakban — kizárólag 1373 és 1396 között³⁷ használta minden egyes privilégium végén.³⁸ Nagy valószínűséggel egy adott ímrok (vagy esetleg írnokok egy adott körének) megjelenéséhez köthető a formulát záró szerkezet feltűnése, rendszeres jelenléte, majd eltűnése egy időre a XIV. század legvégén. A használat (1373–1396) időben meglehetősen távol esik a jelzett 1341-es évtől, s annyira következetesnek tűnik használata, hogy önmagában komoly kételyt ébreszt a vizsgált oklevéllel szemben.

A fentiek ismeretében, vagyis az *intitulatio*, a *corroboratio* és a *series dignitatum*ban tetten érhető anakronisztikus elemek alapján úgy vélem, hogy az 1341-re datált oklevél egy közel egykorú hamisítvány. Minthogy az oklevélben az utolsó megnevezett kedvezményezett a Boch-i bajvívó besenyő nemes, Ipocho fia: Beke volt,³⁹ így ő gyanúsítható a hamisítással vagy az arra való felbujtással. Ha azonban a formulákban tapasztalt eltérések *post* és *ante quem*jeit összevetjük, arra a következtetésre jutunk, hogy az oklevél valamikor 1373 és 1396 között készülhetett. Sőt, az írásképek jellemzői alapján az oklevél tényleges kiállításának időpontja inkább a közel negyedszázados intervallum utolsó éveire tehető.⁴⁰ Ily módon a gyanú árnyéka inkább Beke utódaira vetül.

³² A pécsi káptalan okleveleiben 1312-től, illetve bővített alakban 1343-tól. L. KOSZTA LÁSZLÓ: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). Pécs, 1998, 76., 158.

³³ 1267 (Df.244448) L. még: 1296. 09. 00. (Dl.86881); *ceterisque fratribus una nobiscum Deo iugiter famulantibus et devote*. 1298. 04. 00. (Dl.86888); *ceterisque fratribus una nobiscum iugiter Deo famulantibus et devote*. 1355. 07. 14. (Df.265857), 1358. 06. 29. (Dl.77232). A pécsváradai konvent gyakorlatában szinte folyamatosan jelen volt a formula. Ezúton köszönöm KÓFALVI TAMÁS szíves közlését.

³⁴ A bácsi káptalan gyakorlatában már az Árpád-kor utolsó évtizedeiben megjelent a formula különböző megfogalmazásban. L. PARLAGI MÁRTON: A bácsi káptalan hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. Szeged, 1998; TDK-dolgozat, kézirat, 25.

³⁵ A budai káptalan oklevelében. 1353. 05. 26 (Dl.4364). NAGY IMRE: Anjoukori Okmánytár. Bp., 1891., (továbbiakban AO) 6: 80–82.

³⁶ Ez a fordulat jóval ritkább a fentieknél, de nem egyedülálló. L. a pécsváradai konvent gyakorlatát: „*ceterisque fratribus nobiscum existentibus regi famulantibus sempiterno*”, 1487. 01. 03. (Df.233467).

³⁷ Az első 1373. 01. 25. (Dl.71311), és az utolsó előfordulás 1396. 05. 08. (Dl.8156, Dl.8157, Dl.8402).

³⁸ A XV. század elejétől újra feltűnik a formula a konvent okleveleiben, de erről csak szórt információk állnak a rendelkezésemre.

³⁹ 1348-ban Elias fia Gergelytől, igari besenyőtől földet vett szintén 40 márkáért a székesfehérvári káptalan előtt (Dl. 1597, AO 5: 214–215.).

⁴⁰ Az írásképek alapján még a XV. századi hamisítás sem zárható ki, ehhez azonban a formulás szerkezet további vizsgálatára van szükség.

Bizonyos, hogy a Sárvidéken (Fejér és Tolna m.) élő besenyők közül jó néhányan fordultak a székesfehérvári johannita konventhez bevallásaikkal, mind 1341-et megelőzően, mind pedig azt követően (Pl. 1276, 1285, 1326, 1344, 1367, 1401, etc.).⁴¹ Feltehetően a bevalló felek valamelyike vagy annak felmenője már maga is kapott oklevelet a konventtől. Innen származhatott az ötlet, hogy kinek a „nevében” készüljön az oklevél, s persze a székesfehérvári káptalan is szóba jöhetett volna. Sajnos Bekéről a fentebb említett 1348-as adaton kívül, hogy tudniillik bajvívó nemes volt, nem tudunk szinte semmit. Sem a történeti földrajzi, sem a családtörténeti munkák, sem pedig Györffy György kifejezetten besenyőkre vonatkozó gyűjtése⁴² nem segített nyomára bukkanni Beke utódainak. Mi több, a perbe fogott oklevelet sem használták az eddigi feldolgozások, holott — tudomásom szerint — eddig senki nem vonta kétségbe az oklevél hiteles voltát.

Ha a fentieket elfogadjuk, a hamisítvány majdnem két emberöltővel a jelzett év után készült. Így könnyebben elképzelhető, hogy a benne foglaltak ellen már senki nem emelt kifogást, vagyis nem volt élő tanúja a tényleges jogállapotnak. A kérdés csak az, hogy az írnok miért nem volt körültekintőbb. Bár a hamis oklevelekkel foglalkozó kutatók egy jelentős része arra hívja fel a figyelmet, hogy a hamisítók nagyon gyakran éppen saját koruk normáinak akarták megfeleltetni az általuk készített okleveleket, még ha ezzel anakronizmusok kerültek is be a jogbiztosító iratba. Vagy nem is létezik tökéletes hamisítvány? Amíg erre a kérdésre nem születik megnyugtató válasz, addig — a hagyományos módszerek mellett — a bevezetőben említett statisztikai eljárásokkal is célszerű vallatóra fogni a középkori okleveleket.

⁴¹ 1276. 10. 20. (KUBINYI FERENC: Codex diplomaticus Arpadianus (1095–1301). Pest, 1867.), 97–98., 1285. 09. 25. (Df.200035), 1326. 04. 29. (Df.249085), 1344. 04. 15. (Df.249093), 1367. 04. 27. (FEJÉR GYÖRGY: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1829–1844., 9/7: 560–562.), 1401. 04. 26. (Df.280196).

⁴² GYÖRFFY, A magyarság keleti elemei, 136–152. Saját gyűjtésem több sárvidéki besenyőkre vonatkozó adatot tartalmaz, amely Györffynél nem szerepel, de ez sem vitt közelebb a probléma megoldásához.

Zsolt Hunyadi

„... ET IUGITER FAMULANTIBUS REGI SEMPITERNO...”
REMARKS ON A FORGERY ISSUED BY THE SZÉKESFEHÉRVÁR
CONVENT OF THE KNIGHTS OF ST. JOHN

The author of the article applies a recently elaborated method of the DEEDS Project (University of Toronto) in order to identify a forgery issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John. The charter under query bears the date of 1341, nevertheless, its close investigation — based on the analysis of the formulas of the charters issued by the convent between 1243 and 1400 — proves that the charter might have been forged between 1373 and 1396.

II. MURÁD SZULTÁN ÉS I. ULÁSZLÓ LENGYEL ÉS MAGYAR KIRÁLY 1444. ÉVI BÉKEKÖTÉSE

Az elbeszélő történeti források és a belőlük táplálkozó szakirodalom általában igen röviden emlékezik meg a békekötésekről és sokkal részletesebben tárgyalja a háborús eseményeket. Ennek ellenére a lengyel és a magyar történetírásban különleges megvilágítást kapott a Hunyadi János téli hadjáratát lezáró 1444. évi békekötés. Ennek oka nem magában a békekötés tényében keresendő, hanem abban, hogy a kortársaktól kezdve évszázadokon át mindenki értetlenül állt I. Ulászló szöszegeése előtt, aki előbb megkötötte a békét II. Murád szultánnal, majd hamarosan megszegezte azt, ellene támadt. A keresztény fegyverek Várna melletti vereségét és I. Ulászló halálát a középkor embere könnyen magyarázhatta a hamis eskütétel következményeként.

A korábbi történetírás Jan Długosz művét tartotta a kor legfontosabb forrásának.¹ Mivel a szerző nem volt személyesen jelen az eseményeknél, információi, különösen a békeszegés hátterének vonatkozásában, hiányosnak mutatkoztak. A kérdés alaposabb megértéséhez századunk történetírása sok új adattal járult hozzá. Ezek között elsőként kell megemlíteni Francisc Pall kolozsvári román történész munkáját, aki doktori disszertációjában először említette meg, hogy a békekötés első aktusa nem Magyarországon, hanem az Oszmán Birodalom akkori székhelyén, Edirnében zajlott le.² Ciriaco Pizzicolti (1391–1455 k.) humanista 1444-ben Moreában (Peloponnészosz-félsziget) járt, ahol még mindig a keresztény uralkodók tartották kezükben a hatalmat. Barátjával, a genovai származású, Galatában élő Francesco Drapperio-val Genova megbízásából 1444. május 22-én felkeresték az Edirne melletti török tábor, és a szultán elé járultak. Nemsokára megérkeztek a magyar király követei is, akiknek tárgyalásairól és magáról a békekötésről Ciriaco Pizzicolti levelei alapos adatokkal szolgálnak. Oskar Halecki lengyel történész a második világháború éveiben New Yorkban jelentette meg könyvét, amelyben nem csak azt kísérelte meg, hogy felmentse a békeszegés vádjá alól a lengyel és magyar királyt, hanem a Francisc Pall által ismertetett dokumentumokat is közzétette.³ Ezek az új adatok inspirálták Franz Babingert, hogy áttekintse Murád szultán „lemondása és a trónra visszatérése” körüli eseményeket, megállapítva azt, hogy a török

¹ IOHANNIS DLVGOSII... *Historicae Polonicae*. Libri XII. Lipsiae, 1711. 787–803. hasáb.

² FRANCISC PALL: *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*. Bukarest, 1937. Bulletin Historique de l' Académie Roumanie, XX., ugyanakkor kiadásra került még: Velenii-de-Munte 1937. 62.

³ O[SKAR] HALECKI: *The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems*. New York, 1943. —A másolat rendelkezésemre bocsátásáért Stanislaw Strokának mondok köszönetet.

források tévedtek; II. Murád nem mondott le végérvényesen hatalmáról, csak ideiglenesen bízta azt Mehmed Cselebire, a későbbi II. Mehmedre a nyugati birodalomrész kormányzását, amíg legyőzte az Anatóliában ellene lázadó Karaman-oğlu Ibrahim bégét.⁴

A téma tárgyalásakor sokáig nem rendelkeztek a kutatók megfelelő török forrással. Egy szerencsés véletlennek köszönhetően 1949-ben Dél-Nyugat Anatólia egyik kis falvában megtaláltak egy XVIII. századi másolatban fennmaradt, de minden kétséget kizáróan XV. századból származó anonim krónikát, amelynek török címe *Gazavât-i Sultân Murâd bin Mehemmed Hân* (Mehmed Kán fia Murád szultán hadjáratai). A várnai csata körüli eseményekre vonatkozóan ez az egyik legkiválóbb török forrás, amelynek már két kiadása is napvilágot látott. Bizonyos párhuzamosságok az egyéb ismert anonim krónikásokkal, Chalkondülosszal és Kemal Pasazádéval arra utalnak, hogy a XV. században ismerték a művet, de úgy tűnik, hogy az ismert oszmán krónikák szerzői közül egyik sem aknáztta ki alaposan az adatait. Például az edirnei békekötés alább olvasható története a többi forrásból teljesen kimaradt. Kétségtelen, hogy a mű a keresztény forrásokat is kiegészítő információkkal rendelkezik. A kötet elején olvasható tartalomjegyzék szerint 71 lapból állt eredetileg, amiből a 66–71. lapok leszakadtak és elvesztek. A megmaradt részből a 25. és 30. lap szintén elveszett, ami sajnos a mi esetünkben gondot jelent, mert feltehetőleg ezeken is az edirnei török-magyar béketárgyalás leírása folytatódott. A kéziratban található pecsétek egyike szerint a művet valószínűleg 1744-ben másolta le egy az ulema osztályba tartozó, tehát az iszlám teológiával és vallásjoggal foglalkozó személy. A kéziratban két mű foglal helyet, az egyik a bennünket érintő Gazavâtnâme, a másik pedig „Mahmud pasa legendája” (*Mahmud pasa menakibnâmesi*). Ez utóbbiból hiányzik a legtöbb oldal. Ez a mű azonban eddig sem volt ismeretlen, több példánya megtalálható az isztambuli könyvtárakban. A kiadók véleménye szerint a szöveg szerzője az eseményeket közelről szemlélő kortárs személy volt.⁵

A felbukkanó új források termékenyítően hatottak a magyar történetírásra is, két fontos tanulmány született az eddig ismeretlen adatok felhasználásával. Elsőnek Engel Pál dolgozatát kell megemlítenünk, aki a Mályusz-Emlékkönyvben az ismert források adatai között feszülő kronológiai eltérésekből kiindulva a béke megkötésének hátterét tisztázta. Figyelemreméltó a tanulmányban Hunyadi János szerepének árnyalt bemutatása, aki a királyt rávette a török béke elfogadására saját jól felfogott anyagi előnye miatt: a törökkel való megegyezés fejében Brankovics György szerb despota visszakapta az országát és magyarországi birtokait átruházta Hunyadi Jánosra. A szerző a

⁴ FRANZ BABINGER: *Von Amurat zu Amurat. Vor- und Nachspiel der Schlacht Varna (1444)*. [Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante. München, 1962.] p. 128–157.; A fentiek a 136. lapon olvashatók. (A cikk eredeti kiadása: Oriens III, Nr.2 (Leiden 1950) p. 229–265.)

⁵ HALİL İNALCIK—MEVLÜD OĞUZ: *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân. İzladi ve Varna Savaşları (1443–1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*. Ankara, 1989. TTK VII–VIII. (A kiadók előszavából kiemelt információk.)

Gazavátnáma adatait is részben felhasználta, a krónika egyik kiadójának, Halil İnalciknak egy szerb nyelvű cikkéből átvéve azokat.⁶

A másik tanulmány Ágoston Gábor tollából született meg. A dolgozat címéből is kitűnően az 1444. évi követjárás körülményeit vette vizsgálat alá. Ehhez elsősorban az anonim török krónika adatait használta fel, amelyek lehetőséget nyújtottak a szerzőnek, hogy az edirnei és magyarországi tárgyalások menetét rekonstruálja. A tanulmány érdeme, hogy II. Murád török követét, Balta-oglu Szülejmánt azonosítani tudta és rövid életrajzát is megrajzolta. Ez olyan jól sikerült, hogy a Törökországban kiadott Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Törökországi Vallási Alapítvány-Iszlám Enciklopédiája) ötödik kötetében a *Baltaoğlu Süleyman Bey* címszóban adatait hasznosították.⁷

Az utóbbi években egy lengyel kutató, Dariusz Kołodziejczyk vette vizsgálat alá az 1444. évi békekötés történetét. Hosszabb távú terveiben szerepelt, hogy kiadja a török-lengyel békeszerződések szövegét.⁸ Talán ennek a szövegkiadásnak munkálatai során szembesült azzal a ténnyel, hogy a korábban használt forrásokban lévő békefeltételek és a szultán 1444. június 21-én I. Ulászló királynak küldött levelében lejegyzett békeponctok között ellentét feszül. Különösen igaz ez a lengyel urak I. Ulászlónak Piotrkówból küldött levelére, amelyben Szerbia Brankovicsnak való visszaadása és Vlad Drakul havasalföldi vajda vazallusi függésének lazulása mellett olyan irreális feltételek szerepelnek, mint Albánia feladása, 100 ezer arany forint fizetése, és 25 ezer főnyi segédhad küldése a magyar királynak.⁹ Végeredményként azt a következtetést vont le, hogy a békekötés feltételeit a Pizzicolti gyűjteményében megmaradt I. Ulászlónak küldött szultáni levél tartalmazza, míg a régebbi szakirodalom által is ismert alkupontok nem más jelentenek, mint a keresztény fél „óhajának katalógusát”.¹⁰ A szultán levelének alapos elemzése után egy németországi turkológiai konferencián azzal a meglepő

⁶ ENGEL PÁL: *A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez.* [Mályusz Elemér Emlékkönyv. (szerk.: H. BALÁZS ÉVA, FÜGEDI ERIK, MAKSAY FERENC) Bp. 1984. 77–96.

⁷ ÁGOSTON GÁBOR: *Az 1444. évi török követjárás. (Adalékok az 1444. évi török-magyar békekötés történetéhez.)* Történelmi Szemle 1986/2. 261–276.; *BALTAOĞLU SÜLEYMAN BEY.* (İdris Bostan) TDV. İslam Ansiklopedisi. V. İstanbul, 1992. 41.

⁸ DARIUSZ KOŁODZIEJCZYK: *Der Vertrag von Szegedin 1444. Ein Beitrag zur Geschichte der frühosmanischen diplomatischen Beziehungen mit den christlichen Staaten.* [Turkologie heute-Tradition und Perspektive. (Hrsg.: Nurettin Demir-Erika Taube) Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz. Leibzig, 4–7. Oktober 1998. Harraschowitz Verlag 175–183.; A szerződéslevél szövege megtalálható HALECKI, 1943. 88–90. (Az idézett lapokon a levél két példánya olvasható két hasábra törölve.)

⁹ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti collectus opera Augusti Sokotowski.* Vol. I. Part. 1. Krakau, 1876. 140–144. idézve a szerző által: KOŁODZIEJCZYK, 1998. 180.

¹⁰ „Schon auf den ersten Blick wird deutlich, daß, während der »Pizzicolti-Brief« und die Chronik von Długosz in erstaunlicher Weise übereinstimmen, der Brief der polnischen Herren nur ein Wünschekatalog gewesen sein kann.” KOŁODZIEJCZYK, 1998. 180.; Meg kell jegyeznünk, hogy Thuróczy János krónikájában sem szerepelnek túlzásnak tartható békefeltételek: THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája.* (ford.: HORVÁTH JÁNOS) Bp., 1978. 394.; JOHANNES DE THUROCZ: *Cronica Hungarorum.* (ed.: ELISABETH GALÁNTAI et JULIUS KRISTÓ) Bp, 1985. 250.

javaslattal állott elő, hogy ez a dokumentum nem más, mint a II. Murád szultán és I. Ulászló király között 1444. június 12-én Edirnében megkötött béke szultáni ratifikációjának (ahdnáméjának) latin nyelven megmaradt fordítása. Erre a kérdésre alább még visszatérek, annyit azonban már itt is el kell mondani, hogy saját vizsgálódásaim szerint is a török-magyar békekötések történetében az 1444. évi békekötés a legkorábbi aktus, amely esetében a források létrejötté körülményeire és a megállapodás pontjaira nézve részletes adatokkal szolgálnak.¹¹ Mind Engel Pál, mind pedig Ágoston Gábor tanulmányában utalást találunk arra nézve, hogy az értékes török forrás magyar nyelvű fordítása és kiadása előkészület alatt áll. Sajnos az eltelt több mint 15 év alatt a magyar kiadásra nem került sor.¹² Addig is, amíg egy teljes körű magyar nyelvű feldolgozás kiadásra kerül, a békekötésre vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazó részleteket az alábbiakban közlöm. A fordításhoz az ankarai szövegközlés második kiadását használtam, Halil İnalcık és Mevlūd Oguz latin betűs átíratát. A nehezebben értelmezhető szövegrészeknél azonban ezt összevettem a mellékletként közölt eredeti szöveg faksimiléjével. Mivel a fentebb említett két magyar nyelvű tanulmány a békekötés eseménytörténetére vonatkozó legtöbb új információt tartalmazza, nem tartottam fontosnak ezek megismétlését. Annál is inkább, mivel az adatok többsége a Magyarország történeti kronológiája első kötetében Engel Pál tollából szintén ismertetésre került. A szövegközlés bevezetésében csak a legfontosabb előzményeket érintem, amelyek segítenek a forrást az események sorába illeszteni. A szöveg értelmezése és az esetleges magyarázatok a lábjegyzetekben találhatók.

Mielőtt rátémek az anonim török forrás közlésére, vissza kívánok térni arra a fentebb nyitvahagyott kérdésre, hogy értelmezhetjük-e a Pizzicolligyűjteményben latin fordításban fennmaradt szultáni levelet az 1444. évi békekötés szultáni ratifikációjának. A problémát felvető Dariusz Kołodziejczyk szerint minden kétséget kizárólag igen. Állítása igazolását három oldalról próbálta alátámasztani.

Mivel a szerző maga is érezte, hogy az 1444. június 12-én írt szultáni dokumentum — összevetve a korból megmaradt más európai országoknak küldött szerződéslevelekkel — mind felépítésében, mind tartalmilag túlságosan egyszerű, ezért állítása bizonyítására először *diplomatai* fogódnót keresett. Alaposabb vizsgálódás nélkül elfogadta Hans Theunissen véleményét, miszerint a korai oszmán időben a magyar- és lengyel-török szerződéslevelek a velenceieknél és raguzaiaknál sokkal egyszerűbb szerkesztésűek voltak.¹³ A holland kutató 1991-ben megvédett doktori disszertációjában kiadta az oszmán-török-velencei államszerződések (*'ahdnâme*) szövegét 1482–1641 között. Ered-

¹¹ PAPP SÁNDOR: *Türk-Macar Diplomatik Münasebetleri Başlangıçtan Ortaçağ Macar Krallığı Düşmesine Kadar*, Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyonumu Izmir, 8–9. Nisan 1999. (kiadás előtt)

¹² ENGEL, 1984. 87. o. 21. jegyzet; ÁGOSTON, 1986. 261. o. 2. jegyzet. A kiadáson HÓVÁRI JÁNOS dolgozott.

¹³ KOŁODZIEJCZYK, 1998. 177.; HANS THEUNISSEN: *Ottoman-Venetian Diplomats: The 'ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*. Dokt. Diss. Utrecht, 1991. 237–238.

ményeit a korai oszmán szerződéslevelek tipológiai szempontjából, mint alább is látni fogjuk, komolyan kell vennünk. Ennek ellenére nem tudom elfogadni, hogy a korai török–magyar szerződéslevelek általában a megállapodás „pontjait” érintő részben, az úgynevezett *dispositio*ban egyszerűbbek lettek volna. A Mohács előtti időből négy szerződésszöveget ismerünk, két török (1488, 1503) és két latin nyelvű (1503, 1519) példányból.¹⁴ Ezek közül az 1503. évi szerződéslevelet emelem ki, amelyben a háborút lezáró békekötés feltételei mellett részletes kereskedelmi pontokat, a török–magyar határ várainak teljes felsorolását, a vazallus államok jogállását és adófizetését stb. is megtaláljuk. Ezek alapján a szóbanforgó irat a nyugati vagy a levantei ahdnámékhoz viszonyítva semmilyen jelentős eltérést sem mutat.

Második lépésként a lengyel kutató olyan dokumentumot próbált keresni, amelyet a szakemberek török ahdnáménak tartanak, a felépítése azonban hasonló az 1444. évi szultáni levélhez. Ilyen iratot a varsói levéltár török gyűjteményében talált, amelynek az a jellegzetessége, hogy a török fővárosban latin nyelven íródott és arany színű szultáni névjeggyel (tugrával) hitelesítették.¹⁵ Megállapítást nyert, hogy az oklevél szerkezeti elemeiben (*intitulatio, inscriptio, expositio-narratio, dispositio, sanctio, datatio és locatio*) a két összevetett okmány csak egy fontos elemben tér el: egyedül az 1444. évi levélben említik a keresztény félhez jövő török követet, aki megesketteti a királyt. Ezt a különbséget könnyen magyarázhatjuk azzal, hogy ha a béke végleges megkötése az oszmán fél székhelyén történt, akkor ez a szerkezeti elem — logikusan — kimarad a szövegből. Ennek ellenére a tárgyalt dokumentum szerződéslevélként való típusmeghatározásával szemben több diplomatikai érv állítható. Első pillanatban arra a kérdésre kell választ találni, hogy a levél eredetileg milyen nyelven született meg. Oskar Halecki kiadásából átvett szövegvariánsok közül a jobb fordításnak tartható második változat segít ebben. Osztom Kołodziejczyk véleményét, hogy például a havasalföldiek

¹⁴ 1488. évi béke Mátyás király és II. Bajezid között. (török nyelvű) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.) E. 5861. Kiadásai: HAZAI GYÖRGY: A Topkapu Szeráj Múzeumának magyar vonatkozású iratai. Levéltári Közlemények 26 (1955) 294–295.; HAZAI GYÖRGY: Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. [Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift). Berlin, 1965.] 141–145.; 1503. évi béke II. Bajezid és II. Ulászló között. (török nyelvű) TSMA. E. 7675. Kiadása nincs, több helyen megjelent a fényképe: TAYYIB GÖKBILGIN: Korvin Mathias (Mátyás)ın Bazeyid II.e Mektupları Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni. Belleten 22 (1958) III–XI. tábla.; MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU: Osmanlı Belgelerinin Dili. (*Diplomatik*). İstanbul, 1998, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı p. 459–460. Ekler 39a–b.; A fenti béke magyar ratifikációja latinul: MOL. DL. 30498. Kiadása: THALLÓCZY LAJOS—HORVÁTH SÁNDOR: Jajcza (bánság, vár és város) története. *Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum (Banatus, Castrum et Oppidum Jajcza)*. Bp, 1915. p. 167–170.; A teljes szöveg JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL kiadásában jelent meg: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. II. Pest, 1828. p. 616–620.; 1519. I. Szelim és II. Lajos közötti béke latin nyelvű magyar ratifikációja: MOL. DL. 24393. THALLÓCZY LAJOS—HORVÁTH SÁNDOR: Magyarország melléktartományainak okmánytára. III. Alsó-Szlavóniai okmánytár. (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék.) 1277–1710. Bp. 1912. p. 279–286.; A szerződéslevelekről a Türk–Macar Diplomatik Műnasebetleri ... c. előadásomban szóltam részletesebben. L. a 11. lányszegyet alatt.

¹⁵ KOŁODZIEJCZYK, 1998. 178.

említésekor használt *Flaccorum* kifejezés a *Velacho* helyett a török *Iflak* szó latinositott változata, tehát az eredeti szöveg török lehetett.¹⁶ Amennyiben ezt elfogadjuk, az a kérdés merül fel, hogy a szerződéslevelet milyen oszmán-török irattípusban fogalmazták meg. Fekete Lajos diplomatikája szerint csak *nâme*-típus jöhet szóba. Ennek ellenére az ismert latin fordításokban hiába keressük ennek az irattípusnak az elemeit. Ezek közül legfeltűnőbb, hogy az *intitulatioból* hiányzik a szultán címeinek és birtokolt területeinek a felsorolása.¹⁷ Halil İnalçık az angol kiadású iszlám enciklopédia *İmtiyâzât* címszavában megjegyzi, hogy az Oszmán Birodalomban azt a szerződéslevelet, amely privilégiumokat ruház rá valamely közösségre, államra, *berât* formában állították ki és *nişân*nak nevezték.¹⁸ A *berât* az oszmán kancelláriai gyakorlatban az általános privilégiumlevél, amellyel az összes állami kinevezés, a legkisebb várkatonától a nagyvezírig bezárólag, lebonyolításra került. A *nişân* jelentése eredetileg a szultáni kézjel, a tugra volt, mivel azonban a *berâto*k jelentős része a *nişân* szóval kezdődött, átment az irattípus megjelölésére is (pl. nişân-i şerif-i 'âlişân-i sâmi-mekân-i sultânî ve tuğra-yi garrâ-yi gihân-sitân-i hâqânî hûkmi oldur ki [A nemes, hírneves és magas rangú szultáni nişân és a tündöklő világhódító hákâni tugra parancsa az, hogy ...]. Végigtekintve a Theunissen által feldolgozott velencei-oszmán szerződésleveleken, megállapítható, hogy minden török nyelvű példány *nişân* formában íródott. Ugyanilyen szerkesztési elv figyelhető meg az 1503. évi török–magyar békeokmányánál is. Feltételezésem szerint az 1444. évi szultáni békedokumentumnak is *nişân*-típusúnak kellett lennie. Ez alapján azonban le kell szögezni, hogy a szultáni levél latin fordítása nem mutat szerkezeti hasonlóságot a *nişân*-típussal. Ha mégis azonos lenne az 1444. évi békeszerződéssel, akkor alapos a gyanúnk, hogy nem szó szerinti fordítással állunk szemben.

A szultáni levél szerződéslevélként való elfogadtatásának harmadik lehetséges módja magának a szövegnek a vizsgálata. Kołodziejczyk meggyőzően emelte ki, hogy többször előfordul a *hoc pacto* kifejezés, amely a szerző feltételezését támasztja alá.

A fent leírtakhoz néhány megjegyzést kell tennem. Az oszmán-európai békekötések esetében nem lehet minden államra vonatkozó egységes sémát találni. Látva azonban a XV–XVI. század fordulóján kiállított velencei és magyar szerződésleveleket — a fenti elemzés dacára is — némi hiányérzetünk maradt a tárgyalt szultáni levéllel kapcsolatban. Különösen igaz ez akkor, ha tudjuk, hogy az 1444. évi béke megkötése után olyan nagyjelentőségű döntés született, mint a két legfontosabb szerb vár, Szendrő és Galambóc átadása. A lengyel kutató könnyedén átlépett ezen a ponton, mondván, hogy az átadott várakról részletes listát mellékelhettek a szerződéslevél mellé.¹⁹ Ismerve azonban, hogy az 1503. és 1519. évi békék milyen alaposan szólnak a határ helyzetéről, részletes listát adva magában a békeokmányban a keresztény és török várakról, a fenti

¹⁶ KOŁODZIEJCZYK, 1998. 177.

¹⁷ FEKETE LAJOS: Bevezetés a Hódoltság török diplomatikájába. Bp., 1926. XXVIII–XXIX.

¹⁸ HALIL İNALÇIK: İmtiyâzât, The Encyclopedia of Islam, New Edition III. London–Leiden, 1971. 1179.

¹⁹ KOŁODZIEJCZYK, 1998. 181.

magyarázatot nehezen fogadhatjuk el. Ezenkívül problémák merülnek fel a szultán esküjével is. A magyar-török szerződéslevelekben nagyon hasonló szultáni esküformát találunk, amelyeknek a vázlata a következő: a szultán megesküszik a mennyet és a földet teremtő Istenre, Mohamed prófétára, a 124 ezer prófétára, akik megelőzték Mohamed eljövetelét, és akiken keresztül Isten eljuttatta az égből a szent könyveket, az apjára és a fiaira, az útra, amin jár és a kardra, amelyet derekára köt, hogy a szerződés feltételeit betartja.²⁰ Mindezekből a esküpontokból a tárgyalat levélben semmit sem találhatunk. Az ismert forrásokból, illetve az 1444. június 12-én keletkezett levél szövegéből nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy valóban megegyezik-e a szultáni ratifikációval. Három lehetséges megoldás jöhet számba.

1. Ha a tárgyalat dokumentum az 1444. évi II. Murád és I. Ulászló között kötött béke szövege, akkor is feltételezhető, hogy a két megmaradt példány fordítói egy hiányos dokumentumból dolgoztak, amelyben egy sor békepont nem volt lejegyezve. Ha elhisszük, hogy az ismertetett levél a török-magyar békeokmány teljes szövege, akkor el kell fogadnunk a korábbi szakirodalom véleményét, hogy a szultán és Brankovics különbékét kötött.²¹ Ekkor a területek átadása részletesen ebben az okmányban került lejegyzésre.

2. Ha nem fogadjuk el Kołodziejczyk nézetét, akkor a szultáni levelet tarthatjuk a részletes ahdnáme kísérelvének, ekkor azonban az irattípusa nem lehet *nişân*.

3. Utolsó javaslatként még az a feltételezés sem tűnik lehetetlennek, hogy a tárgyalat dokumentum egy előzetes szerződéslevél, amelyet azután részletesebb és díszesebb ratifikációra, a török fél részéről nagyúri szerződéslevélre, '*ahdnâme-i hümayûnra* cseréltek ki. Ennek a szokásnak a továbbélését találnánk meg abban a XVII. század eleji eljárásban, miszerint a két fél követei egy ideiglenes, de mindkét fél részéről aláírt megállapodást, úgynevezett *temessüköt* állítottak ki, amelyet később kicseréltek a ratifikációkra.²²

Mivel Oskar Halecki iratkiadása Magyarországon nehezen beszerezhető, úgy döntöttem, hogy a tanulmányom mellékleteként a szultáni levél mindkét megmaradt változatát magyar nyelven közzéteszem. A fordítás a Szegedi Levéltár munkatársának, Dr. Farkas Csabának a munkáját dicséri.

²⁰ TSMA. E. 7675. 83–87. sor. (1503. évi török–magyar béke); TSMA. E. 5861. 31–34. sor. (1488. évi török–magyar béke) Kiadva: HAZAI, 1955. 295.

²¹ BABINGER, 1962. 136.

²² Mehmed Zeki Pakalın: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. III. İstanbul, 1972, p. 453.; Ludwig Fekete: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nicolaus Esterházy 1606–1645. Bp, 1932. 15, 222. Nr.: 3.

**A Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân. című török krónika
1444. évi békekötésekkel foglalkozó részletei
(Ankara, 1989². p. 29–33; 35.)**

[Az ismertetésre kerülő török forrás nem emlékezett meg a korábban, 1444. januárjában Magyarországra küldött szultáni békeküldöttségekről. Az alábbi részlet azzal az eseménnyel kezdődik, amikor a téli hadjáratból hazatérő magyar sereg Nándorfehérvárra érkezik. A király összehívja az előkelőket, hogy döntsenek az előttük álló teendőkről. A névtelen török szerző a hadjárat eseményeit a saját szempontjából kedvezőbbnek mutatja be, a keresztény sereg téli visszavonulását szégyenteljes futásnak, az alábbi béketárgyalások felvételét a magyar fél alázatos kérelme eredményének tulajdonítja.]

De amikor a rosszakaratú király Belgrádba ért, néhány nap múlva parancsot adott, hogy minden bán és herceg gyűljön össze egy helyre, és elkezdtek törvényt tartani. Mindnyájan elmondták a véleményüket. A szólás joga a despotára került. Az átkozott despota remegő hangon beszélni kezdett: „A ti összes szavatok üres fecsegés, én már [előre] tudtam és sokszor elmondtam nektek, hogy ennek a dolognak mi lesz a vége. De mit tegyék, ha a szavamat nem vették figyelembe. Sőt Jankó²³ zsupán a mi jószándékunkat kétségbe vonta (*hatuzimiza urub*) azt állítván, hogy *'a török a te vejed, az ő kardját előhúzva ijesztgetsz bennünket'* és ezzel megakadályozta, hogy intézkedni tudjunk. Ezért történt így, ez az én véleményem. Az Isten ismét megsegített bennünket, hogy Belgrádot még egyszer megláthattuk. De ez a dolog nem marad ennyiben. Mivel az alvó kígyó farkára léptünk, most megláthatjátok, hogy ez a török biztosan már korán, a tavaszi kikeletkor Belgrádot [megtámadva] a fejünkre háborút fog hozni, elragadja a mi lányainkat és fiainkat, sebeinkre újabbakat halmoz. Szükséges, hogy ennek az előkészületeihez lássunk, mert ez a török korábban tartott tőlünk, de most megtépázta szakállunkat, és egyáltalán nem vesz bennünket semmibe. Azonnal tegyetek meg mindent, amit csak megtehettek.” Az elmondottak megérintették a rosszakaratú királyt, aki így szólt: „Ennek a dolognak úgy kell lennie, hogy a környező területekre leveleket írunk és össze kell gyűjtenünk a seregeinket, a török területére pedig kémeket kell küldenünk, hogy lássák és jelentsék nekünk, hogy a török mekkora sereggel jön ellenünk. Ha másként nem megy, akkor általános hadfelkelést hirdetünk, Jankót Belgrádba helyezük, mi pedig szembe állunk a törökkel. Ha az Isten segítene és a törököt megsemmisítenénk, akkor Jankót is kihozzuk Belgrádból és a török hátába támadva az egészet összetörjük, továbbvonulva pedig bevesszük Edimét és ezáltal az egész Rumélia a mi kezünkbe kerül.”

Jankó, akinek tetszetek a király ezen intézkedései, meg is jegyezte: „Királyom, a dolog [pontosan] így áll.” Ezután a király ismét a despotára nézett, és megkérdezte: „Hát te mit mondasz?” A despota azt válaszolta: „Királyom, jó intézkedéseket hoztál, nézzük meg és számoljuk ki, hogy ha már a mai napon nekiállunk katonaságunk kiállításának, a hadseregünk hány nap múlva lesz felkészülve?” Erre számoláshoz fogtak. Amikor azt válaszolták, hogy „hat hónap múlva a seregünk készen áll”, a despota így

²³ Hunyadi János

folytatta: „Ő királyom, nyárig, a fű kinövéséig mennyi idő van még?” Erre azt felelték, hogy ötven, hatvan nap van még addig. A despota ekkor így szól: „Királyom, a török nem fogja eltűrni, hogy katonaságunkat kiállítsuk és felkészüljünk. Legkevesebb ötven, hatvan vagy hetven nap múlva itt fogjátok tudni, mivel a török már ezen a télen felkészült. Amint a fűvet meglátja, amint a fű a földből kibújik, azonnal ránk tör a túldalról. Már most is eljött volna, de a török nem számol velünk rosszul. Ő is tudja, hogy ha most jönne ide, a falvainkban lévő szénát és árpát egyesek közülünk elszállítanák, mások pedig tűzre vetve elégetnék. Ezután az állataik mit ennének? Ezért ők nyáron fognak kivonulni. Láttátok ugye, hogy milyen élelmiszert találtunk mi ott, miután télen mentünk és ők az összes falut és várost felégették?” Hosszasan, hosszasan beszélt, majd a király így szól: „Mivel korábban nem hallgattunk a szavaidra, ebbe a helyzetbe kerültünk. De tudjuk, hogy Te egy tisztas öreg ember vagy, az Isten kedves szolgája, de ami történt, már megtörtént. Most az a fontos, hogy a jelenre vonatkozóan keressünk megoldást. Keresd meg azt miértünk.”

A [király] szavaira az átkozott despota így szól: „Most erre az a megoldás, hogy nehogy ismét gondatlanságot kövess el, küldj a környékre embereket a had összegyűjtése végett, utána pedig a nálam lévő török foglyot²⁴ a legtisztelietreméltóbb módon meg kell vendégelnünk, adnunk kell neki lovakat, egy csomó aranyat és díszruhákat és szabadon kell bocsátanunk. Menjen csak el ez a török, ami után mi is kirendeljük mindkettőnk követeit, akik az Oszmánfi szakállához érkeznek, és mindhárman alázatosan könyörgünk és azt kérjük, mondván, hogy a mi bűneinket bocsássa meg és számomra Szendrőt (Semendire) és Galambócot (Gügercinlik) kérjük. Remélem, hogy az Oszmánfi ezt elfogadja. Mivel ők jóindulatúak, a kegyelmet kérőre nem rántanak kardot és a [hozzájuk] menekülőt nem üldözik el. Magatok is látni fogjátok, hogy ha az Isten jóindulatú lesz irányunkban és az Oszmánfi velünk megbékülne, akkor semmi ilyen dolog nem történik. Ha Szendrőt nekünk adományozza, jó lesz, ha nem adományozza nekünk, akkor is jó lesz. Bárcsak egyedül a békesség megmaradt volna!” — mondta. Ezen összes intézkedését jóindulattal fogadták és Mahmud bég²⁵ irányába sokféle jószándékot és jóindulatot mutattak, pompásan felnyergelt lovakat adtak neki és szabadon bocsátották. Ő pedig egyenesen a padisahhoz vévén az irányt távozott. Eközben azonban a nyomorult hitetlenek ajándékokat állítottak össze és néhány hitetlent a padisah őfelségéhez küldtek. Miközben a követek ettek, ittak, meg-megszállva közeledtek, a világ menedékhelyéül szolgáló padisah őfelsége egyik nap dívánt tartott, és a szégyenek és elesettek ügyeinek vizsgálata közben Turahan bégre²⁶ vetette a tekintetét, és

²⁴ A fogoly Mahmud Cselebi, a szultán sógora. 1444. január 2-án Kunovica hágónál került (Şehirköy=Pirot és Niş között) a magyarok fogságába. Az első követség a béke mellett az ő kiszabadításán fáradozott. BABINGER, 1962. 130–131.; ÁGOSTON, 1986. 262–263.; ISMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI: Çandarlı Vezir Ailesi. Ankara, 1988. 97.

²⁵ L. a 24. lábjegyzet

²⁶ Turahan béget okolták a hadjárat sikertelenségéért. Több esetben szembeszállt a szultánnal, és állítólag kapcsolatot tartott fenn Brankovics Györggyel is. ÁGOSTON, 1986. 269.

még ugyanabban az órában Balta-oğlunak²⁷ parancsot adott, miszerint „Turahan béget fogd el és hozd a dívánom elé.” Ennek megparancsolása után a kapidzsi basi (Balta-oğlu Szülejmán) pedig elfogta Turahan béget, és a padisah parancsára börtönbe vetette. Kaszim pasa²⁸ a ruméliai beglerbég azonban azt mondta, hogy „Turahannak titkos barátai is vannak, akiket szintén meg kell büntetni” és Halil pasának,²⁹ a nagyvezírnék erről igen sokat beszélt. Halil bég erre azt válaszolta, hogy „Nézd pasa testvérem, a fej távoztakor a láb már nem képes megállni.” Kaszim pasa erre azt mondta, „mivel ez így van, Ruméliából tegyetek le engem (tégy engem mázullá), és adjátok oda másnak. A padisah legyen egészséges, nem fogunk hivatal nélkül maradni.” A világ menedékhelyéül szolgáló padisah öfelsége Ruméliát Sáhin pasának³⁰ adta, és megparancsolta, hogy Turahant vigyék Tokat várába és vessék fogságra. A kapidzsi basi pedig Turahant Tokatba vitte és börtönbe vetette. A mi történetünk azonban ott tartott, hogy a nyomorult hitetlenek Mahmud béget szabadon engedték és útra bocsátották. Egyik nap Mahmud bég megérkezett Edimébe. A világ padisahja nagyon örvendezett és megkérdezte tőle, hogy „Hogyan történtek a dolgok és miként szabadultál meg?” Erre Mahmud mindent elmesélt részletesen a padisahnak, amit csak látott és hallott, és ilyen élvezettel és szeretettel beszélgetett vele a padisah. ...

Az egyik nap túlfelől, a hitetlenek felől megérkeztek a követek és bevonultak Edimébe. Majd pedig a pasákhoz jövén alázatosan könyörögtek. A pasák azonban nem törődtek a követekkel, sőt még figyelemre sem méltatták őket. Néhány nap múlva a követek Halil pasa öfelségéhez is elmentek, amikor azonban a kezét és a ruhája szegélyét megcsókolták és kéréseiket benyújtották és könyörögtek, a pasa három napon keresztül figyelmet sem fordított rájuk, majd pedig azt mondta a követeknek: „[Nem] ártom bele magam ebbe az ügybe, mert nem vagyok képes ezt a padisahnak ismertetni. Mivel a padisahom ezekre a hitetlenekre megharagudott, most hogyan is fogadná el ezt? Az iszlám sereg csapatonként érkezett és egy hatalmas sereggé vált. Lehetetlen, hogy ha a padisah ezt a sereget felállítja és megérkezik velük, akkor azokkal az átkozottakkal ne ütközzön meg.” Így gondolkodott és még három napon keresztül hatalmaskodott

²⁷ Balta-oğlu Szülejmán kapidzsi basi méltóságot töltött be. A magyarországi követsége után Hamidili szandzsákbégi méltóságát szerezte meg, s ekkoriban harcolt a lázadó Karamánia ellen. Később rövid ideig az oszmán flotta élére került mint kapudán pasa. Konstantinápoly ostromakor nem tudta megakadályozni, hogy a városba genovai és bizánci hajók lőszert és erősítést vigyenek. Ezért a szultán elcsapta. Egyes források szerint hamarosan elhalálozott, más adatok szerint azonban még 1455-ben is élt. ÁGOSTON, 1986. 273–274.; TDV Islám Ansiklopedisi V. Istanbul, 1992. 41. (A Baltaoğlu Süleyman Bey címszót İDRİS BOSTAN írta.)

²⁸ Kaszim pasa I. Mehmed lányát vette feleségül. Kasztamonu és Kengiri helytartója volt. A szultán halála után 1444-ben elvette II. Murád lányát. II. Murád korszaka utolsó éveiben hunyt el. MEHMED SÜREYYA: *Sicill-i Osmanî. Osmanlı Ünlüleri*. III. Istanbul, 1996. 874–875.

²⁹ Csandarlı Halil pasa, II. Murád és később II. Mehmed nagyvezíre. Konstantinápoly elfoglalása után az ifjú szultán kivégeztette. UZUNÇARŞILI, 1988. 67–84.

³⁰ Sahabeddin Sáhin pasa (vagy Kula Sáhin pasa) II. Murád idején Rumélia beglerbégje lett, majd leváltották. Az elbeszélések szerint hitharcban esett el. SÜREYYA V., 1996. 1562.

velük. A követek azonban ismét eljöttek és Halil pasa a világ menedékhelyéül szolgáló padisah öfelségének kifejtette, hogy ezek a békéről beszélnek, később pedig a követek az arcukat a földhöz dörzsölték, és amikor ismét Halil pasához könyörögtek, ő azt válaszolta: „Jól van most már, a rátok való tekintetből említsük meg a padisahomnak!” Egy nap a padisah dívánba rendelte a követeket, akikkel megcsókoltatták a földet. Ezután Halil pasa a világ menedékhelyéül szolgáló padisahnak a következőket mondta el: „Padisahom, ezek itt követek, és egyetlen követet sem lehet felelősségre vonni, padisahom ezek itt megbízhatóak. Szükséges, hogy választ adjunk és visszaküldjük őket.” Ezen kijelentése után parancs született arra, hogy a leveleiket vegyék át tőlük és olvassák fel őket. Így hangzott: „Padisahom, Te aki Mekka és Medina sultánja vagy, én pedig Magyarország királya és Jézus követője vagyok. Uralkodóm (hunkárim), tudatalanul elkövettünk egy dolgot, beismerjük bűneinket. Ha mi meg is tettük, ti ne tegyétek meg. Nálatok van a kegyelem teljessége. Padisahom, ha mi irántunk nem is könyörölnél meg, legalább az alattvalókat részesítsd kegyelemben, hogy ne legyen a rája a porba taposva. Ámbár vakmerőség volt, amit tettünk, de belátjuk saját korlátainkat. Az a kérésünk most a padisahunktól, hogy adományozzátok ismét a nagy despotának Szendrőt és Galambócot, és a veletek való barátság létrejötte után kereskedőink ismét a korábbiakhoz hasonlóan jöjjenek és menjenek, a barátaitoknak barátja, az ellenségeiteknek ellensége leszünk.”³¹ A levelet ezzel befejezték. Akkor, amikor a padisah a levelet meghallgatta, majd pedig a követ által hozott ajándékok is átadásra kerültek, a követ elhagyta a padisah dívánját. Ekkor a világ menedékhelyéül szolgáló padisah a pasák arcába nézett és megkérdezte: „Mit mondtok tehát arra, hogy ez a hitetlen békét akart? [Ellenben] Szendrő várát kérte, mit tanácsoltok erre?” A pasák ezt válaszolták: „Padisahom, ez a dolog semmilyen más dologhoz nem hasonlítható, adj ki díván parancsot, hogy a katonák közül mind a kicsik és a nagyok, mind a janicsártestület népe (ocak halkı) gyűljön össze és tárgyaljon arról, hogy noha ezek a hitetlenek békülni óhajtanak, de egy-két várát akarnak. Ezt nem lehet tárgyalás nélkül elrendezni”, mondták ... (itt hiányzik az eredetiben a 30. lap), ... nem áll meg.

Miközben a pasák úgy döntöttek, hogy: „A békét mielőbb el kell fogadni, és a kereskedés megerősítése is jónak tűnik”, mindnyájan egy helyre gyűltek össze, és a követet is ide hozatták: „Nézd követ, jól van, ennek a dolognak az [elintézését] mi magunkra vállaljuk, oly módon, ahogyan Te akarod, megszerezük a padisah beleegyezését és megbékítjük őt. Azonban nekünk is vannak javaslataink. Ha így áll a dolog, legyen így, és ne legyen másként! Ne legyen a távozásod késleltetve, hogy a dolgaidtól ne maradj távol és mi se halasszuk el a mieinket, mivel a nap estefelé jár, és mi mindnyájan hadjáratra indulunk, az előkészületeinket ne akadályozd.”³² Amint ezeket

³¹ Ágoston Gábor felhívta a figyelmet arra, hogy a fent idézett levél mind stílusában, mind pedig tartalmában a krónikás szüleménye. ÁGOSTON, 1986. 268.

³² A szövegből kiderül, hogy a pasák egy hadjáratra való elindulás előtt álltak. Ennek tudható be a magyar követséggel szembeni viszonylagos nagylelkűség. A békekötés után a török sereg elindult a Dardanellákon keresztül Ázsiába, hogy megmérkőzzön a lázadó Karamániai Ibrahim béggel. Ba-

mondták, a követ így szólt: „Parancsoljatok, mi az óhajotok?” A pasák így szóltak: „Ha a Ti királyaitok, mind a despota, mind Jankó és mind maga a király (!) megesküdné, ez nagyon szép lenne, ha azonban nem lesznek állhatatosak abban, amelyre megesküdvé a becsületüket feltették, azonnal időre készen legyetek, hogy a mai naptól hatvanöt napra Belgrád alatt jó emlékezettel beszélhessünk, ahol a dolog kétségtelenül el fog dőlni. Ha nem ebben az évben, akkor a jövő évig, ha abban sem, akkor egy újabb évig, a végítélet napjáig fog ez a háború eltartani.” Ezt hallva a követ magára vállalta, hogy a királyok esküt fognak tenni. [Eldöntötték, hogy] Balta-oğlu Sülejmán nevű személyt fogják követségbe küldeni, és a pasák így szóltak: „Mi a padisahhoz megyünk és reméljük, hogy ily módon lesz elfogadva, ahogyan mi a dolgot láttuk.” Felosztatva a [gyűlést] a padisah elé jöttek, ahol az ügyeket egyenként ismertették, és tudatták a padisahnal, hogy Balta-oglut fogják követségbe küldeni, ennek megfelelően a padisah is parancsot adott ki. A követek és Balta-oglu elindultak Magyarország irányába és távoztak. ...

Mivel azonban a követek és Balta-oğlu követi megbízatással innen [már korábban] Magyarországra távoztak, egyik nap a követek és Balta-oğlu a szerencsétlen hitetlenek székvárosába³³ megérkeztek és bevonultak. Néhány nap múlva Balta-oglut a király elé vitték. A király így szólt Balta-oľluhoz: „Te miféle ember vagy, minek jöttél ide? Vagy árut vásárolsz és kereskedelmet folytatasz?” E szavak után Balta-oľlu így válaszolt: „Azt állítjátok rólam, hogy kereskedőre hasonlítok. Én azonban kereskedő nem vagyok. Mostanában követet küldtetek a padisahunkhoz, és békéért könyörögtetek. Padisahom pedig engem küldött ide, hogy nézzem meg, hogy mi a válaszotok, és hogy erről a padisahnak biztos hírt vigyek. Nem azért jöttem, hogy könyörögjek nektek, és padisahom sem esdekel előttetek. Dicsértessék az Isten és az Ő jótéteménye!³⁴ A padisahomnak most nagyon sok katonája van, oly nagy mennyiségben gyűlt össze az iszlám had, hogy számukat csak Allah tudja. Ha a ti óhajotok ismét a háború lenne, a kardok készen állnak, azonnal, ahogy a padisahtól jelet látnak. Azért jöttünk ide, mert biztos hírt óhajtunk. Vagyis nem a ti látásotok kedvéért jöttem ide!” A despota felkelt a helyéről és Balta-ogľuhoz lépett és a szállására ment. A despota nagyon könyörgött, hogy „számomra van-e valamilyen megoldásod? A padisah Szendrőt ismét nekem adományozza-e?” Balta-oľlu így válaszolt: „A padisah válasza itt van nálam. Ha most az óhajom szerint cselekedtek és Te, a király és Jankó mind a hárman megesküdtök arra, hogy velünk nem fogtok háborúzni, akkor rajtam keresztül a ti kéréseitek meg fognak valósulni, más esetben azonban megoldás nincs. Neked nemhogy várat [nem adnak], hanem még arra sem leszel képes, hogy oda nézz!” Ezt hallván a despota ismét a király elé járult és a helyzetet részletesen elmondta neki: „Ha mindhárman nem esküszünk

binger szerint 1444. július 12-én átkeltek a tengerszoroson, egy hónappal az edirnei megállapodás után. BABINGER, 1962. 136.

³³ Itt téved a török krónikás, a béketárgyalások Szegeden folytak. A szerződés megerősítésére és a király esküjére Nagyváradon került sor 1444. augusztus 15-én. ENGEL, 1984. 93-94.

³⁴ el-hamdü lilláh ve-l-minnet (arab)

meg, akkor a dolog nem fog menni, a török készen áll, ránk tör, s akkor már nem is lehet neki választ adni." Ekként tárgyaltak. A következő nap Balta-oglut ismét a király palotájába hozták és helyet mutattak neki. Balta-oglu leült. Ezennel a király így szólt: „A padisahtól mi Szendrő várát kértük a nagy despota számára. A várakat kiürítvén át tudod adni a despotának? Vagy pedig ismét jelentened kell a padisahnak?” Szavaira Balta-oglu ezt felelte: „Nézd királyom, ha a javaslatot, amelyet nektek tettem, véghez viszitek, vagyis mindhárman megesküdtek, az óhajotok részemről elfogadásra kerül, egyébként más megoldás nem létezik.” Ezen átkozottak mindhárman súlyos esküt tettek és szerződésleveleket (*'ahd-nāme*) állítottak ki és Balta-oglungnak adták át. Miután pedig arany gurusokkal és más értéktelen ajándékkal Balta-oglut kielégítették, a rosszszándékú despotával együtt elindult és Szendrőt kiürítette neki átadta,³⁵ majd pedig a világ menedékhelyéül szolgáló padisahhoz visszatért.

Melléklet

II. Murád szultán levele II. Ulászló lengyel és magyar királynak. A török [császár] válaszlevele Pannónia királyához.³⁶

A változat

A Nagyságos és Méltóságos fejedelemnek, a Nagyságos László császárnak (imperator), Magyarország császáranak és Lengyelország királyának etc., mint testvéremek és legkedvesebb barátoknak, Amurath bég, a Nagyságos Úr, a Nagyságos Amyras Soltam Machmet Begnek, a Nagyságos császárnak, a Nagyságos Soltánnak a fia üdvözlését és testvéri érzésnek és a barátságának kedvező növekedését ajánlja.

Nagyméltóságod tudja meg, hogy a nemes férfiú, az Ön kiváló és hűséges küldötte a Nagyméltóságod részéről [küldött] nekünk tetsző levelet elhozta, és ebben a levélben Nagyméltóságod közölte, hogy bármit is mond Ön részéről az Ön hűséges küldötte,

B változat

A legkiválóbb fejedelemnek, Lászlónak, Pannónia és Lengyelország királyának úgy mint testvérünknek és igen tiszteletre méltó barátunknak Amurath bég Sultam, Machmet bégnek, Asia nagy egykori uralkodójának a fia, Asia nagy királya, valamint Thraxok és Macedonok leghatalmasabb császára üdvözlését és az őszinte tiszteletadásból fakadó érzelmét küldi.

Stoykát, Fenséged hűséges emberét, hírnökét, szószólóját és követét szívesen fogadtuk, és Fenségednek számunkra igen kedves leveleit, amelyeket csak bemutattott, még szívesebben fogadtuk. Ezekből megismertük, hogy Te azt kívánod, hogy mi mindent úgy fogadjunk a fentebb említett Stoykától, mintha az a Te saját sze-

³⁵ A szerb évkönyvek tanúsága szerint a despota 1444. augusztus 22-én vette át Szendrő várát. BABINGER, 1962. 137.; ENGEL, 1984. 84.

³⁶ HALECKI 1943. 88–90.

Stoyka, azt az Ön saját személyének tulajdonítsuk.

Közöljük uraságoddal, hogy a kedves követ, Stoyka elsőként Georgius despota úrról beszélt nekünk, arról, hogy az ő fiait és területeit szükséges kiadnom, és hogy Georgius minden szolgálatunkra kötelezett legyen, miként a múltban is volt.

Ez ügyben a Nagyméltóságod iránti testvéri érzetből engedtem. Ezután arról beszélt nekünk, hogy számomra tetsző legyen Blado úrral, Velachus vayvodával békét kötni a következő módon: hogy Blado vayvoda fizessen adót nekem a kezdeti szokás szerint, és minden szolgálatunkra kötelezett legyen, miként kezdetben, és ezután is így legyen, csak az nem, hogy személyesen jelenjék meg az udvarunkban. Ebben Nagyméltóságod iránti szeretetből belenyugszunk, tudniillik, hogy Blado vayvoda adjon adót és mindent, amikre a mi szolgálatunkban eddig is kötelezett volt, és ezután is így tegyen, és megnyugszunk abban, hogy személyesen maga ne jöjjön az udvarunkba, csak kezeseket küldjön hozzánk, és ha a mieink az ő területeire menekülnek, küldessenek hozzánk vissza, és mi is így cselekszünk, ha az ő területeiről ide menekülnek.

Ezen a módon az is kitetszik, tudniillik, hogy egyszerre tartjuk meg a Nagyméltóságod és a köztünk levő békét, testvéri érzést és jó barátságot.

Ezen okból kifolyólag mi megesküdtünk Nagyméltóságod követe, tudniillik Stoyka előtt, hogy jól és szilárdan megtartjuk a nagyméltóságoddal kötött békét, semmiféle csel és csalárdság nélkül egészen tíz évig. Ezért elküldjük a mi hűséges, nemes és kiváló emberünket, Solymambéget, tudniillik, hogy nagyméltóságodnak tetszések személyesen megesküdni, szabályosan és hitelesen, semmiféle csel és csa-

mélyed hiteles hűsége (?) lenne. Tudd meg tehát, hogy ő elsőként Georgius despota ügyéről beszélt fenséged nevében, hogy én adjam neki vissza a fiait és a területeit, és maga Georgius pedig ahogyan tartozott az eltelt időszakban nekünk segítséget adni bármely ügyünkkel kapcsolatban, úgy ezután is hasonlóképpen tartozzék. Mi mindezeket a Fenségedre és Királyi Testvériségedre tekintettel nagykegyelmesen megadjuk. Ezután a Te szószólód, Fenséged nevében azt sürgette, hogy Blado vayvodának, a Flaccusok fejedelmének méltóztassunk békét adni a következő feltételekkel, hogy maga Blado azon adókat, amelyeket nekünk kezdetben a szerződés (foedus) szerint annyi éven át tartozott fizetni, a jövőben különösen tartozzék, de mentesüljön a szokásjog szerint az alól, hogy személyesen megjelenjék az udvarunkban. Mi mindezeket a Te Királyi Testvériséged iránti hálából készségesen megengedve ebben az egyezményben (pactum) elrendeljük, hogy ő maga egy bizonyos esztendőn át adjon nekünk bizonyos számú kezeset, és ha valamely emberünk az ő bármely területére menekülne, azt minél előbb köteles nekünk kiszolgáltatni, és mi is elhatározzuk, hogy a mi területeinkre menekülő összes emberét visszaadjuk.

Elhatároztuk, hogy mindezek a készséges lélekkel és kegyes akarattal megengedett dolgok ebben az egyezésben megerősítetnek és elismertetnek, azaz hogy legyen béke, barátság, testvériség és jóakarát egyszersmind közted és más valamely szövetségeseid és alávetetted között, valamint köztünk és a mieink között, és ezen ügy érdekében királyi szokás szerint a Te szószólód, Stoyka előtt megesküdtünk, hogy ezt a megerősített, igaz, jó és nyugalmat hozó békét cseltől és csalárdságtól

lárdság nélkül, hogy a velünk kötött békét
tíz éven át jól és szilárdan megtartja.

mentesen tíz éven át szilárdan megőriz-
zük.

Ezért a Te Királyi Kiválóságodhoz elküld-
jük a mi hűséges, nemes és felettebb se-
rény emberünket, Solimanbeghet, hogy az
ő jelenlétében Fenségednek tetsszék a Te
királyi szokásod és a Ti vallásotok szoká-
sa szerint szabályosan és hitelesen meg-
küldni semmiféle csel és csalárdság nélkül,
hogy a mai naptól az elkövetkező tíz esz-
tendeig a békét jónak és szilárdnak, nyu-
galmat hozónak és velünk együtt kölcsö-
nösnek tekinted és azt állandóan és sért-
hetetlenül betartod.

Sándor Papp

THE PEACE TREATY OF SULTAN MURAD II AND
POLISH-HUNGARIAN KING LADISLAS I IN 1444

The study deals with one of the most relevant events of the Ottoman-Hungarian diplomatic relations before the battle of Mohács, the peace treaty of 1444. Both the contemporary historians and later historiography were interested in the fact, that according to the testimony of sources, the Hungarian and Polish king, Ladislas I first made peace with sultan Murad II, then breaking the treaty attacked the Ottoman Empire. The importance of the peace treaty had been increased by the fact, that the campaign proved to be a failure and Ladislas I died in the decisive battle of Varna. In spite of the interest the text of the treaty had not been found and its content had been reconstructed just from hints. A few years ago Dariusz Kołodziejczyk supposed, that the Latin letter of the sultan (its date June 12, 1444) containing data for the peace treaty — which was sent to the Hungarian king — had been the real peace treaty ('ahd-nāme). This present study contains opinions of this hypothesis. Besides the European sources Ottoman chronicles are at our disposal. The chronicle *Gazavât-i Sultan Murâd b. Mehemed Hân* (The Campaign of Mehmed's son, han Murad) gives useful informations for this topic. Since this valuable source has not been translated into Hungarian yet, the translation of it has been added to the study.

VILÁJETEK A HÓDOLTSÁGBAN

E tanulmányban a magyarországi vilájetek (beglerbégiségek) létesítése körülményeit, feltehető okait, s szervezetüket elemzem. Vizsgálom, miért szervezett a Porta több beglerbégiséget is Magyarországon,¹ s a vilájetek létesítésének módjai közül melyiket alkalmazták Magyarországon.² A török hódoltság időszakában összesen kilenc vilájetet hoztak létre.³ A szakirodalomban jórészt töredékesen sorolták fel a magyarországi vilájeteket, két beglerbégiség (pápai, szigetvári) esetében jóformán létezésükről sem tudott a közelmúltig a történeti kutatás.⁴ A hódoltsági beglerbégiségeket 1541 és 1664 között szervezték meg: Szulejmán alatt kettő, a 15 éves háború időszakában öt, 1658–1664 között pedig két új beglerbégiség felállítására került sor.

Az első két vilájet a szulejmáni érában, az Oszmán Birodalom expanziója zenitjén jött létre. A *budai vilájet* megszervezésére ahhoz képest későn került sor, hogy Szulejmán szultán 1526. augusztus 29-i mohácsi győzelme után már 1526 szeptemberében bevonult a Magyar Királyság fővárosába. Budát három évvel később, 1529-ben újra

¹ A budai, temesvári, váradi, kanizsai vilájeteket említi EMBER GYÓZÓ: Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946. (továbbiakban: Ember 1946) 595–596.; budai, temesvári, egri, kanizsai ejáletekre l. HEGYI KLÁRA–ZIMÁNYI VERA: Az Oszmán Birodalom Európában. Bp. 1986. 102–103.; budai, temesvári, egri, győri, kanizsai, váradi és újvári vilájetekre vö. MATÚZ JÓZSEF: A magyarországi török hódoltság néhány főbb sajátosságáról. In: Gesta Hungarorum II. Zürich, 1985. (továbbiakban: Matúz 1985) 36., budai, temesvári, győri, szigetvári, egri, kanizsai, váradi, újvári ejáletekre l. ÁGOSTON GÁBOR. A Hódolt Magyarország. Magyarország krónikája 6. Bp. 1992. (továbbiakban: Ágoston 1992) 78.

² Az oszmán vilájetekre vonatkozó külföldi irodalomból l. PITCHER, D. E.: A Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century. Leiden, 1972. (továbbiakban: Pitcher 1972); BIRKEN, A.: Die Provinzen des Osmanischen Reiches. Wiesbaden, 1976. (továbbiakban: Birken 1976); RÖHRBORN, K.: Untersuchungen zur Osmanischen Verwaltungsgeschichte. Berlin–New York, 1973.; KUNT, M.: Sancaktan eyalete 1550–1650 arasinda Osmanli ümerasi ve il idaresi. Istanbul, 1978. (továbbiakban Kunt 1978)

³ A magyarországi beglerbégiségekre koncentráló összefoglalás DÁVID GÉZA: Török közigazgatás Magyarországon. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 1995. (MTAK) (továbbiakban: Dávid 1995)

⁴ A pápai beglerbégiségre l. DÁVID GÉZA: A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban. In: Zalai Múzeum 4 (1992) (továbbiakban: Dávid, ZM 1992) 56–57., uő.: A Veszprémi szandzsák. In: Keletkutatás 1992 ősz (továbbiakban: Dávid, Kk 1992) 27.; A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete. A bevezető tanulmányt írta PÁLFFY GÉZA, szerk. HERMANN ISTVÁN. Pápa, 1997. (továbbiakban: Pálffy 1997) 18–19., a szigetvári beglerbégiségre l. DÁVID GÉZA: Szigetvár 16. századi bégjei. (továbbiakban: Dávid 1993) In: Tanulmányok a török Hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. Szerk. SZITA LÁSZLÓ. Pécs, 1993. (továbbiakban: Szita 1993) 172–174.

elfoglalta, de átadta azt János királynak. A szultán a kard jogán a magáénak tekintette Magyarországot, de kezdetben nem akarta bekebelezni, iszlám területté (dār ül-Islām) tenni. Szulejmán egyelőre megelégedett az Oszmán Birodalomhoz vazallus országgént (dār ül-'ahd) kapcsolódó Magyarországgal.⁵ I. János halála (1540) után Szulejmán szerződésben ismerte el annak fiát, „Isztfan” királyt (János Zsigmondot). A szultán 1541-ben újabb hadjáratot vezetett Magyarországra, látszólag I. Ferdinánddal szemben kis védenca megsegítése céljából. Az 1541. augusztus 29. és szeptember 4. között hozott új *szulejmáni rendezés* értelmében a szultán Budát (Budun) vilájetként iszlám területnek nyilvánította, élére kinevezte beglerbégi címmel Szulejmán pasát. I. János fia Erdélyt kapta „szandzsákként”, azzal az indoklással, hogy korábban apjáé volt ez a terület. János Zsigmond gyámjai közül Petrovics Péter is szandzsákként kapta meg az általa birtokolt temesi vidéket. Fráter Györgyöt is megerősítette birtokaiban (Várad, Kassa, Fogaras, Nagybánya) az oszmán uralkodó. Az új rendezés létrehozott egy közvetlenül bekebelezett területet, a budai vilájetet és hozzá kapcsolódtak Magyarország keleti felén a hűbéres, „virtuális-jogi” szandzsákok.⁶ A budai (buduni) vilájet megalakításával a korábbi székhely előretolt végvárrá változott, mivel a török korábban (1521, 1526) csak a szerémségi területet foglalta el. A budai és később a temesvári beglerbégség megszervezését valóban akkor végezték, amikor „az új területi hódításokból egy szandzsák is alig tellett volna.”⁷ A budai pasa-szandzsák védelme érdekében a határszögből néhány szandzsákot kellett hozzá kapcsolni. Ferdi, kortárs történetíró szerint „a boszniai, a szemendriai, a pozsegai, az izvorniki, a vidini és az aladsa hiszári bégek szpáhijaikkal együtt a buduni vilájet védelmezése végett” Szulejmán pasa parancsnoksága alá rendeltettek.⁸ Egy 1543 elejére datált listában a következő felsorolás szerepel: „Budához az alábbi egységek tartoztak: Szendrő, Zvornik, Aladsa Hiszár, Vulcsetrin, Pozsega, Szeged, Perini Petri livája, Erdély és Temesvár.”⁹ Erdély és Temesvár hűbéres területként csak névleg tartozott a budai vilájet alá. Perényi Péter „livája” (a birtokában levő Valpó és Siklós várai) az 1543-as szultáni hadjárat során került török kézre, s

⁵ L. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Megjegyzések a „szulejmáni ajánlathoz”(a török Porta magyarországi politikája 1526–1529). AUSz, Acta Historica 86 (1988) (továbbiakban: Tóth, AUSz 1988) 31–39.; más értelmezésre I. MATUZ, J.: Die Verzicht Süleymans des Prächtigen und die Annexion Ungarns. Ungarn Jahrbuch 1974–1975. 38–46.; FODOR PÁL: Magyarország és a török hódítás. Bp. 1991. (továbbiakban: Fodor 1991) 8–9, 15, 57.; az arab eredetű politikai-jogi fogalmakra I. összefoglalóan KHADDURI, M.: War and Peace in the Law of Islam. Baltimore, 1955.

⁶ A szulejmáni rendezés fogalmára TÓTH, AUSz 1988. 38.; a rendezés tartalmára FODOR 1991. 68–119.

⁷ Vö. KÁLDY-NAGY GYULA: Nagy Szulejmán és az Oszmán Birodalom kifejlődése. Akadémiai doktori disszertáció. Bp, 1980. (továbbiakban: Káldy-Nagy 1980) 451.

⁸ Török történetírók II. (1521–1566) ford. THÜRY JÓZSEF. Bp. 1896. (továbbiakban: TT II.) 109.

⁹ A listára és keltezésére L. DÁVID GÉZA: A budai beglerbégek jövedelmei és birtokai a 16. században. Keletkutatás 1991 tavasza (továbbiakban: Dávid, Kk 1991), 51. o. 4. jegyzet; DÁVID 1995. 137., ennek értelmezésére vö. még FODOR PÁL: A temesvári vilájet a török hódoltságban. (továbbiakban: Fodor 1996) In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. LENGVÁRI ISTVÁN. Pécs 1996. (továbbiakban: Lengvári 1996) 195.

1543-ban szállták meg Szegedet is. A budai vilájetet tehát a budai pasa-szandzsákból, s a ruméliai vilájetből „kölcsonzött” öt szandzsákból szervezték meg.¹⁰

A budai vilájet később nagy mértékben növekedett. A mohácsi szandzsák 1542. évi kialakítását követően Szulejmán 1543-ban újabb magyarországi hadjáratot vezetett és az elfoglalt Esztergom, Székesfehérvár, Pécs, Siklós, továbbá Szeged egy-egy szandzsák székhelyévé lett. Ekkortájt szervezték meg a szerémi és a rövid életű görösgáli szandzsákokat is. 1544–45-ben a budai pasa újabb várakat szállt meg, s újabb szandzsákok kialakítására került sor (simontornyai, nógrádi, hatvani).¹¹ A budai beglerbégség végleges megszerveződése az 1543–45-ös oszmán hódítási hullámhoz kapcsolható. Buda megszűnt határvár lenni, a budai vilájet súlypontja áthelyeződött délről északra.¹² Az 1552. és 1566. évi nagy hadjáratok és az 1553–1555 közötti hódítások eredményeképpen újabb szandzsákok szervezésére került sor (szolnoki, veszprémi, koppányi, szécsényi, füleki, szigetvári). Területi kiterjedésének maximuma idején, egy 1568–74 közötti kimutatás szerint húsz szandzsákja volt, amelybe beleszámított a Ruméliától átvett öt szandzsák is.¹³

Az időben következő beglerbégség a *temesvári vilájet*. Fráter György egyesítési kísérletére, Erdély Habsburg megszállására válaszul Szulejmán 1551–52-ben háborút indított és több délvidéki vár is oszmán kézre került. A Kara Ahmed másodvezír által elfoglalt Temesvárt nem csatolták a távoli Budához, hanem vilájetté szervezték. Ennek fő oka az lehetett, hogy a Temes-vidék önálló katonai–közigazgatási körzet volt korábban. Temesvár 1541 előtt a temesi ispánság és az „alsó részek főkapitányának” székhelye, 1541-től Petrovics Péter „szandzsákja”, 1551–52-ben a tévesen alföldi főkapitányságnak is nevezett „alsó részek főkapitánysága”¹⁴ központja volt, így alkalmasnak tűnhetett arra, hogy e funkcióját megtartva a törökök vilájetté tegyék.¹⁵ Temesvár vidékét a

¹⁰ A budai vilájet 1541-es rétegéhez 3 ruméliai szandzsákot sorolt BIRKEN 1976. 28–31.; öt szandzsákot KÁLDY-NAGY 1980. 451.

¹¹ Az újonnan létesített szandzsákokra l. KÁLDY-NAGY GYULA: Harácsszedők és rájak. Törökvilág a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1970. 52.; uő., In: The Encyclopaedia of Islam. V. vol. Leiden, 1990. (továbbiakban: EI V.) 1022–1023.

¹² DÁVID, Kk 1991. 51–52, 57.; 1547–1550 táján 11 szandzsákja szerepel Budának, vö. FERIDUN M. EMECEN–ILHAN ŞAHİN: Osmanlı taşra teşkilatinin kaynaklarından 957–958 (1550–1551) tarihli sancak tevcih defteri. Ankara, 1999. (továbbiakban: Emecen–Şahin 1999) 60–62. — Papp Sándort illeti köszönet az adatért.

¹³ Az 1568–74 közötti kimutatásra l. KUNT 1978. 134–135.; idézi DÁVID, G.: Administration in Ottoman Europe. In: Süleyman the Magnificent and His Age. Ed. by KUNT, M.—WOODHEAD, C. London–New York, 1995. 82. o. 49. jegyzet.; DÁVID 1995. 147.; 20 szandzsákra l. még EMBER 1946. 595.; SZÁNTÓ IMRE: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp. 1980. (továbbiakban: Szántó 1980) 25.

¹⁴ A tévesen újnak feltüntetett alföldi főkapitányságra l. EMBER 1946. 253.; SZÁNTÓ 1980. 40.; a Mohács előtt is meglévő „alsó részek” főkapitányára l. PÁLFFY GÉZA: Védelmi övezetek a Tiszától keletre a 16. században. In: LENGVÁRI 1996. 209–227.

¹⁵ Temesvár szerepére vö. FENYVESI LÁSZLÓ: A temesközi–szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). Studia Agriensia 14 (1993) 235–287.

kortárs török krónikások már 1526-tól önálló területként tekintve „dimiskári vilájetnek” nevezték.¹⁶ A temesvári vilájetet hasonló kényszerhelyzetben állították fel, mint 1541-ben a budai beglerbégiséget. A temesvári beglerbégiség létrehozásával a Porta meg akarta szilárdítani megingott pozícióit a térségben, az ekkor Habsburg-birtokban levő másik hűbéres területet, Erdélyt vissza akarta hódítani.

A temesvári vilájet megszervezése több vonatkozásban is hasonlított a budai beglerbégiség megalakítására. Kezdetben „hátszági”, ruméliai szandzsákokat (Szemendre, Aladsa Hiszár, Vidin) kapcsoltak a temesvári pasa-szandzsákhöz.¹⁷ Az 1552-es hadjárat során elfoglalt Csanádot, Aradot, Lippát is szandzsákokká tették. Az 1566-os hadjáratban elfoglalt Gyulát (az aradi szandzsák beolvasztásával) és Jenőt is szandzsákká szervezték.¹⁸ Egy 1568-as listában szerepelt a temesvári, lippai, vidini, aladsa hiszári, csanádi-becsi-becskereki, aradi-gyulai, modovai és pankotai liva.¹⁹ Szamosközy István egy 1600 után készült feljegyzésében a következő szandzsákokat sorolta fel: Modova, Arad, Csanád, Vulcsitrin, Gyula, Vidin és Lippa.²⁰ Az 1660-as években Evlia Cselebi nagy ejáletnek nevezte Temesvárt, amely akkor hat szandzsákból állt (Temesvár, Lippa, Csanád, Gyula, Morava, Orsova).²¹ A beglerbégiség központja Temesvár volt, de voltak olyan rövidebb időszakok, amikor a beglerbég portai rendelkezésre más székhelyre költözött. Kapcsolatban állt ez az időnkénti erdélyi válságokkal, amikor a fejedelemség szemmel tartását jobban meg lehetett oldani egy Erdélyhez Temesvárnál közelebbi székhelyről. Ilyen ideiglenes központ volt az 1550-es évek közepén Lippa, az 1660-as években Jenő. Ekkor a temesvári vilájet élén álló tisztségviselőt lippai, illetve jenői beglerbégnek nevezték. A vilájet első beglerbégje, Kászim (Kászon) pasa 1556 október végi levelében magát lippai beglerbégnek nevezte.²² Ő maga kérte előzőleg, hogy a Habsburg-fennhatóság alatt levő Erdélyhez közeli Lippára tehesse át székhelyét, amely-

¹⁶ TT II. 102, 109. (FERDI); vö. még uo. 102. o. 2. jegyzet (THÜRY JÓZSEF)

¹⁷ Vö. KÁLDY-NAGY 1980. 451., KÁLDY-NAGY, EI V. 1022–1023.; közigazgatásilag nem, csak haderejüket számítja ide FODOR 1996. 197.

¹⁸ A temesvári vilájet szandzsákjaira l. előző jegyzet; vö. még BIRKEN 1976. 39–40.; FODOR 1996. 197–198.; az aradi szandzsák későbbi beolvasztására l. DÁVID GÉZA: A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei (arad-gyulai szandzsákbégek). Történelmi Szemle 1994/1–2. sz. (továbbiakban: Dávid, TSz 1994) 114.

¹⁹ E listára l. DÁVID 1995. 149.

²⁰ Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. XVII. század eleje. Közzéteszi E. ABAFFY ERZSÉBET–KOZOCSA SÁNDOR. Bp. 1991. (továbbiakban: Szamosközy) 219.

²¹ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Ford. KARÁCSON IMRE. Bp. 1985.² (továbbiakban Evlia Cselebi 1985) 26.

²² MOL E 211 Magyar Kamara, Lymbus series II. 102. cs. 36. tétel, fol. 6. — Kászon pasa 1556. október végi levele Mágocsy Gáspárnak. Az iratért PAPP SÁNDORNak mondok köszönetet. — Kászim lippai beglerbégre török források alapján l. összefoglalóan DÁVID 1995. 230–232; 508–513., uő.: Kászim vojvoda, bég és pasa. Keletkutatás 1995 őszi, 53–66, 1996 tavasz 41–55.; FODOR 1996. 196.; uő.: Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban. Történelmi Szemle 1997/3–4. 315–316.

re 1555. december 1-én kapott parancsot. Lippa székhelyé válásával párhuzamosan Temesvárra béget neveztek ki a korábbi lippai bég, Halil személyében. Lippa a beglerbégység központja volt 1555 végétől nagyjából 1558 áprilisáig, hiszen az utóbbi időpontban Temesváron még bég székelt.²³

Az 1568-ban megkötött drinápolyi béke után következő negyedszázados „békés” időszakban a Ruméliához tartozó Bosznia (Bosna) 1580-ban vilájeti státust kapott. Az említettekén kívül más európai, illetve hódoltsági vilájet szervezésére valószínűleg nem került sor az 1541–1593 közötti időszakban.²⁴ A boszniai beglerbégység felállítása válszlepés lehetett arra, hogy 1578-ban Károly főherceg Belső-Ausztria védelme érdekében haditanácsot létesített, amely két horvát-szlavóniai főkapitányság felett gyakorolt felügyeletet. A Buda fennhatósága alatt levő boszniai vilájet két egykori ruméliai szandzsákot kapott a budaitól (zvorniki, pozsegai).²⁵ Az 1590-es évek elejére a megerősített horvát-szlavón határőrvidék és a vele szomszédos új beglerbégység között kieleződött a viszony, s hozzájárult a háború kitöréséhez.

A „hosszú” vagy „tizenötéves” háború (1593–1606) során több beglerbégység megszervezésére került sor. A háború első évében, 1593-ban a budai vilájet egy új szandzsákkal (Veszprém) gyarapodott, de kettőt (Füleket, Szécsény) veszített el. Szinán nagyvezír Szulejmán szultán politikáját követve az annektálás mellett megpróbálkozott hűbéres státusú területek létrehozásával: a hódítás irányából kieső Felvidéken egy *vazallus kassai vajdaság* létesítésének lehetőségét vetette fel.²⁶ E kísérlet nem járt eredménnyel.

A háború második éve az oszmánok számára rendkívül sikeres volt. Szinán nagyvezír 1594. évi hadjárata során elfoglalta Tatát, Szentmárton, Pápát és Győrt. Az 1594. évi észak-dunántúli török hódítások elég jelentősek voltak ahhoz, hogy új vilájet szervezésére kerüljön sor. Leginkább Győr esetében volt indokolt beglerbégység létesítése. Korábban úgy vélték, hogy csak szandzsákká tették Yanik-ot (Győrt).²⁷ Újabb nézet szerint Győrt beglerbégsséggé szervezték.²⁸ A források arról tanúskodnak, hogy Győr

²³ Vö. előző jegyzet; összefoglalóan DÁVID 1995. 230–232, 512–515.

²⁴ Egy forrásban Bali kaposvári beglerbég szerepel 1590-ben, vö. KARÁCSON IMRE: Török-magyar oklevéltár 1533–1789. Bp. 1914. 160. (213. sz.); tévedésnek tarja DÁVID 1995. 156. o. 48. jegyzet.; — 1557 táján Kászim mohácsi beglerbégként szerepelt, mégsem alakult ki mohácsi vilájet a Dunántúlon, vö. DÁVID 1995. 514–515.

²⁵ Bosznia vilájetté szervezésére l. BIRKEN 1976. 43–47; INALCIK, H.: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600. London, 1973. (továbbiakban: Inalcik 1973) 104.

²⁶ A „szináni ajánlatra” és a kassai vajdaságra vö. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Szinán nagyvezér tervei 1593–94-ben. Hadtörténelmi Közlemények 1982. (továbbiakban: Tóth, HK 1982) 168–171.

²⁷ Vö. KARÁCSON IMRE nézete, Török történetírók III. 1566–1659. Bp. 1916. (továbbiakban: TT III.) 142. o. 1. jegyzet; MAROSI ENDRE, I. Magyarország hadtörténete I. Szerk. BORUS JÓZSEF. Bp. 1984. 215.; kezdetben pasa-szandzsákként Budához kapcsolták, s csak 1597–98-ban lett vilájet, vö. BIRKEN 1976. 34–35.; szandzsák és vilájet között ingadozott VERESS D. CSABA: A győri vár. Bp. 1993. 84, 86, 92.

²⁸ PITCHER 1972. 129., MATÚZ 1985. 36.; FINKEL, C.: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988. (továbbiakban: Finkel 1988) 12, 18.; DÁVID 1995. 156, 281.

elfoglalása után rögtön vilájet lett. Pecsevi és Tálíkizáde szerint szerint Yanik ejaletjét Oszmán pasa iszkenderiai bég kapta.²⁹ Kjátib Cselebi győri beglerbég címmel említette Oszmánt és Mahmúdot.³⁰ Oszmán és magyar levéltári forrásokban is ők szerepelnek győri pasaként.³¹ A győri vilájet szervezésével kapcsolatban azt tudjuk Abdülkadir művéből, hogy Szinán nagyvezír négy szandzsákot csatolt Györhöz, de nevüket nem említi.³² Feltevés szerint Esztergomra, Székesfehérvárra, s egy közép-dunántúli szandzsákra gondolhatunk, illetőleg a pápait is szandzsáknak vették török történetírók.³³ Tálíkizáde arról tudósít, hogy a győri beglerbég alá rendelték Aydin és Mentese szandzsákbégjeit záimjaikkal és szpáhijaikkal együtt.³⁴ Musztafa Ali megemlíti, hogy a kis Szentmártont is szandzsákká tette Szinán nagyvezír.³⁵ Mahmúd győri beglerbég 1597. szeptemberi–novemberi leveleinek kivonatából tudjuk, hogy a koppányi szandzsákbég ügyében írt kérelmet, ezért feltételezhetően a koppányi szandzsákot Győr alá rendelhették.³⁶ Az 1594–98 között fennálló győri vilájet a győri pasa-szandzsákból és a budai vilájetből átszatolt koppányi szandzsákból állhatott, s az újonnan meghódított Szentmártont és az ekkor szandzsákká előléptetett Tatát is ide kapcsolhatták.³⁷ E két utóbbi szandzsák mellett vagy helyett jelképesen ideszámíthatjuk a távoli, anatóliai Aydin és Mentese szandzsákokat, amelyek katonaságát a győri vilájet védelmére rendelték. Győr vilájeté szervezését több okkal magyarázhatjuk. Egyfelől messzebb esett Budától, mint a korábban meghódított várak, másfelől erős várként alkalmas volt arra, hogy a Bécs elleni támadás bázisa legyen. Győr főkapitányság székhelye volt, ami kiváltképpen alkalmassá tette, hogy beglerbégiséget szervezzenek körülötte.

Az újabb kutatások feltárták, hogy *Pápa* is beglerbégiség központja volt 1594–1597 között.³⁸ Bár egy álláspont szerint csak 1597-ben tették Pápát vilájeté,³⁹ kimutathatóan már Pápa 1594. október 3-i elfoglalása után sor került erre. Egy 1594. október 16–17-i

²⁹ PECSEVI adatára TT III. 111.; TÁLIKIZÁDÉRA ld. WOODHEAD, C.: Talikizades sehname-i hümayun. History of the Ottoman Campaigns into Hungary 1593–4. Berlin, 1983. (továbbiakban: Woodhead 1983) 57, 350, 359.

³⁰ TT III. 230, 234, 235, 271.

³¹ Oszmán levéltári forrásokban Oszmán és Mahmúd győri pasákra vö. DÁVID, ZM 1992. 57, 61. o. 32. jegyzet; vö. még DÁVID 1995. 281–282.; keresztény forrásban Oszmánra I. ÓVÁRY LIPÓT: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. II. füzet. Bp. 1894. 132.

³² IVANICS MÁRIA: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Bp. 1994. 80.; a forrásra I. Topçılar katibi Abdulkadir Efendi 25 b. „Osman Paşaya Yanik eyaletini sadakat ettiler ve dört sancak dahi ilhak ettiler”=„Oszmán pasára bízták a győri eyaletet, melyhez négy szandzsákot csatoltak”. Az idézett szövegrészért és fordításáért köszönettel tartozom IVANICS MÁRIÁNAK.

³³ E feltevésre l. DÁVID 1995. 381.

³⁴ WOODHEAD 1983. 57, 359.; az Anatóliához tartozó Aydin, Mentese livákra EMECEN–ŞAHİN 1999. 65.

³⁵ WOODHEAD 1983. 41. o. 22. jegyzet

³⁶ KARÁCSON 1914. 182. (238. sz. irat)

³⁷ Tata szandzsákká tételére l. TT. III. 222. (KJÁTIB CSELEBI); vö. még TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A tatai vár és ostromainak szerepe a 15 éves háborúban. In: Annales Tataiensis I. Tata, 1998. 29.

³⁸ Vö. 4. jegyzet

³⁹ NAIMA adata alapján l. BIRKEN 1976. 35.

keltezésű parancsban Idrisz pasát pápai beglerbégeként említették.⁴⁰ Pápa esetében Idrisz és Szemender töltötték be a beglerbég tisztségét.⁴¹ Újabbán arra is fény derült, hogy az 1600. évi pápai vallon lázadás idején, amikor esély volt az 1597-ben elvesztett vár visszaszerzésére, a pápai beglerbég címet Haszán pasára ruházták.⁴² Felvevés szerint a pápai várra és környékére szorítkozott a beglerbégség.⁴³ Tálíkizáde megemlíti, hogy Saruhan és Vulcsitrin szandzsákokat rendelték Pápához.⁴⁴ Ha Tálíkizáde adatát úgy értelmezzük, mint Győr esetében, akkor feltételezhetjük, hogy Pápához is ideiglenesen két hátországi szandzsákot kapcsoltak. Közülük Vulcsitrin 1541-ig Ruméliához, 1541-től pedig Budához tartozott. Okkal vehetjük fel a kérdést, hogy miért lett Pápa is vilájet, hiszen nem rendelkezett igazán erős várral. Egy felvevés szerint a Portán „azt igyekeztek sugallni, hogy ha ilyen fontos helyeket sikerül elfoglalni, amelyek beglerbégi központtá tehetők, akkor a seregek régiiek, nincs ok válságról beszélni”. „Isztambulban... kevesen tudták, hogy Győr és Pápa majdnem lőtávolságra vannak egymástól, hogy jóformán nincs hátországuk, s hogy az új vilájetek főleg a Budai, részben pedig a Boszniai pasalik területéből táplálkoztak.”⁴⁵ Ezzel a nézettel szemben meg kell jegyezni, hogy e beglerbégségek alapításáról a helyszínen levő Szinán pasa döntött. A nagyvezír törekedhetett arra, hogy tényleges sikereit is felnagyítsa, de valószínűbb, hogy katonai megfontolások vezethették. Győr és Pápa beglerbégséggé szervezésével Szinán pasa a Bécs felé való előrenyomulást kívánta előkészíteni. Korábban az előretolt helyzetben lévő szandzsákok szolgáltak a hódítás ugróbástyájaként, de a 16. század végén a vilájetek vették át e szerepkört.⁴⁶ Az új beglerbégségek kezdetben szükségszerűen a régebbi nagy vilájetekre támaszkodtak, attól kaptak szandzsákokat, de korábban Buda, Temesvár és Bosznia is így szerveződött.

A szigetvári beglerbégséget is 1594-ben, a nagy hódítások évében szervezték meg. A korábbi szakirodalom nem tudott ilyen ejáletről,⁴⁷ illetőleg 1595-ben vagy 1596-ban említettek szigetvári beglerbéget a források alapján.⁴⁸ Újabb kutatások tisztázták, hogy fennállt egy kérészetű (1594–1596) vilájet Szigetváron.⁴⁹ A szervezés 1594 nyarán történt, amikor Tirjáki Haszán pasa jutalmul beglerbégi címmel megkapta Szigetvárt, s az

⁴⁰ DÁVID, ZM 1992. 57, 61. o. 34–35. jegyzetek; DÁVID 1995. 283–285.

⁴¹ Idrisz pasára vö. TÁLIKIZÁDE adatát, WOODHEAD 1983. 57, 359.; KJÁTIB CSELEBI Idrisz bégként említi, Pápát pedig Győrhöz hasonlóan szandzsákként, I. TT III. 230.; Szemender pasára vö. KJÁTIB CSELEBIT, TT III. 284.; mindkettőre I. előző jegyzet; csak Szemender pasára I. BIRKEN 1976. 35.

⁴² Vö. DÁVID 1995. 286.

⁴³ L. DÁVID, ZM 1992. 57. DÁVID 1995. 284.

⁴⁴ WOODHEAD 1983. 57, 359.; az Anatóliához tartozó Saruhan livára I. EMECEN–ŞAHIN 1999. 65.

⁴⁵ DÁVID, ZM 1992. 57.; vö. még DÁVID 1995. 156–157.

⁴⁶ Vö. DÁVID, ZM 1992. 56.; DÁVID 1993. 172.

⁴⁷ Szandzsákként említi BIRKEN 1976. 30.

⁴⁸ 1595-ben említi vilájetként FINKEL 1988. 18.; vö. még ÁGOSTON 1992. 78.; 1596-ban említi vilájetként PITCHER 1972. 129.

⁴⁹ Összefoglalóan I. DÁVID 1995. 153–155, 280, 400–404.

új vilájet megalakulását 1594. június végétől számíthatjuk.⁵⁰ Tirjaki Haszánt szigetvári pasaként említette Tálíkizáde, s az 1595. augusztus 4-i esztergomi csatában is vitézkedő szigeti pasa katonai akciójáról emlékezett meg egy jelentés.⁵¹ A szigetvári vilájet 1594-es megszervezése után csak rövid ideig lehetett pasa-szandzsák, mert hozzácsatolták a boszniai vilájetből a pozsegi szandzsákot, majd szeptember közepén a budai vilájetből a pécsi szandzsákot is.⁵² Szigetvár esete rendhagyónak mondható, mivel hosszú ideig szandzsákként funkcionált, s a 15 éves háború második évében léptették elő vilájetté. Létesítésének valószínű okát abban kereshetjük, hogy Szinán nagyvezír nagyarányú hódító célkitűzéseinek (egész Magyarország meghódítása, Bécs elfoglalása⁵³) érdekében a vilájetek egész hálózatát hozta létre a Dunántúlon.

A vilájetek 1594-es dömpingje után 1595-ben veszteségek érték a kétfrontos háborúra kényszerülő Oszmán Birodalmat. A felkelő vazallus Erdélyi Fejedelemség csapatai a Maros-vidéken néhány szandzsákközpontot (Lippa, Jenő, Csanád) elfoglaltak, ezáltal a temesvári beglerbégység területe jelentősen csökkent.⁵⁴ A magyarországi hadszíntéren a Habsburg-csapatok bevették Esztergomot, a budai vilájet egyik legjelentősebb szandzsákja székhelyét.

1596-ban újabb változás következett be a magyarországi török közigazgatásban. III. Mehmed szultán elfoglalta *Egert*, amelyet azonnal beglerbégsséggé tett.⁵⁵ Kjátib Cselebi szerint „Egert önálló vilájetté tették és Szufi Szinán pasa budai beglerbéget neveztek ki oda.”⁵⁶ Eger esetében is fel kell vetnünk a kérdést, hogy Szolnokhoz hasonlóan miért nem csatolták szandzsákként Budához. A vár erőssége, stratégiai fontossága (Eger elfoglalásától a bányavidék megszerzését is remélték,⁵⁷ valamint egyes nézetek szerint a lázadó Erdélyt el akarták vágni Habsburg-Magyarországtól⁵⁸), s talán a szultáni hódítás miatt helyezték beglerbéget Egerbe. Az egeri beglerbégység létrehozása egyrészt szolgálhatta a Duna-Tisza közti török terület védelmét, másrészt segíthette a meggyengült temesvári beglerbégséget az elpártolt Erdélyi Fejedelemséggel, továbbá a kassai főkapitánysággal szemben.

⁵⁰ A vilájet 1594-es megalakítására vö. DÁVID, ZM 1992. 56, 61. o. 26–27. jegyzetek; l. még DÁVID 1993. 172, 188. o. 113–114. jegyzetek

⁵¹ TÁLIKIZÁDE adatára l. WOODHEAD 1983. 418.; az esztergomi csatában Terjaki Haszán szigetvári beglerbégre l. PECSEVI, TT III. 116, 118., KJÁTIB CSELEBI, TT III. 234–235.; a szigeti pasát említő jelentésre vö. Hadtörténeti Intézet Levéltára, Törökkori Iratok Gyűjteménye 7. d. 1594/62. sz. irat

⁵² DÁVID, ZM 1992. 56, 61. o. 28–29. jegyzetek; DÁVID 1993. 173, 188. o. 115–116. jegyzetek; pécsi, koppányi, mohácsi, s pozsegi szandzsákokat említ DÁVID 1995. 154.

⁵³ Szinán céljaira l. TÓTH, HK 1982. 166–174.

⁵⁴ Vö. FODOR 1996. 198.

⁵⁵ Vö. PITCHER 1972. 126.; MATÚZ 1985. 36.; ÁGOSTON 1992. 78.; — téves nézet szerint csak 1598-ban lett vilájet Eger, vö. BIRKEN 1976. 36.

⁵⁶ TT III. 256.; előbb Lala Mehmedet, majd végül Szofi Szinánt neveztek ki l. DÁVID 1995. 287.

⁵⁷ A bányavidék megszerzésének tervére l. TT III. 129. (PECSEVI), 247. (KJÁTIB CSELEBI)

⁵⁸ Erdély elvágásának tervére vö. Baranyai Decsi János magyar története (1592–1598), Ford. KULCSÁR PÉTER. Bp. 1982. 325.

A szakirodalomban vitatott, hogy mely szandzsákok tartoztak Egerhez alapításakor, illetve a későbbiekben. Az egri pasa-szandzsákon kívül többen csak a szolnoki és hatvani szandzsákokat említették,⁵⁹ míg más vélemény idesorolta a szegedi, sőt a füleki szandzsákokat is.⁶⁰ Evlia Cselebi az 1660-as években úgy tudta, hogy „Eger vára Mohammed szultán khán összeírása szerint ejálet”, „jelenleg az ejálet öt szandzsákból áll: Szolnok, Hatvan, Gyarmat, Szeged, Eger”.⁶¹ Ebből visszakövetkeztethetünk arra, hogy 1596-os alapításakor mely szandzsákok alkothatták az egri vilájetet. A budai beglerbégségtől megkaphatta Szegedet és Szolnokot. Emellett szólhat, hogy 1596-ban a császári sereg által elpusztított Hatvan várának rekonstrukciójában részt vett a szegedi és a szolnoki bég is.⁶² Hatvan újjáépítése után szandzsákként került Egerhez. 1596. évi alapításakor az egri beglerbégség az egri pasa-szandzsákból, illetőleg a Budától hozzácsatolt szolnoki, szegedi és hatvani szandzsákokból állhatott.⁶³ Ellentmondani látszik ennek az, hogy e szandzsákok némelyike a budai vilájet részeként szerepel egyes forrásokban. Szamosközy István egy 1600 után készült feljegyzésében egyetlen szandzsákokat sem sorolt az egri beglerbégséghez,⁶⁴ Kocsi bég 1631. évi vilájet-listájában pedig az egri vilájet sem fordul elő.⁶⁵ Ayni Ali 1609-re tehető jegyzékében is Budához vették e szandzsákokat.⁶⁶ Az egri vilájet 1613-as zsoldlistájában a szolnoki, hatvani és a szegedi liva várait is az egri ejálethez tartozókként említették,⁶⁷ míg 1628-ban Szeged a budai vilájethez tartozó szandzsákok defterében szerepel.⁶⁸ Ez azt jelentheti, hogy a budai beglerbégség nehezen vált meg szandzsákjaitól, jogigényt formált rájuk. A Budától erősen függő egri beglerbégség így leginkább Eger környékére terjedt ki, szandzsákja volt a közeli Hatvan és Szolnok. Szeged hovatarozása bizonytalanabbnak tűnik, visszacsatolhatták Budához 1613 után.

1597-ben is történtek változások a hódoltság vilájetek rendszerében. A császári csapatok visszafoglalták Pápát, ezzel a rövid életű pápai beglerbégség megszűnt.⁶⁹ Egy

⁵⁹ VELICS ANTAL—KAMMERER ERNŐ: Magyarországi török kincstári defterek. I–II. Bp. 1886–1890. (továbbiakban: Velics–Kammerer) I. Bevezetés XXXIII.; HEGYI KLÁRA: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1995. (továbbiakban: Hegyi 1995) 111–112.

⁶⁰ Szegedet, Szolnokot, Füleket vette ide BIRKEN 1976. 36–37.; Füleket, Szegedet, Szolnokot, Hatvant BAYERLE, G.: Pashas, Beys and Efendis. A Historical Definitions of Titles and Terms in the Ottoman Empire. Istanbul, 1997. (továbbiakban: Bayerle 1997) 45.

⁶¹ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1664–1666. Ford. KARÁCSON IMRE. Bp. 1908. (továbbiakban: Evlia Cselebi 2008) 111, 124–125, 211–213, 221.

⁶² TT 253. (KJÁTIB CSELEBI)

⁶³ E négy szandzsákra l. még FEKETE, L.: Die siyagat-schrift. I. Bp. 1955. 594. o. 1. jegyzet (1621–1622-es egri pénztári napló)

⁶⁴ SZAMOSKÖZY, 219.

⁶⁵ BAYERLE 1997. 45, 91.

⁶⁶ Ayni Ali tévesen 1619-re tett jegyzékére vö. VELICS—KAMMERER 1886. I. 413–416.; a helyes 1609-es datálásra l. DÁVID TSz 1994. 126. o. 99. jegyzet

⁶⁷ HEGYI 1995. 112.

⁶⁸ VELICS—KAMMERER 1886. I. 424–425.

⁶⁹ Pápa visszavételére l. PÁLFFY 1997. 18–77.

másik dunántúli beglerbégség, a szigetvári vilájet a felszámolás sorsára jutott, újfenti szandzsák lett a budai beglerbégségben. Ezt jelzi, hogy 1597 májusában Mehmed a bég címet viselte.⁷⁰ Ugyanezen év november 2–9 között a szigetvári bég részt vett a vác-verőcei csatában, egy jelentés szerint „legelseo seregében kit eleol bocsátot az szigethi Naszuh begh volt.”⁷¹ Egy 1597-es összeírásban is szandzsákként szerepelt Szigetvár.⁷² Szigetvár visszaminősítésének okait illetően csak feltételezéseink lehetnek. Elképzelhető, hogy mivel a beglerbégi címet Tirjáki Haszán kapta, az ő Szigetvárról való elkerülése után (1596 végén) nem neveztek ki mást ide beglerbégnak, hanem csak bégnek.⁷³ Szigetvár szandzsákjai visszakerültek a „kölcsonadó” vilájetekhez. 1598-ban Győr elestével az utolsó 1594-ben létesített dunántúli vilájet is megszűnt.

E veszteségeket bizonyos fokig kiegyenlítette, hogy 1600-ban az oszmán sereg a dél-dunántúli végvárrendszer kulcsát, *Kanizsát* elfoglalta. Ibrahim nagyvezír Haszán pasa küszteni díli béget nevezte ki az ekkor létesített kanizsai ejálet élére. Az erős, Budától messze eső Kanizsa stratégiai szerepe is közrejátszhatott e döntésben. A korábbi szigeti pasa, Tirjáki Haszán szerint Kanizsa „a Muraköz és Balaton tó várainak kulcsa, az ellenség országának erős gátja.”⁷⁴ Kanizsa elfoglalásával a török egyaránt veszélyeztethette Belső-Ausztriát, valamint a horvát-szlavón végeket. A beglerbégséggé szervezés fő szempontja az lehetett, hogy Kanizsa főkapitányság székhelye volt, s katonai-közigazgatási szerepkörét a török is átvette.

Az 1600-ban alapított kanizsai beglerbégség szandzsákjait illetően a kanizsai pasaszandzsákon kívül egyes kutatók csak a pécsit és a szigetvárit említették,⁷⁵ míg mások idevették a pozsegait is,⁷⁶ illetőleg más szandzsákokat is felsoroltak.⁷⁷ Újabb álláspont szerint a szigetvári, pécsi és pozsegai szandzsákok tartoztak a vilájethez, de a várkatonák zsoldjára vonatkozó kimutatásokból hiányoznak a pozsegai szandzsák várai, amelyek „Boszniahoz tartoztak ebben az összefüggésben.”⁷⁸ A források sem egyértelműek a kanizsai beglerbégség „alaprétegét” illetően. Szamosközy István 1600 utáni feljegyzésében ugyan megemlítette a kanizsai beglerbégséget, de szandzsákjairól nem

⁷⁰ Mehmed szigetvári bégre l. DÁVID 1993. 174, 189. o. 124. jegyzet; DÁVID 1995. 155.

⁷¹ Naszuh szigetvári bég részvételére a vác-verőcei csatában l. TT III. 270, 288. (KJÁTIB CSELEBI); a jelentésre l. Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1597. 12/ad 23.—a forrásért IVANICS MÁRIÁNAK mondok köszönetet.

⁷² VELICS—KAMMERER 1886. I. 395–396. (szigetvári liva 1106. évi rúznámcséja)

⁷³ Tirjáki Haszán pasa távozását 1596 második felére tette, illetve feltette, hogy talán még a telet is Szigetváron töltötte DÁVID 1993. 173, 188. o. 121. jegyzet; vö. még DÁVID 1995. 403.

⁷⁴ TT III. 296. (KJÁTIB CSELEBI)

⁷⁵ VELICS—KAMMERER 1886. I. Bevezetés, XXXIV.

⁷⁶ DÁVID, ZM 1992. 57–58.; VASS ELŐD: Szigetvár város és a szigetvári szandzsák jelentősége az oszmán-Török Birodalomban 1566–1689. (továbbiakban: Vass 1993). In: SZITA 1993. 208.; BAYERLE 1997. 91.

⁷⁷ BIRKEN 1976. 32–33.

⁷⁸ DÁVID, ZM 1992. 57–58.; vö. még DÁVID 1995. 163–164.

tudott, sőt Szigetvárt és Pécsét a budai beglerbégség szandzsákjaihoz sorolta.⁷⁹ Kjátib Cselebi szerint a szervezéskor Haszán pasa „aralikja lett Szigetvár, Pécs, Siklós és Eszék, s így Kanizsa teljes beglerbégséggé tétetett.”⁸⁰ Evlia Cselebi megemlékezett arról, hogy „III. Mohammed khán idejében, az összeírás alkalmával külön ejáletté alakulásra készen vilájetté lett s a budai és boszniai ejáletekből egy-egy szandzsák kapcsolatván hozzá, ejáletnek íratott be.” Megemlítette a saját korabeli (1660-as évek) hét szandzsákot: Jakova (Djakovár), Pozsega, Siklós, Pécs, Szigetvár, Koppány, Kaposvár.⁸¹ Amhat kanizsai beglerbég 1616-ban „az Kanizsai Basaságot az Pétsy és az Szygeth váry szandságsággal együtt mind az hármat” megkapta.⁸² Kjátib Cselebi és Evlia Cselebi tudósításaiban közös elem, hogy egy boszniai ejáletbeli szandzsák Kanizsához csatolását említették. A Kjátibnál említett Eszék és az Evliánál szereplő Pozsega azonosságát mutatja az a megjegyzés Evlia Cselebinél, amely szerint Eszék „jelenleg” Pozsegához tartozik és ott vajdaság.⁸³ Eszerint a kanizsai pasa-szandzsák, a szigetvári, a pécsi és a pozsegai szandzsák alkotta az új vilájetet. Ezt támasztja alá a Tirjáki Haszánról szóló krónika is, amely szerint 1600. november 20-án szultáni parancs vezírré nevezte ki és tartományához csatolta a szigetvári, pécsi és pozsegai szandzsákot.⁸⁴ A fenti összetételű beglerbégség voltaképpen azt jelentette, hogy feltámasztották az 1597-ben megszüntetett szigetvári beglerbégséget, s Kanizsához csatolták. Ugyanakkor éppen Tirjáki Haszán pasa volt a jogelődnek tekinthető szigetvári vilájetnek a beglerbége, s most, ha talán nem is elsőként, de az új beglerbégség élére került.

A 15 éves háború végén kötött zsitvatoroki békével (1606. november 11.) nagyjából visszaállt a háború előtti állapot. A királyi magyarországi és erdélyi főkapitányságokkal szemben felsorakozott „félkörívben” a vilájetek egyre inkább kiteljesedni látszó láncolata: a boszniai, a kanizsai, a budai, az egri és a temesvári. Bár számszerűen csak eggyel kevesebb vilájet volt 1606-ban, mint 1594-ben, aligha kétséges, hogy a vilájetlétesítés 1594-es dömpingje a Dunántúlon sikeres expanziót takart, míg 1606-ban az expanzió szempontjából kulcsfontosságú dunántúli térségben csak egy új vilájet (kanizsai) maradt, így témyerésről nem beszélhetünk.

A zsitvatoroki béke után a következő, közigazgatási változásokat is hozó háborút Erdély függetlenedési törekvései váltották ki. II. Rákóczi György lengyel hadjáratával kihívta maga ellen a Porta haragját. 1658-tól kezdve 1662-ig a török hadjáratokat vezetett Erdélybe: 1658–1660 között Rákóczi, 1661–62 között pedig Kemény János ellen. 1658-ban Köprülü Mehmed nagyvezír elfoglalta *Jenőt*, amelyet azonnal beglerbégi székhellyé tett. Közse Ali temesvári pasát már jenei pasának címezte Barcsay Ákos

⁷⁹ SZAMOSKÖZY, 219.; Kanizsa Budának való alávettségét hangsúlyozta BAYERLE 1997. 91.; DÁVID 1995. 166.

⁸⁰ TT III. 302.

⁸¹ EVLIA CSELEBI 1985. 562.

⁸² BAYERLE, G. (ed.): *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*. Bp. 1991. 252.

⁸³ EVLIA CSELEBI 1985. 212.; Eszék és Pozsega két székhelyű liva volt 1550 táján is, l. EMECEN–ŞAHIN 1999. 60–61.

⁸⁴ L. DÁVID, ZM 1992. 62. o. 45. jegyzet

1659 márciusi levelében.⁸⁵ Ezzel kapcsolatban Evlia Cselebi megemlítette, hogy „mostanában rendelet adatott ki, hogy a temesvári pasának székhelye legyen” Jenő (Yanova), „hetven évvel ezelőtt a szandsák bégek uralma alatt állott, manap a vezírek uralma alatt áll.”⁸⁶ A temesvári vilájet székhelye tehát átmenetileg, 1658–1667 között Jenőre került. E rendezés okául vehetjük egyrészt azt, hogy bár Jenő 1566–1595 között török kézen volt, 1595-ben Erdélyhez került, s így elfoglalásakor új hódításnak számított, amely körül teljesen új vilájetet is szervezhettek volna. Itt nem ez történt, bár a régi és az új központ sajátos kettőst alkotott.⁸⁷ Az „új” vilájet vezetői 1658–1667 között elsősorban Jenő gondviselőjének tüntették fel magukat, a nekik küldött rendeletekben, levelekben is jenei (jenei) beglerbégeként szerepelnek, de a címzésekben időnként Temesvár is felbukkan, s a vilájet defterdárja is egy ideig még Temesvárott lakott.⁸⁸ A vasvári béke után ismét előtérbe került Temesvár, amelynek jeleként 1667 elején ismét temesvári pasának nevezte magát az 1661–1663 között még jenei pasaként vitézkedő Kücsük Mehmed.⁸⁹ Jenő bizonytalansággal lett ideiglenesen vilájetközpont, mert közelebb volt Erdélyhez, mint Temesvár, így stratégiai helyzete lehetővé tette beglerbéjének gyors beavatkozását az eseményekbe, ahogy ezt Kücsük Mehmed Apafi Mihály megsegítésére indított 1662 januári villámakciója (nagyszöllösi győzelme Kemény János felett) is mutatta.

Ennél is fontosabb fejleménye volt az Erdély elleni hadjáratoknak a *várad*i vilájet létrehozása 1660-ban. Ekkor Kösze Ali és Szeidi Ahmed pasák megostromolták és elfoglalták a Partium központját, az egykor Temesvárról Váradra helyezett főkapitányság székhelyét. Evlia Cselebi szerint „teljesen külön ejálet és vezírség lett belőle s a padisah részéről vezírének jövedelme olyan, mint a rumilii vezír.”⁹⁰ Az új beglerbégség létesítésénél a következő szempontok jöhettek szóba. Várad erős vár volt, stratégiai szerepe is nagy volt, Erdély „kulcsának” számított. A beglerbégség megalapítása mellett leginkább az szólhatott, hogy Várad főkapitányi székhely volt, így vilájetté szervezése önként adódott. A várad*i* beglerbégség létrehozásában közrejátszott a történelmi kényszerhelyzet is, az Oszmán Birodalom és Erdély háborúskodása.

⁸⁵ Török–magyarkori államokmánytár I–VII. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR–SZILÁDY ÁRON. Pest, 1863–1872. (továbbiakban: TMÁO) III. 451.

⁸⁶ EVLIA CSELEBI 1985. 44.

⁸⁷ Váltakozó vagy kettős központú székhelyt említ a temesvári vilájet esetében DÁVID 1995. 167.; l. még FODOR 1996. 196–197.

⁸⁸ A jenei végvár és az ahhoz tartozó szandzsákságok fejének nevezte magát Kücsük Mehmed 1662. augusztus 17-i levelében, l. TMÁO IV. Pest, 1870. 431.; ugyanő tömösvári és jenei végvárak beglerbéjeként szerepel egy 1661. december 25-i levelében, vö. TMÁO IV. 13.; a beglerbégség defterdárját inteni kellett, hogy Temesvárról Jenőre költözzön, vö. FEKETE LAJOS: A hódoltság török levéltári forrásai nyomában. Szerk. DÁVID GÉZA. Bp. 1993. (továbbiakban: Fekete 1993) 228–229.

⁸⁹ Vö. Kücsük Mehmed 1667 január eleji levele Apafi fejedelemhez, TMÁO IV. 330–331.; 1684-ig számol kettős központtal, utána 1684–93 között ismét Jenőn a központ elestéig, vö. FODOR 1996. 196–197.

⁹⁰ EVLIA CSELEBI 1908. 230–231.

Az 1660 szeptemberi elfoglalása után vilájetté tett Várad legfontosabb szandzsákja a váradi pasa-szandzsák volt, amely körül megkezdtek a beglerbégséggé szervezést. Ezúttal nem rendeltek a korábban már meglévő vilájetek valamelyikéből — elsősorban a közeli jenői–temesvári beglerbégség jöhetett volna szóba — szandzsákot vagy szandzsákokat az új ejálet védelmére. A behódoltatott partiumi terület kisebb váraiból alakítottak ki szandzsákokat. Evlia Cselebi 1665-re vonatkozó tudósításában négy szandzsák szerepelt: Szentjobb (Szenkőj), Papmező (Panmez), Belényes (Belnos) és Solyomkő (Selenkőj). Arról is megemlékezett, hogy Kászim Mohammed váradi beglerbég felterjesztést tett a Portára egy újabb, a bihari (Nedsár) szandzsák megalakítására.⁹¹ A négy szandzsákhelyet Várad környéki, bihari kis várak közül választották ki, a szandzsákok megszervezésére 1660 után került sor.⁹² Így a váradi vilájet végleges megszerveződése után is megmaradt egy jelentős végvárral rendelkező határmenti beglerbégségnek. A budai beglerbégségtől függő Várad mellett védelműl ott volt a jenői vilájet és az egri beglerbégség. Evlia Cselebi úgy jellemezte a váradi pasalikot, hogy „nagyon határszéli vilájet, mert kelet felől Erdélyország van, északról Kurucz-Magyarország és Felső Magyarország határolja, nyugotról pedig a németek vannak.”⁹³ Várad átvette Temesvár egykori, a török birodalom és Erdély kapcsolattartásában játszott kitüntetett szerepét. Ez megalapításakor elsősorban a partiumi területek behódoltatását, Erdély pacifikálását és a török vazallus fejedelmek (Barcsay, Apafi) támogatását jelentette. A váradi pasák az 1663–1664. évi, Habsburg-Birodalom elleni háborúba is bekapcsolódtak. Kücsük Mehmed váradi pasaként 1664 májusában nagyvezíri parancsra az előző évben elfoglalt Érsekújvár segítségére sietett, Zsarnócánál csatát is vívott.⁹⁴

Az erdélyi háború közvetlenül átvezetett az I. Lipót császár–király ellen indított magyarországi háborúhoz, amely újabb közigazgatási változásokat hozott. Köprülü Ahmed nagyvezír 1663-ban megindította a hadjáratot. Ahmed pasa felújította a színáni elképzeléseket, amikor a Felvidéken vazallus államot kívánt létesíteni, s annak vezetését Apafi Mihály erdélyi fejedelemre akarta bízni.⁹⁵ A Felvidék hódoltatása azonban nem ment békés eszközökkel, így a nagyvezír az erős Érsekújvár ellen vonult, s bevette a várat. Új vilájetet létesített, az *újvári* beglerbégséget (Yeni Kale), amely az utolsó magyarországi pasalik volt. Evlia Cselebi megemléltette, hogy az „újvári ejálet Kurd pa-

⁹¹ EVLIA CSELEBI 1908. 232, 237, 238.; vö. még TMÁO IV. 218. (1665. március 18-i levél); a szentjobbi szandzsákot említi csak a váradi pasa-szandzsákon kívül DÁVID 1995. 169.

⁹² Egy nézet szerint (BIRKEN 1976. 40.) Gyulát 1660 után átcsatolták Váradhoz, de Gyulát a temesvári vilájet részeként említi a kortárs EVLIA CSELEBI 1908. 226.

⁹³ EVLIA CSELEBI 1908. 232.

⁹⁴ Vö. Magyarország története 3/1–2. Főszerk. PACH ZSIGMOND PÁL. Bp. 1985. 1129. (R. VÁRKONYI ÁGNES) — Téves az állítás, hogy Kücsük Mehmed (korábban jenői pasa 1661–1663) váradi pasa esett volna a zsarnócai csatában, hiszen később érsekújvári (1665–1666), temesvári (1667–1668), érsekújvári (1669–1670), majd megint váradi (1671–1672) pasa volt.

⁹⁵ Erdély története három kötetben. főszerk. KÖPECZI BÉLA. II. (1606–1830). Szerk. MAKKAI LÁSZLÓ–SZÁSZ ZOLTÁN. Bp. 1988. 2 797–798. (R. VÁRKONYI ÁGNES írta)

sának adományoztatott”.⁹⁶ Az újvári vilájet létesítésének okai között említhetjük, hogy erős, korszerű vár volt, alkalmas arra, hogy beglerbégység központja legyen. Érsekújvár stratégiai helyzete lehetővé tette, hogy Alsó-Magyarország további meghódítását segítse határmenti beglerbégységként. Az új vilájet központja a bányavidéki vagy alsó-magyarországi főkapitányság székhelye volt korábban, e katonai-közigazgatási funkciónak része lehetett a beglerbégység kialakításában. Bár egy feltevés szerint az újvári beglerbégységnek a pasa-szandzsákon kívül nem voltak szandzsákjai, alapításakor aligha ez volt a helyzet.⁹⁷ Evlia Cselebi szerint Lévát, Nyitrát és Nógrádot tették szandzsákká, s az újvári vilájethez kapcsolták.⁹⁸ 1663 őszi megszervezésekor tehát az újvári beglerbégység négy szandzsákból állhatott: az újváriból, a nyitraiból, a lévaiból és a nógrádiból.⁹⁹ A lévai és nógrádi szandzsákok, illetve élükre állított vezetőik szerepelnek 1663 végi, illetőleg 1664 tavaszán kibocsátott rendeletekben.¹⁰⁰ A váradi vilájethez hasonlóan ezúttal is csak az új hódításokból szervezték meg a beglerbégséget, nem csatoltak el szandzsákokat más vilájetektől. A határmenti beglerbégység területe nyugaton a Vág folyóig terjedt, északon Nyitra és Léva tekinthető határvárnak, míg keleten Nógrád volt a legszélső vár. A háború második évében, 1664-ben veszteségek érték az új vilájetet, visszafoglalták Nyitrát és Lévát. Ezt az állapotot rögzítette a vassvári béke (1664. augusztus 10), amelyet a nagyvezír Érsekújváron megerősített (szeptember 20). Az újvári vilájet tehát további terjeszkedés helyett szandzsákjait veszttette, s 1664 után valóban náhijékre tagozódó beglerbégység lett.¹⁰¹

1664-re teljessé vált a Királyi Magyarországot és a vazallus Erdélyt övező vilájetek „láncolata”: Bosznia (Bosna), Kanizsa (Kanije), Buda (Budun), Újvár (Yeni Kale), Eger (Egri), Várad (Varadin) és Jenő-Temesvár (Yanova-Temişvar). 1682-ben Thököly Imre 13 felső-magyarországi vármegyét magába foglaló, a korábbi kassai vajdasággal kapcsolatos terveket realizáló vazallus fejedelemsége (török néven: Orta Madsar) létrejöttével tovább nőtt a török befolyás alatt levő terület. Bécs 1683. évi sikeres védelme után azonban megindult a Habsburg ellentámadás, sorra kerültek a császári csapatok kezére a vilájet székhelyek: elsőként, 1685-ben a legfiatalabb pasalik, Érsekújvár, majd 1686-ban a legrégebbi beglerbégység, Buda következett, 1687-ben kapitulált Eger, 1690-ben Kanizsa, 1692-ben Várad és 1693-ban Jenő is elesett. A vilájet-központok közül

⁹⁶ EVLIA CSELEBI 1908. 400.; Kurd pasára FEKETE 1993: 248. (112., 113. sz.); BLASKOVICS JÓZSEF: Érsekújvár és vidéke a török Hódoltság korában. Bp. 1989. (továbbiakban: Blaskovics 1989) 15.; DÁVID 1995. 352–353.

⁹⁷ Az újvári beglerbégység náhijékre tagozódott, vö. BLASKOVICS 1989. 20.; l. még BAYERLE 1997. 153.

⁹⁸ EVLIA CSELEBI 1985. 406, 426, 434.

⁹⁹ Újváron kívül öt szandzsákot (Léva, Nógrád, Buklak, Holok és Lotre Kale) említ BIRKEN 1976. 38.; más nézet szerint részt kapott a Budához tartozó esztergomi és nógrádi szandzsákból, l. DÁVID 1995. 172.

¹⁰⁰ A lévai, nógrádi szandzsákokra l. FEKETE 1993. 253. (127–128. sz.), 268–269. (178. sz.) 270. (183. sz.)

¹⁰¹ Vö. 97. jegyzet

egyedül Temesvár élte túl a visszaszerző háborút, s csak 1716-ben került véglegesen a Habsburg Birodalomhoz.¹⁰²

A magyarországi vilájetek létesítésének körülményeit bemutató áttekintés végén arra kell választ adni, hogy vajon az Oszmán Birodalomban milyen szempontok határozták meg a vilájetek létrehozását, s a magyarországi beglerbégségek esetében érvényesültek-e ezek. Egy álláspont szerint „a 15–16. században a kormányzat rendszerint az újonnan meghódított területeket a szandzsákbégek közvetlen irányítása alá helyezte, akik fölé végül beglerbéget nevezett ki. Az új beglerbégség kialakítása csaknem mindig hosszú folyamat volt és katonai megfontolások vezették.”¹⁰³

A fentebb megvizsgált kilenc (a székhelyét olykor változtató temesvári–lippai–jenői vilájetet egynek véve) magyarországi vilájet alapításával kapcsolatban megállapítható, hogy a beglerbégség szervezését illetően több tényező is szerepet játszott. Valamennyi új vilájetet az oszmánok háborúik alatt szervezték, tehát *hadjáratokhoz kapcsolódott az ejáletek létesítése*. Túlnyomó többségében a beglerbégség úgy jött létre, hogy egy stratégiailag fontos, erős várat az oszmánok csellel (Buda) vagy feladás útján (Temesvár, Győr, Pápa, Eger, Kanizsa, Várad, Érsekújvár) elfoglaltak. Ebben az esetben azonnal megalakították a vilájetet, beglerbéget neveztek ki élére, s gondoskodtak védelméről. Ez alól egy kivétel van; a szigetvári beglerbégség, amelyet 1566-os elfoglalásakor előbb szandzsákká tettek, s csak 1594-ben emelték ideiglenesen vilájet székhelyévé. Ebben az esetben is háború idején történt az előléptetés, az 1594. évi hadjáratához kapcsolódott az ejálet létesítése. A fent idézett megállapítás, miszerint a beglerbégség szervezése rendszerint hosszú folyamat eredménye, kétségtelenül helytálló több ázsiai vilájet esetében, de itt is vannak olyan pasalikok, amelyeket elfoglalásukkor létesítettek (pl. Diyarbakir, Bagdad stb.) A vilájet szervezésének tehát valójában több lehetséges módja volt. Egyes esetekben előbb több szandzsák jött létre egy adott területen, amelyek halmazából később vilájetet szerveztek (vö. Rumélia, Anatólia stb.), máskor egy hosszú ideig szandzsákként funkcionáló területi egységet más szandzsákok hozzácsatolásával „előléptettek” beglerbégséggé (vö. Bosznia, Szigetvár). Az is gyakorta előfordult, hogy a meghódított területet azonnal határvidéki beglerbégséggé szervezték (magyarországi ejáletek egy kivétellel, néhány ázsiai vilájet). A 14–15. században, amíg csak néhány beglerbégséget létesítettek, inkább lassan és „alulról” szervezték meg ezeket, tehát előbb szandzsákok jöttek létre, s ezek fölé létesítettek vilájetet. A 16–17. században, amikor egyre nagyobb lett az Oszmán Birodalom és egyre több beglerbégség kialakítására került sor, inkább *gyorsan és „felülről” történt a szervezés: előbb vilájetté nyilvánították a meghódított erősséget, majd szandzsákokat csatoltak hozzá a hadjárat során meghódított várakból vagy más vilájetekből*. Mivel a magyarországi vilájeteket ekkor létesítették, túlnyomó többségüket az utóbbi módon alakították ki. A vilájetek számának ugrásszerű növekedésével (16. század elején csak 4 volt, míg a század végére 40 körül) párhuzamosan azt is megfigyelhetjük, hogy míg korábban a szandzsákokra

¹⁰² A beglerbégségek székhelyeinek visszafoglalására vö. DAVID 1995. 173.

¹⁰³ INALCIK 1973. 104.

hárult a további hódítás előkészítése, addig a 16–17. századi Magyarországon a vilájetek játszották e szerepet.¹⁰⁴

A hódoltsági beglerbégiségek gyors szervezéséből következett, hogy létesítéskor a vilájet székhelye a hódítás szélső határát jelentette. A határmenti beglerbégiség székhelye ekkor az expanzió előkészítését szolgáló bázisként funkcionált, amelyet a már pacifikált területek védtek hátulról. Az újonnan létesített beglerbégiséghez legtöbbször „hátszói” vilájetből rendeltek szandzsákokat. A későbbi stádiumban az új vilájet terjeszkedése vagy újabb hadjárat következtében újabb szandzsákokat létesíthettek, s így a beglerbégiség székhelye elvesztette előretolt pozícióját, immár a hódítás irányába is rendelkezett elővéddel. Míg a szulejmáni korban létesített két vilájet (budai, temesvári) esetében ez a modell érvényesült, addig a később szervezett hódoltsági ejáletek nem követték ezt. A 16. század végén és a 17. században létesített beglerbégiségek központjai nem tudtak tovább terjeszkedni, megőrizték előretolt helyzetüket.

A vilájet-alapítással kapcsolatos, idézett megállapításnak azt a részét, hogy a vilájet létesítését katonai megfontolások irányították,¹⁰⁵ elfogadhatjuk. A beglerbégiség megalapításánál kevésbé érvényesült a presztizs szempontja, ti. hogy ki vezette a hódítást eredményező hadjáratot. A kilenc új vilájet-alapítást eredményező hadjárat közül csak kettő fűződött szultánhoz (a budai I. Szulejmánhoz, s az egi III. Mehmedhez), öt esetben nagyvezírhez (a szigetvári, győri és pápai Szinánhoz, a kanizsai Ibrahimhoz, az újvári Köprülü Ahmedhez), s két esetben vezíri rangú szerdárhoz (a temesvári Kara Ahmedhez, a váradi Kösze Alihoz). Lényegesebb szempont volt ennél, hogy a beglerbégiség székhelyeül szolgáló vár erős legyen, fontos stratégiai feladatot lásson el. A hódoltsági vilájetek székhelyei zömében korábban is fontos politikai (Buda) vagy katonai igazgatási központok (Temesvár, Győr, Kanizsa, Várad, Érsekújvár) voltak. Voltak azonban olyan ejáletté szervezett várak is, amelyek lényegében nem voltak ilyen igazgatási központok (Pápa, Eger, Lippa, Jenő). Szigetvár volt az egyetlen olyan vár, amely elfoglalásakor ugyan katonai központ volt (a dunántúli főkapitányság székhelye), mégis sokára lett szandzsákból vilájet. Egészeben véve azt feltételezhetjük, hogy az oszmán közigazgatási szervezet alapján véve épített a meglévő közigazgatási struktúrára, s átvette a meghódított terület korábbi státusát. Ennek megfelelően az 1541 előtti magyar közigazgatási egységeket (erdélyi vajdaság, temesi ispánság), valamint a Királyi Magyarország 1541 után kialakított *főkapitányságait vilájeteknek értelmezte*, s elfoglalásuk után beglerbégiségeket szervezett itt.

A vilájet nagyságával kapcsolatban felmerült, hogy bizonyos számú szandzsákot kellett tartalmaznia. Az egyik feltevés szerint 8–34 szandzsák alkotott egy beglerbégiséget, míg egy másik álláspont 4–24 közé tette e számot.¹⁰⁶ A magyarországi vilájetek esetében megállapítható, hogy e „szabály” mereven nem érvényesül. A budai vilájet már alapításakor is meghaladta a „minimális” négy szandzsákot (az öt ruméliai szandzsák

¹⁰⁴ A vilájetek veszik át a szandzsákok szerepét, erre vö. 46. jegyzet

¹⁰⁵ Vö. 103. jegyzet

¹⁰⁶ 8–34 szandzsákra l. MATÚZ JÓZSEF: Az Oszmán Birodalom története. Bp. 1990. 78.; 4–24 livára l. BAYERLE 1997. 102.

hozzá csatolásával), a későbbiekben pedig a legnagyobb vilájetek közé sorolható.¹⁰⁷ Temesvár szintén meghaladta e minimumot, átlagosan hat szandzsákja volt, bár így is a kisebb vilájetek közé tartozott. Az oszmán hódítás elakadása következtében a többi magyar beglerbégség „kis” vagy „fiók” vilájetnek minősíthető, amelyeket a budai beglerbégség rovására létesítettek, s függtek is tőle.¹⁰⁸ E kisebb vilájetek esetében megfigyelhető a törekvés, hogy a *pasa-szandzsákat is beszámítva legalább négy szandzsákja* legyen a vilájetnek. Négy szandzsákja volt alapításakor Győrnek, Kanizsának, s feltehetően Egernek és Érsekújvárnak is. Várad körül is hamarosan négy szandzsákat szerveztek. A hamarosan megszűnő szigetvári beglerbégség három szandzsákkal bírt, míg Pápa esetében kétséges, hogy egyáltalán volt-e a pasa-szandzsákon kívül más szandzsákja (legfeljebb az iderendelt két távoli szandzsák sorolható jelképesen hozzá). Általában elmondható, hogy a magyarországi vilájetek túlnyomó többsége a kis vilájetek közé tartozott, s ennek megfelelően a minimális négy szandzsáknál többel nem rendelkezett, esetenként még ezt sem érte el.¹⁰⁹

Végezetül megkísérelhetünk válaszolni arra, hogy miért alakítottak ki több beglerbégséget az oszmánok Magyarországon. Ennek fő oka az lehetett, hogy a magyarországi hódítások több hullámban történtek, s az ország teljes annektálását sem sikerült elérni. A Porta újabb és újabb beglerbégségek létesítésével próbálta elérni végső célját, Magyarország teljes meghódítását. *A szakaszos hódítás eredményeként nem egy Üngürüsz vilájet, hanem több, székhelyről elnevezett beglerbégség jött létre.*¹¹⁰ Temesvár kivételével (Lippa, Jenő) e vilájetek székhelyét nem változtatták, így elnevezésük sem módosult. Egyetlen esetben (Szigetvár) került sor beglerbégség felszámolására, de hamarosan helyette új székhellyel létesült vilájet (Kanizsa). Több beglerbégség (Győr, Pápa) néhány évi fennállás után azért szűnt meg, mert visszafoglalták a Habsburg-csapatok székhelyüket. *A hódoltsági vilájetek végig határvidéki beglerbégségként működtek.*

¹⁰⁷ 1631-ben 18 szandzsákja volt, s csak a 24 szandzsákkal rendelkező Rumélia, a 20 szandzsákot magába foglaló Sehr-i Zór, s a 19 szandzsákot tömörítő Diyarbakir „előzte meg”, I. BAYERLE 1997. 157.

¹⁰⁸ A kis vilájet és fiók-vilájet minősítésekre vö. DÁVID 1995. 37–38, 172.

¹⁰⁹ Jellemző módon 1631-ben csak egy olyan ázsiai vilájet volt, Maras (Meraz), amelynek csak négy szandzsákja volt, I. BAYERLE 1997. 157.

¹¹⁰ Más magyarázat szerint azért jött létre sok vilájet Magyarországon, mert fontos határtartomány volt, s nagyszámú várkatonaságot tartottak itt, I. HEGYI 1995. 119.

THE VILAYETS IN OTTOMAN HUNGARY

The Ottoman Empire invaded Hungary several times but was not able to conquer the whole territory, so the Porte organized not one, but several vilayets (beylerbeyilik) named after their centres. In the era of Suleyman first the Vilayet of Buda (Budun) was established (1541), then the Vilayet of Temesvár (Temişvar) (1552). The centre of the latter was Lippa (Lipova) between 1555–1558. During the Long or Fifteen Years' War (1593–1606) a lot of eyalets were organized. In 1594 the Vilayets of Győr (Yanik), Pápa (Papa) and Szigetvár (Sigetvar) were established, but these provinces existed just for a few years. Around the occupied forts of Eger (Egri) and Kanizsa (Kanije) pasaliks were organized as well in 1596 and 1600. Much later in 1658 the centre of Temesvár were transferred for a few years (1658–1666) to the newly conquered Jenő (Yanova). In 1660 Várad (Varadin) and in 1663 Érsekújvár (Yeni Kale) became centres of new Ottoman provinces. Altogether 9 provinces (vilayets) were organized in Ottoman Hungary. Buda and Temesvár were considered big provinces, while the others were small ones hardly consisting of four sancaks or even less. All these provinces were organized on this pattern: first the vilayet (the pasha-sancak) was established after the occupation of a strong fortress (the majority of these centres of vilayets were formerly political or military centres), then sancaks were annexed to it from another vilayet or new sancaks were organized. The Hungarian vilayets remained border provinces, which were reconquered by the Hapsburgs at the end of the 17th century (Temesvár was lost to the Ottomans in 1716).

TARTALOM

Kosztolnyik Zoltán: Német politikai fejlemények a magyar történet háttérében a X-kora XI. század folyamán	3
Kristó Gyula: Adatok a fiatal Károly Róbert külföldi kapcsolataihoz	13
Kordé Zoltán: Károly Róbert székely ispánjai. Adalékok az I. Károly alatti arisztokrácia történetéhez	21
Petrovics István: Adalékok a középkori Temesvár kereskedelmi kapcsolataihoz	33
Hunyadi Zsolt: „... Et iugiter famulantibus regi sempiterno...” Megjegyzések a székesfehérvári johannita konvent egy hamis okleveléhez	39
Papp Sándor: II. Murád szultán és I. Ulászló lengyel és magyar király 1444. évi békekötése	47
Tóth Sándor László: Vilájetek a Hódoltságban	63

A tördelést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 6.0 kiadványszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30—34.
Felelős kiadó: Dr. Tóth Sándor László egyetemi docens, tanszékvezető
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: B/5, példányszám: 300, munkaszám: 130/1999.